מדרש · אגדה

אגדת בראשית

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אגדת בראשית

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אגדת-בראשית/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 7
פרק ג 9
פרק ד 10
פרק ה 11
פרק ו 13
פרק ז 14
פרק ח 15
פרק ט 17
פרק י 18
פרק יא 20
פרק יב 21
פרק יג 22
פרק יד 24
פרק טו 25
פרק טז 26
פרק יז 27
פרק יח 29
פרק יט 29
פרק כ 32
פרק כא 33
פרק כב 34
פרק כג 36
פרק כד 37
פרק כה 38
פרק כו 39
פרק כז 41
פרק כח 42
פרק כט 43
פרק ל 44
פרק לא 45
פרק לב 47
פרק לג 48
פרק לד 49
פרק לה 51
פרק לו 52
פרק לז 53
פרק לח 55
פרק לט 56
פרק מ 57
פרק מא 58
פרק מב 60
פרק מג 61
פרק מד 62
פרק מה 63
פרק מו 64
פרק מז 65
פרק מח 67
פרק מט 67
פרק נ 69
פרק נא 71
פרק נב 72
פרק נג 74
פרק נד 75
פרק נה 76
פרק נו 77
פרק נז 79
פרק נח 80
פרק נט 81
פרק ס 83
פרק סא 83
פרק סב 85

פרק סג 87
פרק סד 87
פרק סה 89
פרק סו 90
פרק סז 91
פרק סח 92
פרק סט 94
פרק ע 96
פרק עא 97
פרק עב 99
פרק עג 100
פרק עד 102
פרק עה 103
פרק עו 104
פרק עז 105
פרק עח 107
פרק עט 108
פרק פ 109
פרק פא 111
פרק פב 112
פרק פג 113
פרק פד 116

פרק א

פרק א' תורה.

[א] וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו ה). זש"ה כי לכל חפץ יש עת ומשפט כי רעת האדם רבה עליו (קהלת ח ו). לפי שהרשעים מכעיסים את הקב"ה, ואומרים נשבע הקב"ה שלא יביא מבול לעולם, אנו עושין כל מה שאנו מבקשים. ומניין שנשבע הקב"ה שלא יביא מבול לעולם, שנאמר כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעי' נד ט), וכביכול רואה את הרשעים שמכעיסים אותו, והוא תוהה שנשבע, ואומר מה עשיתי שנשבעתי שאיני מביא מבול לעולם. וכן ישעיה אומר ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל (ישעי' נט טו), וירא ה' (שם שם), כי אין צדיק בעולם שמתפלל לפניו לפייס ממנו להם. וירע בעיניו כי אין משפט, (שם שם), לעשות למעשיהם דין. אמר להם הקב"ה לרשעים כן אתם אומרים שנשבעתי שאיני מביא מבול לעולם עוד, חייכם נכונו ללצים שפטים ומהלומות לגו כסילים (משלי יט כט), מהלומות מהולמות, אם נשבעתי שאיני מביא מבול של מים, אני מביא מבול של אש וגפרית ואבנים, שנאמר וה' המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש, (בראשית יט כד). וכשבאו האמוריים על יהושע הביא עליהם מבול של אבנים, שנא' הם במורד בית חורון וה' המטיר עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וימותו (יהושע י יא). ואף פרעה הרשע נתיעץ עם יועציו ואמר לא מצינו דבר שנשבע הקב"ה בו אלא מבול של מים, ובה אנו מטביעים אותם וימותו, שנא' כל הבן הילוד היאורה תשליכהו, (שמות א כב). אמר לו הקב"ה תדע לך שיש לי כח במידה זו לדון אותך. כמו שכתוב וניער פרעה וחילו בים סוף, (תהלים קלו טו). וכשבא סיסרא על ישראל לא שפטו אלא באש ובמים, שנא' מן (השמים) [שמים] נלחמו הכוכבים וגו' (שופטים ה כ), וכתי' נחל קישון גרפם (שם שם כא). וכן סנחריב כשבא על ירושלים לא שפטו הקב"ה אלא במבול של אש, שנא' (ויבא) [ויצא] מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה (ושמונים) [שמונים] וחמשה אלף. (מ"ב יט לה) ואף כל הדורות אם אדם יחטא ידין אותו מעין חטאו, אם דינו בסקילה נופל מן הגג, או מן החומה, או מן האילן, או מן הבהמה, או נופל עליו מפולת. ואם דינו בשריפה נופל באש, או נופלין עליו מים רותחין. ואם דינו בהריגה יקדים לו הקב"ה מי שיהרוג אותו, או יפול עליו סכין, או סייף, או יפול הוא עליו. ואם דינו בחנק יפול בים או בנהר, או בבור, לכך אמר שלמה כי לכל חפץ יש עת ומשפט (קהלת ח ו), מי גרם לכל אלו, כי רעת האדם רבה עליו (שם שם).

[ב] ד"א וירא ה' כי רבה רעת האדם. זש"ה אנשי רע לא יבינו משפט (משלי כח ה), אנשי רע אלו אנשי דור המבול שהיו חוטאין ולא היו מסתכלין שפורענות באה עליהם. ומבקשי ה' יבינו כל (שם שם), זה נח ובניו, ששמעו שהקב"ה מביא מבול לעולם ונתיראו, ולמה אמר הקב"ה לנח שיעשה תיבה, כדי שיראו אותו ויעשו תשובה, וכי לא היה יכול הקב"ה להציל את נח באמונתו ובדברו, או להעלותו לשמים שאמר לו עשה לך תיבת עצי גופר (בראשית ו יד), אלא כך אמר הקב"ה מתוך שהוא עושה תיבה וכורת ארזים, מתכנשין אצלו ואומרים לו מה אתה עושה, והוא אומר להם הקב"ה אמר לי עשה לך תיבת וגו', שאני מביא מבול לעולם מפני שמכעיסין אותי, והם שומעין ועושין תשובה, שנאמר אנשי רע לא יבינו משפט.

[ג] ד"א וירא ה' לפי שהרשעים אומרים אין הקב"ה רואה כשאנו חוטאין, כי רחוק הוא, ושבעה רקיעים ביניינו וביניו, שנאמר עבים סתר לו ולא יראה (איוב כב יד), וכן דוד אמר עליהם ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב (תהלים צד ז) והקב"ה אומר להם רשעים שבעולם, הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט (שם שם ט), הלא הוא מביט לכל דבר, שנאמר הן כל אלה ראתה עיני, שמעי אזני ותבן לה (איוב יג א), ומנין שהקב"ה נטע אוזן ויצר עין, שנאמר הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט, (תהלים שם), ואע"פ שהדת אומרת כן עלי, כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן (איוב יא יא), אף הדבר הזה עשיתי בשבילכם, שנאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ.

[ד] ד"א וירא ה' כי רבה רעת האדם. זש"ה יש רעה ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם. (קהלת ו א) אמר הקב"ה ראו מה רשעים הללו עושין, כשבראתי אותם, נתתי לכל אחד מהם ב' שמשים, אחד טוב ואחד רע, והם מניחים השמש הטוב ומתדבקים ומתחברים עם הרע, ומניין, שכן מצינו שאמר שלמה עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים. (קהלת ט יד) עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט אלו האברים שבו, ובא אליה מלך גדול זה יצה"ר, ובנה עליה מצודים גדולים מפני שיצה"ר מחשב על האדם לצוד אותו במצודים גדולים. ומצא בה איש מסכן (וחכם) [חכם], (שם שם טו) זה יצר טוב, ומלט הוא את העיר בחכמתו (שם שם), שיצר טוב מדריך את האדם לחיים, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא. (שם שם) אמר הקב"ה הרשעים הללו לא די להם שלא עשו מיצר הרע יצר טוב, אלא עשו מיצר טוב יצר רע, שנאמר וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום (בראשית ו ה). סליק פרשת תורה.

פרק ב

פרק ב' נביאים.

[א] כה אמר ה' אלהים [והיה] ביום ההוא יעלו דברים על לבבך וחשבת מחשבת רעה (יחזקאל לח י) אמר הקב"ה לגוג אל תאמר מה שאתה חושב בלבך שאיני יודע בא ירמיהו ואמר עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו (ירמי' יז ט), אמרתי לו רמ"ח אברים בראתי באדם זה, וכולם עומדים במידתם כמו שבראתים חוץ מן הלב, אמר ירמיה לב זה מתחלף משעה לשעה, והוא משנה את עצמו ומעקם את עצמו. עקוב הלב מכל האברים, ואנוש הוא מי ידענו. אני ד' חוקר לב (שם שם), אני שבראתיו יודע אני מה הוא, ולא תאמר שמשבראתי אותך אני יודע לבבך, אלא עד שלא בראתי אותך אני יודע מה שאתה עתיד לחשב, ומניין, שכך דוד מצוה לשלמה בנו ואומר לו, ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה (דה"א כח ט), ולמה, כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין (שם שם), א"ר אחא מהו וכל יצר מחשבות מבין, אלא עד שלא יצר הוא יודע מה שהוא עתיד לחשב בלבו משיברא, וכך אמר לסנחריב מפני שאתה מתגאה ומרבה דברים, חייך עד שלא בראתיך יודע הייתי מה היית עתיד לעשות, שנאמר ושבתך וצאתך ובואך ידעתי (ישעי' לז כח), בשעה שעשית עצמך עומד מכסאך ועושה תשובה, שנאמר ויגע הדבר אל מלך נינוה [ויקם מכסאו וגו' וישובו איש מדרכו הרעה] (יונה ג ו וח), יען התרגזך אלי וגו' (ישעי' לז כט), א"ר חייא בר כהנא מי גרם לך להתרגז אלי, מפני שנתתי לך שלוה והשקט, שאילו היית לנטי"ן (פי' בלשון רומי מטפחת והוא מושאל על האדם המקנח את הביבין) וסל בידך ומגרפה בכתפיך וגורף ביבין (פי' מפנה בתי כסאות) לא היית מכעיסני. לכך נאמר יען התרגזך, מפני מה, ושאננך עלה באזני (ישעי' שם), ומה אני עושה, ושמתי חחי באפך (שם שם), כדרך שנותנין לחמור. אף לגוג כך עשיתי, שנא' הנני אליך גוג וגו' ושובבתיך וששאתיך וגו' (יחזקאל לט א וב) אמר לו הקב"ה אל תאמר שאיני יודע מה שהיית עתיד לעשות ראה קודם כמה דורות אמרתי אליך, שנאמר כה אמר ה' אלהים האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים ביד עבדי נביאי ישראל הנבאים בימים ההם שנים להביא אותך עליהם (יחזקאל לח יז) אל תאמר שנים אלא שנים, כמה דורות קודם אמרתי לאלדד ומידד שיתנבאו עליך, שנאמ' וישארו שני אנשים במחנה שם האחד אלדד ושם השני מידד וגו' ויתנבאו במחנה (במדבר יא כו), מהו ויתנבאו ולא יספו (שם שם כה), היו מתנבאים ואומרים שאחר גוג ומגוג אין גלות ולא שעבוד ראה קודם כמה דורות נתנבאו עליך, ולא עוד אלא יחזקאל נתנבא עליך מה שאתה עתיד לחשב בלבך, שנא' כה אמר ה' וגו'. יעלו דברים על לבבך וגומר

(יחזקאל לח י), לכך נאמר עקוב הלב וגו' אני (בוחן) [חוקר לב בוחן כליות] (ירמי' יז ט י).

[ב] ד"א יעלו דברים על לבבך. הכל חשבו בלבם תחילה. עשו, שנאמר ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא), נבוכדנצר, ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגומר (ישעי' יד יג). המן, ויאמר המן בלבו וגומר (אסתר ו ו), ומלכות סדום, שנאמר ועתה שמעי (נא) זאת עדינה היושבת לבטח האומרה בלבבה וגו' (ישעי' מז ח) ואף גוג כן, שנאמר יעלו דברים על לבבך וגומר, וכל מה שחשב בלבו פרסמו הקב"ה, ומה חשב עשו, (עיין לקמן סוף פרק מ"ב), הלך לו אצל ישמעאל, שנאמר וילך עשו אל ישמעאל וגומר (בראשית כח ט), אמר אין זו דרך ארץ שאהרוג אני את אבא יצחק, אלא את הורגו מפני שהוא אחיך, ואני אהרוג את יעקב, אח"כ אני ואתה נירש את כל העולם כולו, כך היה אומר בפיו אבל בלבו היה אומר משישמעאל הורג לאבא ואני ליעקב, אני בא לישמעאל והורגו לומר למה הרגת את אבא, ואני יורש את כל העולם כולו לעצמי, הוא מחשב בלבו והקב"ה מפרסמו, שנאמר כי אני חשפתי את עשו, גליתי את מסתריו (ירמי' מט י) אמר הקב"ה חייך יודע אני מה שחשבת בלבך, שנאמר יען אמרך את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה (יחזקאל לה י), שם הייתי מסתכל בלבך מה שחשבת, שנאמר וי"י שם היה (שם שם), כך אף גוג ומגוג מחשב בלבו, שנאמר ביום ההוא יעלו [דברים על לבבך וחשבת מחשבת רעה] (יחזקאל לח י) והקב"ה מפרסם מהו חושב, שנאמר ואמרת אעלה על ארץ פרזות וגומר (שם שם יא), ומהו חושב, אלא כך הוא אומר פרעה שבא על ישראל שוטה היה, הניח פטרונן והלך לו עליהם, וכן עמלק וסיסרא וכל מי שעמד עליהן הניחו להקב"ה, שוטין היו, אלא מה אני עושה, אני הולך תחילה אצל פטרונן של ישראל, ואם הורג אני את המשיח תחילה הוא מעמיד משיחין אחרים, אלא על הקב"ה, שנאמר למה רגשו גוים יתיצבו מלכי ארץ וגומר, (תהלים ב א ב) מתיעצים ומתמלכין בעצות רעות על ישראל כולהן כאחד לבא על הקב"ה, שנאמר כי נועצו לב יחדיו עליך וגומר, אהלי אדום וישמעאלים וגומר, גבל ועמון וגומר גם אשור וגומר. (תהלים פג ו ז ח וט) ומה עושין, עומדין על רגליהם ומסתכלין למעלה כנגד הקב"ה ואומרים לכו ונכחידם מגוי, [ולא יזכר שם ישראל עוד] (שם שם ה) מהו שם ישראל, אלא אומרים נעקור אותו שכתב ברוך ה' אלהי ישראל (שם מא יד). ומה הקב"ה עושה להן ממרום, עומדין על רגליהם ופורע מהן, שנאמר וזאת תהיה המגפה וגומר, המק בשרו והוא עומד על רגליו (זכרי' יד יב). אותן הרגלים שרצו לעמוד כנגדי, המק בשרו והוא עומד על רגליו. ואותן העינים שהן מסתכלות למעלה, ועיניו תימקנה בחוריהן. ואותו הלשון שאמר על ה' (שם שם),

(ולשונם) [ולשונו] תימק בפיהם (שם שם). אמר להן הקב"ה מתחילה לא היה לכם שלום זה עם זה, אין שלום אמר ה' לרשעים (ישעי' מח כב), ועכשיו עשיתם שלום זה עם זה לבא (אלי), [עלי] דכתיב כי נועצו לב יחדיו וגומר, אהלי אדום וגומר, גבל ועמון וגומר (תהלים פג ו ז ח), כולכם עשיתם שלום לבא עלי, אף אני עושה כן, ואתה בן אדם וגומר, אמור לצפור וגומר, בשר גיבורים וגומר (יחזקאל לט יז ויח). כשם שאתם לא הי' לכם שלום זה עם זה ועשיתם שלום לבוא עלי, אף אני קורא את העופות ואת החיות שלא הי' להם שלום זה עם זה ואני עושה להם שלום זה עם זה לבוא עליך, ומפני שאמרת ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פג ה), חייך שאתה מת והן קוברין אותך ונוטלין שם בעולם, שנאמר וקברו כל עם הארץ והי' להם לשם וגומר (יחזקאל לט יג).

פרק ג

פרק ג' כתובים.

[א] למנצח משכיל לדוד בבוא דואג האדומי (תהלים נב א ב). זש"ה בשוט לשון תחבא וגומר (איוב ה כא). קשה לשון הרע מן הסייף ומן החרב, והאיך מי שיש בידו חרב ומבקש להרוג את חבירו ומבקש לחזור בו יחזור, למה שהחרב בידו והוא מונע ידו ואינו הורג, אבל מי שהוא מבקש להרוג את חבירו בחץ אינו יכול לחזור בו שכבר יצא החץ מידו, והאומר לשון הרע על חבירו אפילו הוא מבקש לחזור בו אינו יכול, למה משהוא הולך אינו יכול לחזור בו עוד, לכך הוא משול לשון הרע בחץ, שנאמר חץ שחוט לשונם מרמה דבר בפיו וגו' (ירמי' ט ז) וכן שלמה אומר כל עמל האדם לפיהו וגו' (קהלת ו ז), אפילו הוא מת אין מכפרין לו. בא ולמד מדואג אעפ"י שמת, כך שנו רבותינו שאין לו חלק לעה"ב, הה"ד וגם הנפש לא תמלא (שם שם) לכך אמר איוב בשוט לשון תחבא. ר' יהושע בן לוי אמר ביעקב היא אמורה ור' שמואל בר נחמני אמר בדוד היא אמורה. ברעב פדך ממות (איוב שם כ), בשעה שברח והלך אצל אחימלך והי' רעב והאכילו לחם הקדש, שנא' ויתן לו הכהן קודש וגומר, (ש"א כא ז). ובמלחמה מידי חרב (איוב שם) בשעה שירד על גלית והרגו, שנאמר ויאמר דוד אל הפלשתי אתה בא וגומר (ש"א יז מה). בשוט לשון תחבא, בשעה שבא דואג ואמר עליו לשון הרע שנאמר בבא דואג האדומי ויגד וגו' (תהלים נב ב). לשוט ולכפן תשחק (איוב שם כב). אדואג ואחיתופל. ומחית הארץ אל תירא (שם שם), משאול שבא מבנימין שנמשל לחיה, שנאמר בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז).

פרק ד

פרק ד' תורה.

[א] ויזכור אלהים את נח (בראשית ח א) זש"ה צדקתך כהררי אל (תהלים לו ז), בשעה שאדם זוכה אתה עושה לו צדקה, ואת מגביהו יותר מן ההרים, דכתיב כהררי אל, ובשעה שאדם חוטא אתה פורע ממנו ומשפילו עד תהום התחתון, דכתיב משפטיך תהום רבה. (שם שם) ד"א צדקתך כהררי אל רבי שמעון בן יוחאי אומר סרס המקרא צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה. האיך אלא מדד הקב"ה את מי תהום רבה, ותהום שהיה רואה שמימיו מתגברין היה נוטל הר גבוה ונותן על תהום רבה, וכך כל תהום ותהום כבש למעלה מהן הרים, כדי שלא יעלו וישטפו את כל העולם, וכשם שקבע הרים למעלה מהם כדי שלא ישטפו את העולם, כך כבש את הצדקה על הדין, שלא יאבד בדין את העולם, לפיכך א"ר שמעון בן יוחי צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה. ד"א צדקתך [צדקה] שעשית לנח היא גרמה לו שנחה תיבתו על ההרים, שנאמר ותנח התיבה [וגו' על הרי אררט] (בראשית ח ד). משפטיך תהום רבה משפטים שעשית לדור המבול, שנאמר ביום ההוא נבקעו [כל מעינות תהום] (שם ז יא), ואחר כל הפורענות הזה אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים לו ז), אימתי ויזכור אלהי' את נח.

[ב] ד"א ויזכור אלהי' את נח. זש"ה זכר צדיק לברכה (משלי י ז), זה נח, דכתיב נח איש צדיק, (בראשית ו ט), ומהו זכרונו, שזכרו הקב"ה לברכה, שנאמר ויברך אלהים את נח וגו'. ושם רשעים ירקב (משלי שם), אלו דור המבול שנרקבו מן המים, שנאמר וימח וגו' (בראשית ז כג) הכד"א כי מחה אמחה (שמות יז יד).

[ג] ד"א ויזכור אלהים את נח. זש"ה יודע צדיק נפש בהמתו וגו' (משלי יב י), יודע צדיקו של עולם נפש אפילו בהמתו, אפילו כשהוא כועס, אין מידתו של הקב"ה כמידת בשר ודם, בשר ודם בשעה שמדינה סורחת עליו, שולח עליה לגיונות להחריבה, והוא עושה בה אנדרולומוסיא (פי' הריגת אנשים) והורג טובים ורעים, ואין שם לומר פלוני כשר הניחו אותו, אלא הורגין את הכל, אבל הקב"ה אינו כן, אלא הדור מכעיסין [אותו] והוא מרחם עליהם, ואין שם אלא צדיק אחד יודע הוא בו ומצילו, שנאמר יודע צדיק נפש בהמתו, וכן הוא אומר טוב ה' למעוז ביום צרה וגו' (נחום א ז), ורחמי רשעים אכזרי (משלי שם), אלו אנשי דור המבול שהיו אכזרים יותר מדאי. אמרו רבותינו בשעה שעלה עליהן כל התהום, דכתיב נבקעו כל מעיינות וגו' (בראשית ז יא), והיו רואין את המעיינות עולות עליהן, מה היו עושים, הי' להם בנים מרובין, והי' כל א' וא' מהם נוטל את בנו ונותנו על התהום, וכובש עליו טלאין, ועלו עליהם (את) המים. ושוב היו המים

מתגברין, והי' נוטלים בניהם אחרים ונותנים על התהום, ראה ורחמי רשעים אכזרי. ומניין שהיו עושין כך, שכן איוב אומר ישכחהו רחם וגו' (איוב כד כ), לא (זכר) [נזכר] הרחים שלו שהי' בניו, ומה עשה להן הקב"ה הוריד עליהן מבול מלמעלה ושברן, דכתיב ותשבר כעץ עולה. (שם שם). א"ר ברכיה קשים הי' יותר מדאי, ובעלי קומה הי', ואילולי שפרע מהן מלמעלה, לא היה יכול להן, שנאמר אם לא נכחד קימנו וגו' (שם כב כ), מהו כך אלא כשראה הקב"ה שלא מתו בתהומות שלמטה, הוריד עליהן אש מלמעלה ושרפן, דכתיב ויתרם אכל אש (שם שם), כיון שהיו רואין את עצמם אבודין, היו מבקשין להפוך את התיבה. מה עשה להן הקב"ה, הקיף את האריות והי' הורגין אותם ואוכלין אותם, שנאמר ויסגור ה' בעדו (בראשית ז טז), ואין סגירה אלא אריות, שנאמר אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא (דניאל ו כג). סליק.

פרק ה

פרק ה' נביאים.

[א] הבן יקיר לי אפרים (ירמי' לא יט). זש"ה כי בן הייתי לאבי וגו' (משלי ד ג), בא וראה אפילו הן ישראל אלף אלפים וריבו ריבוון, אינם חשובים לפני המקום אלא כבן יחיד, דכתיב ה' אלהיכם הרבה אתכם וגו' (דברים א' י) וכשהיו במצרים מה כתיב, ובני ישראל פרו וישרצו וגו', (שמות א ז), פרו מן אדם וחוה, וישרצו ששרצו יותר מן הדגים. וירבו, שרבו מברכת נח ובניו. ויעצמו, שעצמו מן האבות. במאד מאד, שהיתה אשה יולדת ששים רבוא כשם שהדגים יולדים ששים רבוא, כך אף הן, וכך ברכן [יעקב] אביהם וידגו לרוב וגו' (בראשית מח טז), כשם שהדגים נתברכו, כך אף הן, וכן יחזקאל אומר רבבה כצמח השדה וגו' (יחזקאל טז ז), הרי כל אלו ולא הי' לפניו אלא כאחד יחידי, שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד כב) וכתיב שלח את בני ויעבדני (שם שם כג). לפיכך הוא אומר כי בן הייתי לאבי, כשם שבנו של אדם כשהוא תינוק קטן, אם יחטא אין אביו מסלק עליו מפני שהוא קטן אבל אם יגדל ויעמוד על אקמי (פי' דעת) שלו, אם יחטא הוא מסלק עליו, כך ישראל אפילו חוטאין בשגגה מעלה עליהן שהן כתינוק קטן, שנאמר כי נער ישראל ואוהבהו וגו' (הושע יא א), הבן יקיר לי.

[ב] ד"א הבן יקיר לי אפרים. זש"ה ואנכי תרגלתי לאפרים וגו', (הושע יא ג), אמר הקב"ה אני תרתי וגליתי לאפרים, אימתי קחם על זרועותיו (שם שם), בשעה שנטלו יעקב בין זרועותיו, שנאמר ויקח יוסף את שניהם, (בראשית מח יג), ומה כתיב וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה (שם שם ח), מה ראה יעקב לומר מי אלה, והרי כבר היה מכירן,

שנאמר ועתה שני בניך וגו' (שם שם ה), אלא צפה יעקב אבינו שירבעם עומד מאפרים שנאמר וירבעם בן נבט אפרתי וגומר (מ"א יא כו), והוא עומד ועושה שני עגלים, שנאמר ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וגומר (שם יב כח), לפיכך אמר מי אלה, אמר לו יוסף בני הם וגומר (בראשית מח ט), מה עשה יוסף, השליך עטרה מראשו, והתיר זוני (פי' חגורה) שלו לפניו, שנא' ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו (שם שם יב), אמר לו מה שעתידין לחטאות אתה רואה, ומה שעתידין לומר זה אלי ואנוהו (שמות טו ב), אין אתה רואה, כיון ששמע כך אמר לו קחם נא אלי ואברכם (בראשית מח ט), מיד ויקח יוסף את שניהם וגומר (שם שם יג), וישלח ישראל את יד ימינו וגו' (שם שם יד), כיון שראה יוסף כך נתרעם, שנאמר וירא יוסף כי ישית אביו וגו', לא כן אבי וגו' (שם שם יז ויח), אמר לו יעקב סבור אתה שמזקנותי אין בי עוד כח, חייך מאה כיוצא בך אינן יכולין לזוז ידי אם אבקש, וימאן אביו וגו' (שם שם יט). וממנשה נפלו (אל) [על] דוד וגו' (דה"א יב כ). ואולם אחיו וגו' (בראשית מח יט), זה יהושע העומד מאפרים, שנאמר למטה אפרים הושע בן נון (במדבר יג ח), שהוא מעמיד את החמה וכל אומות העולם מסתכלין ורואין, לפיכך וזרעו יהיה מלא הגוים (בראשית מח יט). אמר הקב"ה ראה [כמה] טובות שעשיתי לאפרים, קחם על זרועותיו (הושע יא ג), בשעה שאמר קחם נא אלי (בראשית מח ט), אני תרתי וגליתי, זה מיסטירין (פי' סוד) ליעקב על אפרים על ירבעם אעפ"כ ולא ידעו כי רפאתים (הושע שם), הבן יקיר לי אפרים.

[ג] ד"א הבן יקיר לי [אפרים], כל ישראל נקראו על שמו של אפרים, שנאמר כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא (ירמי' לא ח), וכן בהרבה מקומות, אמר הקב"ה הבן יקיר לי אפרים, ביוקר הן עומדין לפני. אמרו רבותינו אפילו בקש פרעה מאה ככר כסף על כל נפש ונפש מישראל, היה הקב"ה נותן לו, ושלא נתן לו ראה בכמה דמים לקחם, שנאמר או הנסה וגו' (דברים ד לד), וכיון שיצאו ועשו את העגל בקש הקב"ה לעשות להם מה שעשה לדור המבול, שנאמר הרף ממני [ואשמידם ואמחה את שמם מתחת השמים] (שם ט יד), ובדור המבול כתיב אמחה את האדם וגו' (בראשית ו ז), והיה מדבר עם משה האיך מאבדן, וכיון שאמר לו משה זכור לאברהם וגו' (שמות לב יג), זכר הקב"ה ואמר א"כ חוזר אני בי, מיד וינחם ה' [על הרעה אשר דבר לעשות לעמו] (שם שם יד) מיד קרבו שרי אומות העולם ואמרו להקב"ה ועל פניך אם אכזב, אתה אמרת למחות את שמם מתחת השמים כדור המבול ששחתו את דרכם, שנאמר וירא אלהים את הארץ [הנה נשחתה וגו'] (בראשית ו יב) ואלו כך עשו, שכך אמרת לך רד כי שחת עמך וגו' (שמות לב ז), ואין אתה עושה מה שאתה אומר, א"ל הקב"ה לאו, וכן משה

אומר וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא (דברים ט יט) שאפילו אמרתי חוזר אני בי ממי אני מתירא ומי ממחה על ידי, שנאמר לא אעשה חרון [אפי] (הושע יא ט) ולמה שהוא בני יחידי, שנאמר הבן יקיר לי אפרים (ירמי' לא יט) אמרתי למשה הרף ממני, אלא זכור אזכרנו עוד (שם שם), נזכרתי זכור אבות וסלחתי בשבילם לכך אמר חבקוק ה' שמעתי שמעך יראתי וגו' (חבקוק ג ב) כשאמרת ואמחה את שמם אלא מיד ברוגז רחם תזכור (שם) לכך נאמר זכור אזכרנו עוד (ירמי' לא יט). סליק.

פרק ו

פרק ו כתובים.

[א] תפלה לדוד שמעה ה' צדק (תהלים יז א). זש"ה זבח רשעים תועבת ה' ותפילת ישרים רצונו (משלי טו ח), מי הוא, זה משה דוד ומשיח, משה דכתיב תפלה למשה (תהלים צ א), בדוד כתיב תפלה לדוד (תהלים יז א), במשיח כתיב תפלה לעני כי יעטוף וגו' (שם קב א). ותפלת ישרים רצונו, אעפ"י ששלשתן מתפללים, אלא דוד מתפלל באומנות, האיך תפלה לדוד שמעה ה' צדק (שם יז א), אמר הקב"ה עד מתי אתה מתפלל, אמור צרכיך מה שאתה צריך, הרי אמרת שמעה ה' צדק, א"ל חייך כל אלו שאמרתי בשביל דבר אחד מלפניך משפטי יצא וגו' (שם שם ב), למה שאמרת אשר נשיא יחטא (ויקרא ד כב), נשיא שאין על גביו מושל אלא ה', הואיל שאין על גבי מושל אלא אתה דן אותי, מלפניך משפטי יצא. אומן גדול הי' דוד כשהי' מבקש דבר מן הב"ה מנגנו (פי' אינגיניו בלע"ז פי' הי' מעמיק מחשבתו כמו הנהו נגאני דארעא מיקרו (ב"ק דף ק"ג ב"ב דף ס"א) בורות עמוקות) היה שואל תחילה את הקלות, ואח"כ את החמורות. למה הי' דוד דומה, לאדם שהיה מבקש ללוות כור חיטים מצא את הדניסטוס (פי' המלוה), וא"ל בבקשה ממך מפני שאני בדוחק השאילני כור של חרובין, א"ל בא וטול, הולכין ליטול, א"ל השאילני כור של שעורים והנח כור של חרובים, א"ל בוא וטול, הולכין ליטול, א"ל בבקשה ממך הואיל שבפנים טובים אתה נותן עשה אותו כור של חיטים והשאילני תחתיו חרובין ושעורים, א"ל טול, ומי גרם לו, ששאל תחילה הקלות ואח"כ החמורות, הה"ד תפלה לדוד, [שמעה ה' צדק] הרי הקלות, ואח"כ החמורות מלפניך משפטי יצא [עיניך תחזינה מישרים] אמר לו הקב"ה ואני עושה, שנאמר הנני רב את ריבך וגו' (ירמי' נא לו) ואת יריבך אנכי אריב (ישעי' מט כה). סליק.

פרק ז

פרק ז תורה.

[א] צא מן התיבה (בראשית ח טז). זש"ה אני פי מלך שמור [ועל דברת שבועות אלהים] (קהלת ח ב), אמרה רוח הקודש לישראל משביע אני אתכם שאם תגזור עליכם מלכות אל תמרדו בה בכל דבר שגוזרה עליכם, אבל אם תגזור עליכם לבטל את התורה ואת המצות ואת השבת, אל תשמעו להם, הה"ד אני פי מלך שמור, בכל דבר שהיא צריכה, אבל על דברת שבועת אלהים אל תבהל מפניו תלך (קהלת ח ג), כשם שעשו חנניה מישאל ועזריה בשעה שהעמיד נבוכדנצר את הצלם, אמרו לו מה אתה אומר שאתה משליך אותנו לכבשן האש ואין הקב"ה מצילנו, בין מציל ובין שאין מציל אותנו אין אנו משתחוים לצלם, שנאמר והן לא ידיע להוי לך וגו' (דניאל ג יח), אמר להון קושטא אתון אמרין, הצדא שדרך וגו' (שם שם יד) (ומפורש מלת הצדה אם אמת הוא שדרך וכו') אמרו לו, נבוכדנצר לא חשחין אנחנא על דנא וגו' (שם שם טז), אמרו לו כל מה שתגזור עלינו אנו עושין ואנו שומעין לך ולא נמרוד בך, חוץ מלכפור באלהינו, אני פי מלך שמור אל תבהל מפניו תלך. (קהלת ח ב וג), כיון ששמע כך התחיל כועס, שנאמר באדין נבוכדנצר התמלא חמה וגו' (דניאל ג יט) והשליכו אותן אסורים, שנאמר וגובריא אלך תלתיהון וגו' (שם שם כג), כיון שירדו תלו עיניהם ואמרו לפני הקב"ה רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך שלא בטחנו אלא בשמך הגדול, שנאמר לא לנו ה' [לא לנו כי לשמך תן כבוד] (תהלים קטו א), הרי כינס כל הלשונות, שנאמר באדין מתכנשין וגו' (דניאל ג ג) (למה יאמרו הגוים וגו'), מיד בקשו המלאכים לירד ולהתיר אותן, אמר להם הב"ה וכי על שם אחד מכם ירדו אלו, אלא על שמי ירדו, אני יורד ומצילן שנאמר עושה משפט לעשוקים [וגו' ה' מתיר אסורים] (תהלים קמו ז), משהתירן צינן את הכבשן, והסיר הקב"ה את הכבשן והעלה אותה, והשווה אותה לארץ, שהיתה ירידה ועמוקה, כיון שירד המלאך אמר להן צאו לכם מכאן, הרי התיר הקב"ה אתכם, ועשה לכם את הנסים, והשווה את כבשן לארץ צאו לכם, אמרו לו אין אנו יוצאין שלא ברשותו של נבוכדנצר, שלא יאמרו ברחו אלו מן הכבשן, למה, אני פי מלך שמור, (קהלת ח ב) ברשותו הושלכנו לכאן, וברשותו אנו יוצאין כיון שבא נבוכדנצר וראה אותן תמה התחיל צווח, אמר להם צאו לכם, שנאמר שדרך מישך ועבד נגו עבדוהי די אלהא עילאה פוקו ואתו וגו' (דניאל ג כו), כיון שנעשית הכבשן שווה לארץ פוקו ואתו, אמרו למלאך עכשיו אנו יוצאין, שנאמר באדין נפקין וגו' (שם שם), ממי למדו, מנח, כשנכנס לתיבה ברשותו של הב"ה נכנס, שנאמר ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה (בראשית ז א), כיון שיבשה הארץ

ונחה התיבה, שנאמר ותנח התיבה וגו' (שם ח ד), אמרו לו בניו נצא מכאן, אמר להם חס ושלום, ברשותו של הב"ה נכנסנו, וברשותו אנו יוצאין, כיון ששמע הקב"ה כך, מיד וידבר אלהים אל נח [לאמר] צא מן התיבה (בראשית ח טו טז), לכך נאמר אני פי מלך שמור וגו' (קהלת ח ב).

[ב] ד"א צא מן התיבה. זש"ה בפשע שפתים מוקש רע ויצא מצרה צדיק (משלי יב יג), בפשע שפתים מוקש רע, אלו אנשי דור המבול שלא חטאו אלא בפיהם, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו וגו' מה שדי [כי נעבדנו] (איוב כא יד טו), מה מועיל לנו שנתפלל אליו ומה נועיל כי נפגע בו (שם שם), ומה היה להם, מוקש רע, וימח את כל היקום וגו' (בראשית ז כג), ויצא מצרה צדיק, זה נח, שנאמר נח איש צדיק תמים (שם ו ט), צא מן התיבה.

[ג] ד"א צא מן התיבה. אמר דוד הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך וגו' (תהלים קמב ח), כשהיה נח בתיבה בפנים היה מתפלל, שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד וגו' (שם לב ו), אמר לו הקב"ה פרוזדימיא (פי' גזרה) היא שישתלמו שנים עשר חדש, ואם אינן משלימין אינך יוצא, שנא' כה אמר ה' בעת רצון עניתיך וגו' לאמר לאסורים צאו וגו' (ישעי' מט ח ט), שהיו אסורים בתשמיש המטה, למה שבשעה שהעולם בצער צריך אדם למנוע את עצמו מפריה ורביה, וכך עשה יוסף כשראה יוסף ששני הרעב עתידין לבא נזקק לפריה ורביה עד שלא יבואו, שנאמר וליוסף יולד [שני בנים בטרם תבא שנת הרעב] (בראשית מא נ), וכך אף נח ובניו והחיה והבהמה לא נזקקו לפריה ורביה, שכן אמר לו הב"ה כשנכנס, [בתיבה, בא אתה וכל ביתך אל התיבה וגו', וכתיב] ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו (בראשית ז ז), הזכרים לעצמן והנקבות לעצמן. משל למלך שיצא לעשות מלחמה עם הברבריין, גזר ואמר מרחצאות לא יפתחו, ומוניטא (פי' מטבע) לא תטבע, עד שאבוא מן המלחמה, וכיון שבא מן המלחמה בשלום גזר ואמר יפתחו המרחצאות ותטבע מוניטא, כל שאני מחריב אני בונה, כך כשבא מבול לא נזקק לפריה ורביה, שנאמר לאמור לאסורים צאו וגו' (ישעי' מט ט), לפיכך כשיבשה הארץ אמר צא מן התיבה, לכך נאמר הוציאה ממסגר נפשי (תהלים קמב ח). סליק.

פרק ח

פרק ח' נביאים.

[א] זעף ה' אשא כי חטאתי לו (מיכה ז ט). זש"ה נהם ככפיר זעף מלך וגו' (משלי יט יב), כשם שהארי נוהם אז החיות מרתתין, כך הקב"ה ארי', שנאמר אריה שאג [מי לא ייראה' דבר מי לא ינבא] (עמוס ג ח), בוא וראה, מה האומה הזו קשה, בשעה שאמר

לו הקב"ה למשה ושלחתי לפניך מלאך [וגרשתי וגו'] (שמות לג ב), אמר לפניו רבונו של עולם מלאך אתה משלח לכל אומות הללו, אם אין פניך הולכים (שם שם טו), אמר לו הקב"ה חייך אם לא מלאך, אימתי אני משלח, ואני מכלה אותן, שנאמר את אימתי וגו' (שם כג כז). ד"א נהם ככפיר. על א"ה אבל על ישראל וכטל על עשב רצונו (משלי יט יב), וכשם שהטל [מביא] חיים לעולם, כך הקב"ה בא כטל לישראל, שנאמר אהיה כטל לישראל (הושע יד ו), אפילו כשהוא כועס הוא עליהם כטל, שנאמר וכטל על עשב רצונו. אמרו לו ישראל לכך אנו יכולין לעמוד, שאת נעשה לנו כטל, שנאמר והיה שארית יעקב [בקרב עמים רבים כטל מאת ה'] (מיכה ה ו).

[ב] ד"א זעף ה' אשא. זש"ה כי בושתי לשאול מן המלך חיל ופרשים וגו' (עזרא ח כב), אמרו אומות העולם לישראל אתם אומרים זעף ה' אשא, והא כתיב לפני זעמו מי יעמוד וגו' (נחום א ו), מי יוכל לעמוד בזעפו, בשלוחיו אין אדם יכול לעמוד, ובזעפו אתם יכולין לעמוד. הים שלוחו שמא עמדו כנגדו דורו של אנוש, דכתיב הקורא למי הים וישפכם וגו' (עמוס ה ח). המבול שלוחו לא נצח לדור המבול, וימח את כל היקום וגו' (בראשית ז כג). אש וגפרית שלוחיו לא נצחו לסדומיים, שנא' וה' המטיר על סדום [ועל עמורה גפרית ואש] (בראשית יט כד). הארבה שלוחו שמא יכול פרעה לעמוד בו, שנאמר ויעל הארבה וגו' (שמות י יד). הכוכבים שלוחיו שמא יכול סיסרא לעמוד כנגדן, שנאמר מן השמים נלחמו [הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא] (שופטים ה כ). מלאך שלוחו שמא יכול סנחריב לעמוד כנגדו, שנאמר ויצא מלאך ה' וגו' (מ"ב יט לה). ומה אם בשלוחיו אין אדם יכול לעמוד, ובזעפו אדם יכול לעמוד, ואתם אומרי' זעף ה' אשא, אמרו להם ישראל ולמה אין אנו יכולים לעמוד בזעפו ושלוחינו נצחו לשלוחו, והאיך, אלא הים שלוחו של הקב"ה, לא בקעו משה ועברו ישראל ביבשה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה וגו' (שמות יד כט). וכן הים ראה וינס (תהלים קיד ג), הירדן שלוחו לא נעשה יבשה ליהושע, דכתיב ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה וגו' (יהושע ד כב). המלאך שלוחו לא נצחו יעקב, שנאמר וישר אל מלאך [ויוכל] (הושע יב ה), חמה ולבנה שלוחיו לא שיתקן יהושע, דכתיב וידום השמש וירח עמד (יהושע י יג). מלאך שלוחו לא עצרו אהרן, שנאמר ויעמוד בין המתים וגו' (במדבר יז יג), כשם ששלוחינו נצח לשלוחו. כך אף זעפו נצח, שנא' פנחס בן אלעזר [בן אהרן הכהן השיב את חמתי] (במדבר כה יא), לכך נאמר זעף ה' אשא. ולמה אנו יכולים לעמוד בזעפו, מפני שבא עלינו ברחמים, שנאמר זעף ה' אשא, וכתיב ה' אל רחום וחנון וגו' (שמות לד ו). הים לא עמד מגערתו, שנאמר גוער בים ויבשהו (נחום א ד), וכן בימי יונה זעף בו ועמד בו, שנאמר ויעמוד

הים מזעפו (יונה א טו), ואני מפני שבא עלי ברחמים יכולה אני לקבל כעסו, לכך נאמר זעף ה' אשא.

[ג] ד"א זעף ה' אשא. משל לגבור שהוא נוגע באדם מן סטירה (כמו סטרו נותן לו ד' מאות זוז והוא הכאה ביד על הלחי) אחת, ומן מרתיק (פויס"ט תרגו' ירושלמי באבן או באגרוף מרתק) א' מיד הורגו, ונכנס לביתו ומכה לאשתו מסטירא אחת והיא עומדת, אמרו לה שכינותיה קשה כוחך כל האתליטין (חיילות) וכל הגבורין מתים מן מרתיק אחד, ומן סטירא אחת, כמה את לוקה ממנו, ואנת יכולה לעמוד, אמרה להן אותן שמכה אותן בחמתו ובכל כוחו הוא מכה אותן, אבל לי כשמכה אותי לפי כוחי הוא מכה אותי, לפיכך אני יכולה לעמוד, כך אמר הקב"ה כי אני ה' לא שניתי וגו' (מלאכי ג ו), לא הכיתי לאומה ושניתי לה כמו דורו של אנוש, דכתיב הקורא למי הים וגו' (עמוס ה ח), דור המבול וימח את כל היקום וגו' (בראשית ז כג). דור הפלגה ויפץ ה' אותם וגו' (שם יא ח), סדומיים דכתיב בחלמיש שלח ידו וגו' (איוב כח ט), המצרים דכתיב וישובו המים ויכסו וגו' (שמות יד כח), סיסרא כן יאבדו וגו' (שופטים ה לא), הופך ומתהפך, דכתיב מקול המון נדדו עמים וגו' (ישעי' לג ג) אבל אתם ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג ו), שנאמר אך בי ישוב וגו' (איכה ג ג), הופך ומתהפך בהן בכל שעה ושעה, שנאמר רק אתכם ידעתי וגו' (עמוס ג ב), אמר הקב"ה קשה כח של ישראל שחיצי כלין ואתם לא כליתם, דכתיב אספה עלימו רעות (דברים לב כג) [חצי אכלה בהם] חיצי כלו ואתם לא כליתים, לפיכך הוא אומר זעף ה' אשא.

[ד] ד"א זעף ה' אשא. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן איש הבירה אמרו ישראל לא"ה אומר אני לכם במה אנו מתנחמין, ולמה אנו יכולין לעמוד בזעפו, מפני שמכה אותנו וחוזר מיד, ובורא אותנו בריה חדשה, וכן ישעיה אומר מי נתן למשיסה יעקב וגו' (ישעי' מב כד), הרי כלו הרי נבזזו, אלא חוזר מיד ובוראם בריה חדשה, ומה כתיב אחריו ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב וגו' (שם מג א), לפיכך אמרו ישראל בדבר זה אנו רואין ומתנחמין שבורא אותנו מיד, זה הוא שאמר ירמיה זאת אשיב אל לבי וגו' (איכה ג כא), ולמה חדשים לבקרים (שם שם כג), שהוא מחדשנו מיד, שנאמר ועתה כה אמר ה' בוראיך יעקב (ישעי' שם).

פרק ט

פרק ט' כתובים.

[א] תפלה לדוד שמעה ה' צדק וגו' מלפניך משפטי יצא וגו' (תהלים יז א ב), זש"ה ופנית

אל תפלת עבדך ואל תחנתו ה' אלהי וגו' (מ"א ח כח) אמר לפניו רבונו של עולם הנח את הכל והפנה לתפלתי ולתחינתי, אמר לפניו רבש"ע מפני שאני בשר ודם אם אתפלל לפניך קימעא יהי לפניך הרבה, שנאמר ופנית אל תפלת עבדך, ואין פנית אלא הרבה, שנאמר ופניתי אליכם [והפריתי אתכם והרביתי אתכם] (ויקרא כו ט). ופנית אל תפלת עבדך, למה, לשמוע אל הרינה ואל התפילה (מ"א שם).

[ב] ד"א תפלה לדוד שמעה ה'. ואם לאו צדק, עשה עמי צדקה, מלפניך משפטי יצא, בבקשה ממך, אתה דון אותי ואל תמסרני לא בידי מלאך ולא בידי שרף, ולא גדוד ולא אופן, מפני שהן כולן אכזרים, אבל אתה דון אותי מלפניך משפטי יצא. וכן הוא אומר כלו תפילות דוד בן ישי (תהלים עב כ), א"ר אחא כלו תפילות דוד כלו כל התפילות לפני דוד בן ישי.

[ג] ד"א תפלה לדוד שמעה ה' צדק. בשביל אסא בן בנו כשיבואו הכושים, שנאמר ויקרא אסא אל ה' [אלהי'] ויאמר [וגו'] (דה"ב יד י), באותה שעה שמעה ה' צדק הקשיבה רינתי כשיעמוד יהושפט, שנאמר ובעת החלו ברנה [ותהלה] נתן ה' מארבים על בני עמון (שם כ כב). האזינה תפילתי. כשיעמוד חזקיה ויתפלל לפניך, שנאמר ויסב חזקיהו פניו [ויתפלל אל ה'] (ישעי' לח ב). בלא שפתי מרמה. כשיעמוד מנשה ויעשה תשובה ואפילו במרמה קבלו, למה שאין הקב"ה מבקש לסלק בריה מן העולם ריקם, אלא יושב וממתין לו עד שיעשה תשובה אפילו שיהיה בידו מצות אחת מניחן תחת ראשו, שנא' יעזוב רשע דרכו [ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וגו'] (ישעי' נה ז).

פרק י

פרק י' תורה.

[א] ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה (בראשית ט יח). זש"ה טוב מעט לצדיק וגו' (תהלים לז טז), טובים ישראל לצדיקו של עולם, דכתיב לא מרובכם [מכל העמים] וגו' (דברים ז ז), מהמון רשעים רבים (תהלים שם), משבעים אומות מ"ה שנקראו המון, שנאמר הוי המון עמים רבים וגו' (ישעי' יז יב). ד"א טוב מעט לצדיק. טובים היו לנח שלשת בניו מכל אותן ההמונים שהי' בדור המבול, מהמון רשעים רבים, שהרבה המונים היו בדור המבול שכל אשה ואשה מהם הי' יולדת ד' וחמשה בכרס אחד בכל שנה ושנה, והיתה יולדת שני פעמים בשנה כצאן, והי' מהלכים בן יומן, ויוצאים אצל אבותיהם, שנאמר ישלחו כצאן עוילהם וגו' (איוב כא יא), ראה כמה המונים היו, ומתוך כך הכעיסו להקב"ה, אבל נח מה כתיב בו, ויהי נח בן חמש מאות שנה וגו' (בראשית ה לב), לא

כשם שכתיב בכולהן ויולד בנים ובנות, [אלא] אלה תולדות נח, שלשה. אלה בני נח, טובים היו לנח שלשת בניו מכל אותן האוכלסין, טוב מעט לצדיק, אלה תולדות בני נח. [ב] ד"א ויהיו בני נח. זש"ה מתהלך בתומו צדיק [אשרי בניו אחריו] (משלי כ ז), אשריהם הבנים שיש זכות לאבותם, שזכותם עומדת להן, אשריהן ישראל שזכות אברהם יצחק ויעקב עומדת להם בזכותן היה הקב"ה מצילן, כשהיו במצרים מה כתיב, וישמע אלהים את נאקתם וגו' (שמות ב כד), וכשיצאו בזכותן יצאו, שנאמר כי זכר את דבר קדשו ויוצא עמו בששון וגו' [את אברהם עבדו] (תהלים קה מב מג), כשעשו את העגל מה כתיב, זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו' (שמות לב יג), בימי אליהו מה כתיב, אלהי אברהם יצחק וישראל וגו' (מ"א יח לו), כך בכל דור ודור. זכות אבות עומדת להן עד חזאל מלך ארם, שנאמר וחזאל מלך ארם וגו' ויחן ה' אותם וירחמם [ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה] (מ"ב יג כב כג), אמר להן הקב"ה עד עתה היה לכם זכות אבות, מכאן ואילך כל אחד ואחד יהי' תלוי במעשיו, לכך הוא אומר מתהלך בתומו וגו' (משלי כ ז), שבזכות נח זכו בניו שיחיו עמו במבול, וזכו שיצאו מן התיבה, שנאמר ויהיו בני נח וגו', אמר הקב"ה מכאן ואילך איני עושה כשם שעשיתי לנח, אלא אין אבות מצילין בניהם, שנאמר נח דניאל ואיוב (בתוכה) [המה בצדקתם ינצלו נפשם] (יחזקאל יד יד), ומניין אף בעונות כן הוא אומר בן לא ישא בעון האב [ואב לא ישא בעון הבן] צדקת הצדיק עליו תהי' וגו' (יחזקאל יח כ).

[ג] ד"א ויהיו בני נח. זש"ה כי מרעים יכרתון וקוי ד' המה יירשו ארץ וגו' (תהלים לז ט), כי מרעים יכרתון אלו אנשי דור המבול, וקוי ה' המה יירשו ארץ, זה נח ובניו שנמלטו מן המבול, ויצאו מן התיבה, והיו מסתכלין לפניהם ולאחריהם לראות בריה או איש או אשה ולא היו מוצאין, שנאמר ועוד מעט ואין רשע והתבוננת על מקומו ואיננו (שם שם י) וענוים יירשו ארץ (שם שם), זה נח ובניו [שנאמר] שלשה אלה בני נח, ומאלה נפצה כל הארץ (בראשית ט יט). והתענגו על רוב שלום (תהלים שם) ומה רוב שלום היה להם, שהיו עמהם האריות והדובים והנמרים והזאבים והתנינים והשרפים והעקרבים וכל חיות ושרצים נתונין עמהם בתיבה, ולא הזיקו זה לזה, יש שלום גדול מזה, לכך נאמר והתענגו על רוב שלום.

פרק יא

פרק י"א נביאים.

[א] זעף ה' אשא [כי חטאתי לו] (מיכה ז ט). זש"ה חטאתי אודיעך וגו' (תהלים לב ה), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם בראשונה אמרתי לא חטאתי והבאת עלי יסורים, שנאמר הנני נשפט אותך על [אמרך לא חטאתי] (ירמי' ב לה), ועכשיו אני אומרה חטאתי רחם עלי, דכתיב זעף ה' אשא כי חטאתי לו וגו' (מיכה שם), וכיון שיצאתי לגולה אמרו לי מי נתן למשיסה יעקב [וישראל לבוזזים] (ישעי' מב כד) אמרתי הלא ה' זו חטאנו לו וגו' (שם שם), אף עכשיו אני אומרת כי חטאתי לו וגו' (מיכה שם), שהודייה יפה לי, שנאמר מכסה פשעיו לא יצליח [ומודה ועוזב ירוחם] (משלי כח יג), דוד כשעשה אותו המעשה ובא נתן הנביא והוכיחו, ובשביל שא"ל דוד חטאתי מאד אשר עשיתי את הדבר הזה (דה"א כא ח), מה אמר לו נתן גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ש"ב יב יג), ומה את מבקשת, אמרה לו כשם שהוצאת לנח מחשך לאור, כך עשה לי, (והוציאני) [יוציאני] לאור אראה בצדקתו (מיכה שם ז ט), אמר לה וכך אני עושה, כיון ששמע כך התחיל אומר אל תשמחי אויבתי וגו' (שם שם ח).

[ב] ד"א זעף ה' אשא. יש שלקה ובעט, ויש שלקה ובקש מאביו, ויש שאמר לאביו למה הרצועה זו תלויה הכני בה. יש לקה ובעט, זה איוב, כיון שנגע בו השטן התחיל צווח יסר מעלי שבטו ואימתו אל תבעתני (איוב ט לד), ואני מדבר ואיני מתירא, שנאמר (אדבר) [אדברה] ולא איראנו וגו' (שם שם לה). משל לאיסרטיוטוס (סולדאט בלע"ז) שנעשה לסטים, אמר הב"ה בדקתי זה וזה והליסטים נטו כלם מן איסרטיא, כך אמרו לו חביריו לאיוב איבדת הלפיס (פי' בלשון יון תוחלת ותקוה) שלך, אמרת (אדבר) [אדברה] ולא איראנו, אמרו אפשר אתה מדבר ולא מתירא, אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה נוצר בצלם ובדמות, כיון ששמע קולו לא יכול לעמוד בו, שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים וגו' (בראשית ג ח), ואת אמרת אדבר ולא איראנו, אמר להם יפה אמרתם, אמר להן מפני ששמע לאשתו נעשה לו כך, התחיל אומר האשה אשר וגומר (שם שם יב), אבל אני כשרצה אשתי לומר לי ברך אלהים ומות (איוב ב ט) אמרתי לה כדבר אחת הנבלות תדברי (שם שם י), לכן (אדבר) [אדברה] ולא איראנו למה כי לא כן אנכי עמדי (איוב ט לה), איני כאדם שאמר האשה אשר נתת עמדי וגו' (בראשית ג יב), אמרו לו הרי אברהם שמע דבריו ולא יכול לעמוד שנאמר ויפול (אברהם) [אברם] על פניו וגו' (שם יז ג), וכן בלעם נופל וגלוי עינים (במדבר כד ד), אף אנו שומעין דבריו ונופלין ואת מדבר כנגדו ולא מתירא, אין אנו שוין לך, אמר להם גם לי לבב כמוכם (ולא) [לא] נופל אנכי מכם

וגו' (איוב יב ג). זה לקה ובעט. יש לקה וביקש מאביו זה חזקיהו, בשעת שחלה והסב פניו אל הקיר, שנאמר ויסב חזקיהו פניו [אל הקיר וגו'] זכור נא את וגו' (ישעי' לח ב ג), ומהו זכור נא. אלא כשחטאו ישראל שלח עליהם נחשים שרפים, כשצעקו אל משה אמר לו הקב"ה עשה לך שרף וגו' ויעש משה נחש וגו' (במדבר כא ח ט) וכך היה עומד נחש הנחשת כל זמן שאדם נישך, היה מסתכל בו ומתרפא, עד שעמד חזקיה וראה את ישראל זונים אחריו, אמר עכשיו כל מי שהוא צריך להתרפאות יהא הולך אצל זה ומניח את הקב"ה, העבירו, שנאמר וכתת נחש נחשת וגו' (מ"ב יח ד), התחילו לומר, מה אתה עושה, מה שהתקין משה את סותר אמר להן כל מי שצריך להתרפאות יסתכל בהב"ה ויתרפא, שנאמר הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יחפרו (תהלים לד ו), וכן הוא אומר בה' אלהי ישראל בטח ואחריו לא (קם) [היה] כמוהו וגו' (מ"ב יח ה), זה שלקה ובקש מאביו. ומי הוא שאמר לאביו הרצועה זו תלויה הכני בה, אלו ישראל, שאמרו להקב"ה רעה עמך בשבטך וגו' (מיכה ז יד), וכן אמרו לו זעף ה' אשא וגו' אראה בצדקתו (שם שם ט).

פרק יב

פרק י"ב כתובים.

[א] לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא וגו' (תהלים כז א). זש"ה קרוב מצדיקי [מי יריב אתי וגו'] (ישעי' נ ח), א"ר אחא משום ר' שמעיה לפי שאומות העולם מבקשין לבא על ישראל לומר שונא אותם הקב"ה נלך עליהם, והם אומרים להם שוטים שבעולם מי הוא זה שונא לקרובו של דיין ויעמוד בו לפני הדיין אינו יכול, ואנו הקב"ה קרובינו ואתם יכולין לנו, דכתיב קרוב מצדיקי וגו', בוא וראה אין שבחו של אדם כשאומר הדיין קרובי הוא ואימתי שבחו של אדם בשעה שהדיין אומר בפיו פלוני קרובי הוא וקורא לו קרובי, כך אמרו ישראל אעפ"י שאמרנו קרוב מצדיקי, אלא הוא תחלה קרא אותנו קרוביו, שנאמר וירם קרן לעמו וגו' לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד), לכך נאמר אורי וישעי ממי אירא וגו', איני מתייירא מכל בריה, למה ששמו של הקב"ה שהוא עושה מלחמתי, שנאמר ה' איש מלחמה וגו' (שמות טו ג), ובמה הוא עושה מלחמה, בשמו, שנאמר ה' שמו (שם שם). ואף האומות מתייראין ממנו בשעה שאנו עוסקין בתורה, שנאמר וראו כל עמי הארץ [כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך] (דברים כח י) וכן דוד אמר לגלית אתה בא אלי בחרב [ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות וגו'] (ש"א יז מה), שבשמו של הקב"ה היו ישראל מנצחין, וכך עשה אסא, שנאמר ויקרא אסא אל ה' אלהיו ויאמר

ה' אין עמך לעזור בין רב לאין כח עזרנו ה' אלהינו כי עליך נשענו ה' ובשמך באנו על ההמון הזה (דה"ב יד י), לכך נאמר וראו כל עמי הארץ וגו'.

פרק יג

פרק י"ג תורה.

[א] אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמור (בראשית טו א). זש"ה יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז). עד שלא נברא העולם צפן הקב"ה את התורה עד שיעמוד אברהם ויטול אותה, שנאמר עקב אשר שמע [אברהם בקולי] (בראשית כו ה), מלמד שקיים אברהם אבינו את כל המצות ואת כל התורות, שנאמר ותורותי (שם שם). ארשב"נ משום ר' יונתן אף עירובי תבשילין קיים אברהם, שנאמר עקב אשר וגו', לכך אמר שלמה יצפון לישרים תושיה. א"ל הקב"ה אברהם אתה עסקת בתורה, חייך שאני מגן לך, כשם שאדם אוחז את המגן זה ואפי' זורקין בו חצים או אבנים המגן מקבל, כך אני נעשה לך מגן, ולא לעצמך, אלא אף בניך אם יהיו עוסקין בתורה, כשם שאתה עסקת כך אני נעשה להם כמגן, שנאמר אמרת ה' צרופה מגן הוא [לכל החוסים בו] (ש"ב כב לא), לכך נאמר יצפון לישרים תושיה.

[ב] ד"א אחר הדברים האלה. זש"ה רשע עושה פעולת שקר וזורע צדקה שכר אמת (משלי יא יח). אברהם שזרע צדקה והי' מאכיל את העוברים ואת השבים, שנאמר ויטע אשל וגו' (בראשית כא לג), א"ל הקב"ה חייך שכר אמת יש לך אל תירא אברם [וגו' שכרך הרבה מאד] (בראשית טו א). רשע עושה פעולת שקר (משלי שם). זה נמרוד הרשע שהי' עושה צלמים ומטעה את הבריות, שנמשלה ע"ז בשקר, שנאמר כי שקר נסכו ולא רוח בם (ירמי' י יד), לכך נאמר רשע עושה פעולת שקר. אבל אברהם זורע צדקה שכר אמת (משלי שם).

[ג] ד"א אחר הדברים האלה, מה כתיב למעלה מן הענין וישמע אברהם [כי נשבה אחיו] (בראשית יד יד), וכי אחיו היה לוט, אלא שבחו של אברהם, אחר כל אותה המריבה שעשו, שנאמר ויהי ריב וגו' (שם יג ז), ולא נזכר אברהם ואח"כ קוראו אחי, שנאמר כי אנשים אחים אנחנו (שם שם ח). וירק את חניכיו (שם יד יד). מכאן אתה למד שנטל אברהם כסף וזהב וחיפה אותן, ואמר להם, למלחמה אנו יוצאין להציל לוט אנו הולכין, לא תתנו עיניכם בממון, אם בשביל כסף וזהב אתם יוצאים, הרי כמה לפניכם, שנאמר וירק את חניכיו, ואין וירק אלא שחיפה אותן כסף וזהב, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים סח יד). ד"א וירק שהריקן ברברים שכתוב בתורה מי

האיש הירא ורך הלבב וגו' (דברים כ ח), וכן עשה אברהם, א"ל למלחמה אתם יוצאים, מי שיש בידו עבירות ומתירא מן מעשיו לא יצא עמנו, כיון ששמעו כך כל אותן האנשים מי שידע בלבו שחטא לא יצא וחזרו להן כולן ולא נשתייר עם אברהם אלא אליעזר בלבד שהיה כשר, אמר הב"ה לאברהם הוא ילך עמך שאני נותן בו כח של שלש מאות ושמונה עשר, וכאילו שאף הן יוצאין עמך, וכן את מוצא אליעזר בגימט' שלש מאות ושמונה עשר. וירדוף עד דן (בראשית יד יד), מה ראה לרדוף עד דן, מיכאן אמרו רבותינו שני דברים מכין לפניהם ולאחריהם, ע"א ושביעית הנוטע ערב שביעית חייב ומוצאי שביעית חייב. כך ע"א מכה לפניה ולאחריה, והאיך לפניה, עד עכשיו שעתיד ירבעם בן נבט שמעמיד ע"א בדן, שנאמר וישם את האחד בבית אל [ואת האחד נתן בדן] (מ"א יב כט), וכבר הגיע אברהם עד אותו מקום ולא רדף עוד, שנאמר וירדוף עד דן וירדפם עד חובה (בראשית יד טו). שדנן וחייבן, ויחלק עליהם לילה (שם שם). הקב"ה. בשביל אברהם, שנאמר ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו' (שמות יב כט). וישב את כל הרכוש וגו' (בראשית יד טז) מיד ויצא מלך סדום וגו'. כיון שראה את אברהם יוצא לרדוף היה משחק עליו, שנאמר כל רואי ילעיגו לי וגו' (תהלים כב ח), והיה זה יצא לרדוף ששה עשר מלכים ולגיונותיהן, כיון שחזר בשלום ירדפם יעבור שלום (ישעי' מא ג). ויצא מלך סדום לקראתו וגו', אמר לו בבקשה ממך תן לי הנפש וגו' (בראשית יד כא), מיד נשבע לו אברהם, שנאמר הרימותי ידי וגו' (שם שם כב), ואין הרימותי אלא שבועה, שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים [וישבע בחי העולם] (דניאל יב ז). אם מחוט וגו' (בראשית יד כב), למה שהקב"ה הבטיחני שהוא מעשרני, שנאמר ואברכה מברכך וגו' (בראשית יב ג), ואני אטול משלך שתאמ' אני העשרתיך אם מחוט וגו', אמר לו הקב"ה אתה אמרת אם מחוט, אני נותן לבניך חוט של צדקה שיהא מקיפן, כשם ששנו חכמים. ד"א אני נותן לבניך מצות ציצית שהיא של חוט, שנאמר ועשו להם ציצית (במדבר טו לח). אתה אמרת עד שרוך נעל, אני נותן לבניך מצות חליצה, שנאמר וחלצה נעלו (דברים כה ט), ד"א אני נותן לבניך בזכות כך מצות הפסח, שנאמר וככה תאכלו אותו וגו' נעליכם ברגליכם (שמות יב יא). ד"א אתה אמרת אם מחוט, אני משבח לבניך בחוט, שנאמר כחוט השני וגו' (שה"ש ד ג). ד"א בזכות כך אני פורע משונאיהם, שנאמר על אדום אשליך נעלי (תהלים ס י). ד"א אתה אמרת עד שרוך נעל, אני משבח לבניך במנעליהם, שנא' מה יפו פעמיך בנעלים (שה"ש ז ב), אתה מאסת שכרו של בשר ודם, ראה שכר שמתוקן לך לפני, שנאמר שכרך הרבה מאד (בראשית טו א).

פרק יד

פרק יד נביאים.

[א] חזון ישעיהו בן אמוץ (ישעי' א א). זש"ה ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וגו' (הושע יב יא). אמר הקב"ה וודאי ודברתי על הנביאים אלא אנכי חזון הרביתי, שכולם אין נבואתו של זה דומה לזה, והאיך עמוס ראה אותי עומד, שנאמר ראיתי את ה' נצב על המזבח וגו' (עמוס ט א), ישעיה ראה אותי יושב, שנאמר (ראיתי) [וארא] את ה' יושב על כסא וגו' (ישעי' ו א), משה ראה אותי כגבור, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו ג). דניאל ראה אותי כזקן, שנאמר ושער ראשיה כעמר נקי (דניאל ז ט), לכך נאמר וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא), ואף ישעיה כשנתנבא אמר תחילה התוכחות, למה היה דומה לבעל הבית שהיה לו בן והכעיסו הבן, עבר אביו וראה את הלבלר יושב, קרא אותו ואמר לו לך כתוב שאני כופר בבני, והלך וכתב ולא היה שם עדים ולא חתם. אחר זמן הלך הבן ונפל לרגלי אביו, ובקש הימנו וקבלו, ואחר כך עבר אביו אצל אותו הלבלר ואמר לו הלבלר. מה לך הנחת אגרת שכתבת לכפור בבנך ואמרת לי להביא עדים וכתוב שאני כופר בבני, אמר לו שמא אמרתי לך בכעסי אכפור בו, חס לי וכי יש לי אחר בעולם אלא הוא, אין אני כופר בבני. שמא מדמה (פי' איש אחר אמר לך ואתה חושב שאני הוא) את אותי, כך הכעיסו ישראל להקב"ה וקרא לישעיה ואמר לו כתוב שאני כופר בבני התחיל כותב שמעו שמים וגו' (ישעיה א ב), למה כופר אני בהן שהן הכעיסו אותי בנים גדלתי ורוממתי וגו' ידע שור קונהו וגו' (שם שם ג), אחר זמן בקשו ישראל מן הקב"ה וקבלן, אותו הפה שאמר והם פשעו בי (שם שם ב), חזר ואמר מחיתי כעב פשעיך וגו' (ישעי' מד כב), וקבלן שנאמר שובה אלי כי גאלתיך (שם שם), אמר לו ישעיה רבש"ע אין אתה חותם על מה שכתבת לכפור בבניך, אמר לו הקב"ה איני כופר בבניי שמא דמיתה אותי, שנאמר וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא).

[ב] ד"א חזון ישעיהו. זש"ה יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה (משלי י כז), יראת ה' תוסיף ימים זה ישעיה שחיה שנים הרבה טליתו של ישעיה כמה מלכים קפל, שנאמר חזון ישעיהו וגו', אמרו רבותינו מאה ועשרים שנה חיה ישעי' כנגד ק"כ שנה של ארבעה מלכים הללו עוזיהו יותם אחז יחזקיהו למה יראת ה' תוסיף ימים.

[ג] ד"א חזון ישעי' בעשרה לשונות דברה הנבואה, אמירה דיבור הגדה חידה משל מליצה נבואה משא הטפה וחזיון, ואין את מוצא קשה מכולן אלא חזון, שכך אמר ישעיהו חזות קשות הוגד לי (ישעי' כא ב), וכשנגלה הקב"ה על אברהם בחזון נגלה עליו היה מתירא לומר שנגלה עליו בדבר קשה, שנאמר אחר הדברים האלה וגו'

במחזה לאמור (בראשית טו א), אמר לו הקב"ה מתירא את שנראיתי לך בחזון, חייך שאיני מראה לבניך אלא בחזון, האיך אני פורע משונאיהם, שכך ראה דניאל שנאמר חזה הוית בחזוי ליליא וארו עם ענני שמיא כבר (נש) [אנש] אתי הוה ועד עתיק יומיא מטא וקדמוהי הקרבוהו (דניאל ז י"ג). אל תתירא שנגלתי לך בחזון אל תירא אברם וגו' (בראשית שם).

[ד] ד"א חזון ישעיהו. שני נביאים נתנבאו בלשון זה, ישעיה ועובדיה, ישעיה גדול שבנביאים, ועובדיה קטן שבנביאים, ויש אומרים גר היה, ומנין, אלא כל נביא שאינו מזכיר אבותיו מזכיר מקומו. וכן את מוצא הושע בן בארי (הושע א א) הרי אביו שהוא נביא. עמוס הזכיר מקומו, דברי עמוס אשר היה בנוקדים מתקוע (עמוס א א). וכן מיכה המורשתי (מיכה א א), שהיה נביא. (עדו בן זכריה) [זכרי' בן ברכי' בן עדו הנביא] (זכרי' א א) נביא בן נביא. צפניה נביא בן נביא. עובדי' לא הזכיר לא אביו ולא מקומו, אלא סתם חזון עובדיהו (עובדי' א א), שהיה גר שהיה הירוד שבנביאים. אבל ישעיה חזון ישעיהו בן אמוץ, חזון עובדיה, שניהם שווין כאחד והאיך עובדיה לא נתנבא אלא בפני זקנים גדולים, שנאמר חזון עובדי' כה אמר ה' (עובדיה א א), הרי מפי הקב"ה, מפי סנהדרין מנין, שנאמר שמועה שמענו (שם שם), אף ישעיה נתנבא מפי הסנהדרין, ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח (ישעי' ו ח), מפי הקב"ה, ומי ילך לנו (שם שם), מפי סנהדרין, שאעפ"י שהיה מתנבאים מן הקב"ה אלו היתה סנהדרין זזה הימנו לא היה לו רשות להתנבאות, לכך אתה מוצא את מי אשלח מפי הקב"ה, ומי ילך לנו מפי סנהדרין, ולכך נתנבאו שניהם בחזון, שחזון ג׳מטריא שבעים ואחד שנתנבאו שניהם בשבעים ואחד סנהדרין. ר' בנייה אומר חזון שנתנבאו שניהם בשבעים ואחד לשון, זה גדול שבנביאים, זה ירוד שבנביאים, ולמה כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט (ש"א יד ו).

פרק טו

פרק ט"ו כתובים.

[א] לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא (תהלים כז א), זש"ה לא תיראום (דברים ג כב), שבשעה שישראל יראים מן המקום, אף האומות יראים מהן, וכן דוד אומר ה' לי לא אירא (תהלים קי"ח ו), כשהוא שלי לא אירא, וכשאנו מניחין את יראתו, אף האומות פושעין בהן, שנאמר זנח ישראל טוב אויב ירדפו (הושע ח ג). ומהו טוב, טוב ה' לכל (תהלים קמ"ה ט), כשהן יראין ממנו הכל יראין מישראל, ואף החיות מתיראין מהן, ממי את למד מדניאל, בשעה שהשליכו אותו לגוב אריות לא הזיקוהו, שנאמר אלהי

שלח מלאכיה [וסגר פום אריותא ולא חבלוני'] (דניאל ו כג), ועדיין אתה אומר בדבר שיש בו נשמה, ומנין שאף מי שאין בו נשמה נתירא, שנאמר באברהם אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית טו ז), אף האש נתירא מן אברהם, וכן חנניה מישאל ועזריה נתירא האש מהם, ואף המים נתיראו מישראל, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה וגו' (שמות טו יט), ואף לעתיד לבוא כן, שנא' כי תעבור במים וגו' (ישעי' מג ב), לכך ה' אורי וישעי וגו', אף האומות מבקשין לבא תחת כנפי השכינה בשעה שישראל עושים רצונו של הקב"ה, וכן את מוצא בדוד וכל הגיתים שש מאות איש אשר באו (ברגליו) [ברגלו] מגת (ש"ב טו יח), וכן בשלמה ויספר שלמה (לכל) [כל] האנשים אשר בארץ ישראל (דה"ב ב טז), וכן בימי מרדכי ורבים מעמי הארץ מתיהדים (אסתר ח יז), וכן ישעיה אומר הן גור יגור אפס מאותי (ישעי' נד טו), מה הוא הן, לשון יונית הן אחד, אמר הקב"ה הן גור יגור אפס מאותי, באחריותי, מכאן ואילך כל מי שנתגייר באחריותך, מי גר אתך עליך יפול (שם שם), ומי היה שגר באחריותי, אברהם, שנאמר אחד היה אברהם ויירש את הארץ (יחזקאל לג כד).

פרק טז

פרק ט"ז תורה.

[א] ויהי אברהם בן תשעים שנה (בראשית יז א). זש"ה יפיפית מבני אדם וגו' חגור חרבך וגו' (תהלים מה ג ד), אמרו בני קרח המזמור הזה על אברהם, מהו יפיפית מבני אדם, מבניו של אדם הראשון משת ומאנוש ומקין, ומבניו של נח, שנאמר וירד ה' לראות וגו' בני האדם (בראשית יא ה), הוצק חן בשפתותיך (תהלים שם). בשעה שנשבעת למלך סדום, שנאמר הרימותי [ידי אל ה' אל עליון וגו'] (בראשית יד כב), כשם שהיית משיח כך הוצק חן בשפתותיך, ומה שכר נתנו לך, על כן ברכך אלהים לעולם (תהלים שם), וכל מה שנשתבחת הנית לי, ירדת לכבשן האש נתנסת נסיונות הרבה ועמדת ורדפת אחר חמשה עשר מלכים ונשתבחת בעולם, מה שעשית עשית, מכאן ואילך מבקש את להודיע גבורתי, חגור חרבך על ירך גבור, אותה שעה הודך והדרך הוא בעולם, ואימתי כך ויהי אברהם בן צ' שנה וגו' ואתנה בריתי וגו'.

[ב] ד"א ואתנה בריתי (בראשית יז ב). זש"ה סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם (תהלים כה יד), איזה הוא סודו של הקב"ה, זו מילה, שלא גילה הב"ה מיסטירין (פי' סוד) זו של מילה מאדם עד עשרים דור, עד שעמד אברהם ונתנה לו, שנאמר סוד ה' ליראיו זה אברהם, שנאמר בו, כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), אמר לו הקב"ה אם תתן מילה

את נוטל סוד, סוד ה' ליראיו, סו"ד בגימטריא שבעים. שבעים נפש אני מעמיד ממך בזכות מילה שאתה נותן בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו' (דברים י כב), ומעמיד מהן שבעים סנהדרין, שנאמר אספה לי שבעים איש וגו' (במדבר יא טז), ומעמיד לבניך את משה שהוא הוגה את התורה בשבעים לשון, שנאמר בעבר הירדן בארץ מואב וגו' (דברים א ה), בזכות מה, בזכות מילה, שנאמר ה' אלהינו כרת עמנו ברית (שם ה ב). ברית זו מילה, לכך נאמר סוד ה' ליראיו, אמר לו הקב"ה לאברהם דיו לעבד ששוה לקונו. ובריתו להודיעם (תהלים כה יד). משל למלך שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדאי, אמר מה אעשה לאוהבי זה מה אתן לו, זהב וכסף יש לו, עבדים ושפחות יש לו, אלא הריני חורגו זונין (פי' חגורה) שלי, כך אמר הקב"ה לאברהם מה אתן לך, זהב וכסף יש לך, שנאמר ואברם כבד מאד (בראשית יג ב), אלא מה אני נותן לך, הרי אני חוגרך זונין שלי, ואתנה בריתי ביני ובינך וגו' ויפול אברם על פניו וגו' הנה בריתי אתך (שם יז ב ג ד), סוד ה' ליראיו.

[ג] ד"א ויהי אברם. אמר לו הקב"ה משעה שעמד אברהם ועד אותה שעה היה העולם אפל בע"א, אבל משעמדת והודעתני בעולם הארת בעולם, שנאמר מי העיר ממזרח וגו' (ישעי' מא ב) אלא בוא ומול לפני שתהא מאיר כביכול, שנאמר ויאמר אליו אני אל וגו' ויפול אברם וגו' אני הנה בריתי אתך (בראשית שם שם), אמר לו ומי מל אותי, אמר לו הב"ה את לעצמך, נטל אברהם חרב והיה אוחז בערלו, ובא לחתוך והיה מתייירא שהי' זקן והיה מרתית, מה עשה הקב"ה כביכול שלח ידו ואחז עמו, והיה אברהם חותך, ומניין, שכן עזרא משבח אתה הוא ה' (אלהים) [האלהים] אשר בחרת באברם וגו' ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית (נחמי' ט ז ח). וכרות לו הברית אינו אומר כן, אלא וכרות עמו, מלמד שהי' הקב"ה אוחז עם יד אברהם, ואברהם חותך, הוי וכרות עמו הברית, ותקם את דבריך כי צדיק אתה (שם שם).

פרק יז

פרק י"ז נביאים.

[א] כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה (ירמי' לג כה). זש"ה הבט לברית כי מלאו מחשכי ארץ נאות חמס (תהלים עד כ). הבט לברית אעפ"י שאין לישראל מעשים טובים הקב"ה גואלן בזכות המילה. הבט לברית כשהיו ישראל במצרים היו משתחווים לע"ז, שנאמר ואומר (אל אבותיכם בארץ מצרים) [אליהם] איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ ז), ולא גאלן אלא בזכות מילה, שנאמר וגם אני שמעתי

את נאקת וגו' [ואזכור את בריתי] (שמות ו ה), וכתיב וישמע אלהים את נאקתם [ויזכור אלהים את בריתו] (שם ב כד) יצאו ממצרים ובאו לים והיו ממרים, שנאמר וימרו על ים בים סוף וגו' (תהלים קו ז), וביקש הים לחונקן, שנאמר והמים להם חומה (שמות יד כב), שנתמלא עליהם חימה ובקשו לחונקן, כיון שהגיעו המים לבגדיהם תלו בגדיהם מן המים, כיון שראה המים את המילה ברח, שנאמר הים ראה וינס וגו' (תהלים קיד ג), ומה ראה הים מילה וברח, ולא נקרע אלא בזכות מילה, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (שם קלו יג). באו למדבר ובטלו את המילה ארבעים שנה, שנאמר כי מולים היו כל העם היוצאים וגו' כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר וגו' ואת בניהם הקים וגו' (יהושע ה ה ו ז), כל ישראל בטלו את המילה ארבעים שנה, חוץ משבטו של לוי, שהן היו מלים את בניהם, שנאמר ובריתך ינצורו (דברים לג ט), זה ברית מילה, באו ישראל לעבור בירדן והיו ערלים ושבטו של לוי מהולין, והיו סובלין את הארון, ובקשו מי הירדן לחנוק את ישראל, מפני שהיו ערלים, מיד עשה להן הקב"ה נסים, באותה שעה כינס הקב"ה ששים ריבוא בין שני בדי ארון אצל הלוים, כדי שיראו מי הירדן מילה ויברחו, שנאמר הירדן יסב לאחור, אמר להן יהושע הנה (הארון) [ארון] הברית אדון כל וגו' (יהושע ג יא), והיו ששים ריבוא עומדים בין שני בדי ארון כביכול היו מעקצין את הארון בערלותם, והיכן פירושו של דבר, בירמיה שנא' הלוך וקנית לך אזור פשתים (ירמי' יג א) שלא נינער פשתן שלו אלא עם הקוצים שלו, ושמתו על מתניך (שם שם), והיה מעקץ לירמיהו אמר לפניו רבונו של עולם קוצים יש בו והן מעקצין אותי ואני מצטער, אמר לו הקב"ה ולא כך עשו בני בירדן כשהכנסתי אותם בין שני בדי ארון, והיו מעקצין את הארון בערלתם כקוצים, שנאמר כי כאשר ידבק האזור וגו' (שם שם יא), ומנין שערלה נקראת קוצים, שנאמר כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלים נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים (ירמי' ד ג), וכתיב המולו לה' והסירו ערלת לבבכם וגו' (שם שם ד), הרי שהוא כקוצים, ראה מה ערלה שנואה לפני הקב"ה, משה גדול הנביאים וחכמים וצדיקים על שעכב שעה אחת את המילה בקש הקב"ה להרגו, שנאמר ויהי בדרך במלון [וגו' ויבקש המיתו] (שמות ד כד). ישראל אם יבטלו את המילה אין העולם חרב מיד, לכך נאמר אם לא בריתי יומם ולילה.

[ב] ד"א אם לא בריתי. שאל אגריפס המלך את ר' אליעזר הגדול אמר לו ואם חביבה מילה לפני הקב"ה, למה לא כתובה במתן תורה עם עשרת הדברות, הרי הזהיר על ע"א, ועל שבועת השם, ועל השבת, ועל כיבוד אב ואם, ועל הרוצח, ועל ניאוף, ועל גנבה, ועל עדות שקר, ועל חימוד, על כל אלו מזהיר, אבל על המילה לא הזהיר. אמר לו ר'

אליעזר אתה אמרת לי שאתה יודע לקרות את התורה, והרי אין אתה יודע, אמרו לו טול והסתכל שעד שלא נתן הקב"ה את התורה נתן להם את המילה, ומניין שנאמר בחדש השלישי וגו', ומשה עלה וגו', אתם ראיתם וגו', ועתה אם שמוע וגו', ושמרתם את בריתי (שמות יט א ב ג ד ה), זו ברית מילה, וכן שנה ר' אליעזר ושמרתם את בריתי, זו ברית מילה, ורבי עקיבא אומר זו שבת, לכך נאמר אם לא בריתי יומם ולילה.

פרק יח

פרק י"ח כתובים.

[א] לדוד מזמור נאום ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א). זש"ה והיה אדירו ממנו וגו' (ירמי' ל כא). ראה האיך הקב"ה מחבב ומגדל את ישראל, שתלה אבותיהן בהן, שנאמר והיה אדירו ממנו, ואין אדירים אלא אבות, שנא' לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם (תהלים טז ג), לכך והיה אדירו ממנו, האבות מהן והכל מהן ועד עכשיו באבות אתה אומר, ומנין שאף הקב"ה מפני חיבתן אמר להם מכם אני, שנאמר ומושלו מקרבו יצא (ירמי' שם), זה הקב"ה, שנאמר במקהלות ברכו אלהים ממקור ישראל (תהלים סח כז). והקרבתיו ונגש אלי (ירמי' שם), זה אברהם, שנאמר ויגש אברהם וגו' (בראשית יח כג). כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאום ה' (ירמי' שם). נאום ה' לאדוני, זה אברהם, שנאמר ויאמר ברוך ה' אלהי אדוני אברהם, אין מידותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, שלטון כשהוא נכנס הוא יושב בימין, וסונקנדריס (סיקרי"טיר בלעז) שלו בשמאלו, והב"ה שהוא שולט מסוף העולם ועד סופו והכל שלו, כתב שאברהם יושב לימינו, שנאמר נאום ה' שב לימיני, ולמה הוא מושיבו אצלו, שהוא מוכיח את ישראל, ומראה לאברהם אביהם כל טובה שעושה עמהם, שנאמר נגד אבותם עשה פלא (תהלים עח יב), לפיכך הוא מושיבו אצלו, וכן חנה אומרת מקים מעפר דל (ש"א ב ח), אותו שעשה עצמו עפר ואפר, דכתיב אנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), ואפילו מקים מעפר דל מה עושה לו, מושיבו בכסא הכבוד, שנאמר וכסא כבוד ינחילם (ש"א שם).

פרק יט

פרק י"ט תורה.

[א] וירא אליו ה' באלוני ממרא (בראשית יח א), זש"ה כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה (ישעי' סו א ב), ראה כבוד, ראה גבורה, וכביכול ועם מי הוא עוסק

ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי (שם שם), מי הוא זה שחרד על דברו של הקב"ה, זה אברהם, שנאמר בעצם היום הזה נימול אברהם וגו' (בראשית יז כו), מיד וירא אליו ה', ומנין שעל אברהם הכתוב מדבר, שכך כתיב אחריו שוחט השור מכה איש (ישעי' סו ג), וכתיב ואל הבקר רץ אברהם (בראשית יח ז). מכה איש (ישעי' שם), שהרג את נמרוד. זובח השה (שם) אימתי משהקריב ליצחק, שנאמר אלהים יראה לו השה לעולה בני (בראשית כב ח). ד"א השמים כסאי אמרו רבותינו את מוצא בשבעה מקומות השווה הקב"ה עצמו עם הבריות הנמוכים. (א) כי ה' הוא אלהיכם הוא אלהי אלהים (דברים י יז), ראה גבורה ועם מי הוא עוסק עושה משפט יתום ואלמנה וגו' (שם שם יח). (ב) כי רם ה' ושפל יראה וגו' (תהלים קלח ו). (ג) כי כה אמר רם ונשא וגו' ואת דכא ושפל רוח וגו' (ישעי' נז טו). (ד) סולו לרוכב בערבות וגו' (תהלים סח ה), וכתיב אבי יתומים וגו' (שם שם ו). (ה) קרוב ה' לנשברי לב וגו' (שם לד יט). (ו) כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואל זה אביט וגו' (ישעי' סו א ב).

[ב] ד"א וירא אליו ה'. זש"ה מזבח אדמה תעשו לי (שמות כ כ) א"ר יצחק נפחא אמר הקב"ה מה מי שזובח ושופך מעט דם, או דם שה, או דם שור, הייתי בא ומברכו, שנאמר (שמות כ כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי [אבא אליך וברכתיך] (שם שם), על אחת כמה וכמה אברהם שנהר של דם יוצא מביתו, שמל עצמו וכל בני ביתו, איני הולך ומברכו, לכך כתיב וירא אליו ה', בא וראה כח שנתן לו הקב"ה, שביום אחד מל עצמו, ומל ישמעאל בנו, והיה הדם מנטף מן מילתו, ומל בעצמו לאנשי ביתו, ולילידי ביתו, וראה כמה ילידי ביתו, שמונה עשר ושלש מאות, ואם ילידי ביתו היו כל אלו, על אחת כמה וכמה מקנת כספו, וכולן מל ביום אחד, שנאמר [בעצם היום הזה נמול אברהם (בראשית יז כו) הרי לעצמו וישמעאל בנו] וכל אנשי ביתו (שם שם). מן הזקנים, מן הקטנים. ומקנת (כספו) [יליד ביתו] מאת בן נכר נמולו אתו (שם שם), העמיד אברהם גבעה של ערלות בביתו, ונהר של דם יוצא מביתו, קרא הקב"ה למלאכי השרת, ואמר להם בוא ונבקר את החולה, אמרו לו המלאכים ה' מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו אדם להבל דמה וגו' (תהלים קמד ד), אתה מהלך במקום הטינופת, במקום של דם ושל שקץ. אמר להן הקב"ה כך אמרתם חייכם ערב עלי ריח של אותו דם של ערלות ממור ולבונה, ואם אין אתם מבקשין לבא הריני הולך בעצמי, וכן שלמה אמר עד שיפוח היום ונסו הצללים (ש"ה ב יז), אלו העוברים והשבים שהי' אברהם מכלכלן שהיו כצללין הולכין ובאין, שלא יצטער מן המילה משמשו. אלך לי אל הר המור (שם ד ו), זה אברהם שנקרא מור, שנאמר מור ואהלות (וקציעת) [קציעות] (תהלים מה ט), לכך וירא

אליו ה', כיון שראו מלאכי השרת הלכו אף הן עם הקב"ה, שנאמר וירא והנה שלשה וגו' (בראשית יח ב), ודוד משבח ואומר כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו (תהלים כה י). זה אברהם שנצר ברית מילה, כיון שנגלה לו הקב"ה היה יושב, שנאמר והוא יושב פתח האוהל (בראשית יח א), בא אברהם לעמוד כשראה את השכינה, אמר לו הקב"ה אל תצטער, שנאמר נאום ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א), אמר לו אברהם רבש"ע, כן היא דרך ארץ, שאהי' אני יושב ואתה עומד, אמר לו הקב"ה, לא איכפת, עכשיו אתה זקן, את בן מאה שנים, ואת תמה שאני עומד ואתה יושב, עתידין בניך בני שלש שנים, בני ד' שנים, יושבין בבית הכנסת, ואני עומד, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א). התחיל אברהם לקלס ואומר ותתן לי מגן ישעך (שם יח לו), כשרדפתי את המלכים, שנאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית טו א). וימינך תסעדני (תהלים שם) כשאחזת בימיני והייתי חותך את הערלה, וענותך תרבני (שם שם), שאני יושב ואתה עומד.

[ג] ד"א וירא אליו ה' באלוני ממרא. זש"ה וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים וגו' (דברים ז ט). ומה ראה להגלות לו באלוני ממרא, אלא יתברך שמו של הקב"ה שאינו מקפח שכר כל בריה, שלשה אוהבים היה לו, ענר אשכל וממרא, וכיון שאמר הקב"ה לאברהם מול את עצמך, נטל מהם עצה, אמר ענר בעל מום הוא מבקש לעשותך, עם אדם יציר כפיו לא שמר אמונה, ועמך הוא משמר אמונה, הניחו והלך לו אצל אשכול, ואמר לו כך אף הוא, אין אתה יודע, מסורס הוא מבקש לעשותך בעולם שיהיו קרוביהן של מלכים שהרגת באין עליך ומסרסין אותך, ואין את יכול לברוח מהן, הניחו והלך אצל ממרא, א"ל אוהבי אמר לי למול, אמר לו ממרא ועדיין אתה עומד ותוהא לא עשו אותך חתיכות חתיכות, רמ"ח אברים שעליך הציל מן האש, ומקצת מן אבר אחד אתה עומד ומתקשה ליתן לו, אמר לו הקב"ה אתה נתת לו עצה טובה שימול, חייך שאני נראה לו בתחומך, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא, ומנין שנטל מהם עצה לימול, שנאמר והם בעלי ברית אברהם (בראשית יד יג). וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו. אמרו המלאכים. רבש"ע עד מתי את מכבדו, עד מתי אתה עומד והוא יושב, אמר להן הב"ה אלו לא די אלא בזכות שאני רואה ג' צדיקים שעתידין לעמוד ממנו, שכל העולם נופלים ומשתחוים לצלם, והן עומדים כתמרה ולא משתחוים, שנא' זאת קומתך דמתה לתמר (שה"ש ז ח). לכך והנה שלשה אנשים וגו', אמר לו הב"ה אתה השתחוית למלאכיי, חייך שמלכים עתידין להשתחות לבניך, שנאמר והיו מלכים אומניך [ושרותיהם מיניקותיך אפים ארץ ישתחוו לך] (ישעי' מט כג).

פרק כ

פרק כ' כתובים.

[א] כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט), זש"ה לילה ויומם לא תכבה לעולם יעלה עשנה וגו' (ישעי' לד י). לפי שאמר מלאכי כי הנה היום בא וגו', אמרו לו ישראל יום אחד לוהטן בלבד, הרי כמה שנים שעבדו אותנו, כמה שפטים, כמה פורעניות, ואת אומר להם ולהט אותם היום הבא (מלאכי שם), אמר להם ישעיה ואני עושה אותה יומם ולילה, שנאמר לילה ויומם לא תכבה (ישעי' שם). ולא עוד אלא לעולם יעלה עשנה וגו' (שם שם). שבעה שמות נקראת גיהנם שאול ואבדון צלמות באר שחת בור שאון טיט היון וגיהנם, א"ר ינאי וודאי כל השמות יש לגיהנם, אמר הקב"ה איני צריך לאחד מהם, אלא היום אני מרתיח, ופורע מן הרשעים, שנאמר כי הנה היום בא וגו' (מלאכי שם).

[ב] ד"א כי הנה היום בא. זש"ה לי נקם ושלם (דברים לב לה), וישראל אומר לי נקם ושלם, אמר הקב"ה כשיגיע הזמן אימתי תמוט רגלם (שם שם), כשיתקיים מה שראה דניאל חזה הוית עד די התגזרת אבן די לא בידין ומחת לצלמא על רגלוהי וגו' (דניאל ב לד). כי קרוב יום אידם (דברים שם). בלעם שהיה רואה שיום הדין מאבד את הרשעים עשאו רחוק, שנאמר אראנו ולא עתה [אשורנו ולא קרוב] (במדבר כד יז), אבל משה שהיה רואה שאותו היום הוא מתן שכרם של צדיקים, אמר כי קרוב יום אידם וגו', וכן אסף אומר כי הנה רחקיך יאבדו ואני קרבת אלהים לי טוב (תהלים עג כז כח). וחש עתידות למו (דברים שם), מחיש אני ומרעיש את העולם לפרוע מהן, שנאמר יעופו כנשר חש לאכול (חבקוק א ח), ועל שאמרתם ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה (ישעי' ה יט), הרי היום הבא ואתם יודעין, כי הנה היום בא וגו' (מלאכי שם).

[ג] ד"א כי הנה היום בא. זש"ה יום אירא אני אליך אבטח (תהלים נו ד). אילו הן א"ה =אומות העולם= שאין להם תקוה, וכן איוב אומר ועיני רשעים תכלנה [וגו' ותקותם מפח נפש] (איוב יא כ), שאין להם תקוה. ומנוס אבד מהם (שם שם), אלא גיהנם פתוחה בכל מקום, והם מבקשין לברוח וגיהנם נפתחת עליהם, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה וגו' (ישעי' ה יד). א"ר אחא משום ר' אבהו שש עשרה פיות יש לגיהנם, ארבע לכל רוח, ומנין, שכן יחזקאל רואה, שנאמר ואתה בן אדם הנבא והך כף אל כף ותכפל חרב שלישיתה חרב חללים היא חרב חלל הגדול החודרת להם למען למוג לב והרבה המכשולים על כל שעריה, נתתי אבחת חרב אח עשויה לברק (יחזקאל כא יט כ), הרי ארבעה חרב על כל שער ושער, ועל כל רוח ורוח, שנאמר התאחדי הימיני השימי השמילי (שם שם כא). התאחדי במזרח, הימיני במערב, השימי בדרום, השמילי בצפון,

והמלאכים אומרים היכן הן הפנים, אנה פניך מועדות (שם שם). מפני ששש עשרה פיות מקיפין אותה, ארבע לכל רוח, והרשעים בורחין מיכן ונמצאים כאן, ואינן מוצאין היכן לנוס, ואיוב צווח ואמר ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש (איוב יא כ).

[ד] ד"א כי הנה היום בא בוער כתנור. א"ה אומרי' גיהנם של ישראל וג"ע שלהם, וישראל אומרים גיהנם של א"ה וג"ע שלנו, משל לשני' שהיו מוכרין אחד מהן מוכר פשתן, ואחד מהן אמינא"טון (פי' קנבוס), זה שהיה מוכר פשתן אמר אמינא"טון שלי, וזה אומר שלי הוא, אמר להן בעל הסחורה את אומר אמינא"טון שלי וזה אומר אמינא"טון שלי, הרי אש לפניכם הוא בודק איזה פשתן ואיזה אמינא"טון, כך אמרו א"ה גן עדן שלנו וגיהנם של ישראל, וישראל אומרים לאו, אמר הקב"ה הרי אש לפניכם, לכו באור אשכם (ישעי' נ יא), והאש בידך, וכן ישעיה אומר והיה החסון לנעורת (ישעי' א לא), זה סנחריב. ופועלו לניצוץ (שם שם), זה חזקיהו. ובערו שניהם יחדו (שם שם), נדבקו הפשתן נשרף, שנאמר והיו עמי' משרפות סיד (שם לג יב). אמינטון לא נשרף. שנאמר כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך (שם מג ב).

פרק כא

פרק כ"א כתובים.

[א] לדוד מזמור נאום ה' לאדוני [שב לימיני] (תהלים קי א). זש"ה קורא ממזרח עיט וגו' (ישעי' מו יא), יתברך שמו של הקב"ה האיך הוא מחבב את הצדיקים ומגדלם, האיך גדל אברהם שעשאו סנקלטיקוס (פי' יועץ) שלו, שיהא נוטל בו עצה, שנאמר קורא ממזרח [מארץ מרחק איש עצתי] (ישעי' שם), אמר לו בוא ושב לימיני, שתהא בעל עצתי, למה שאת נאמן, שכתבתי עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (תהלים קא ו), ושב לימיני, ואפשר שהקב"ה נוטל עצה מבשר ודם, כתיב (כי) עצת ה' לעולם תעמוד וגו' (שם לג יא), וכן גדול העצה וגו' (ירמי' לב יט). כל העולם כולו ברא ולא נטל עצה, שנאמר מי מדד בשעלו וגו' (ישעי' מ יב), ומה כתיב מי תכן את רוח ה' וגו' (שם שם יג), כל העולם כולו בראתי, (ואת מי נועץ ואבינהו וגו') [את מי נועץ ויבינהו וגו'] (שם שם יד), ממי נטלתי עצה, אבל אברהם אני קורא אותו איש עצתי, למה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם שנתן מתנה לאוהביו, אם יחזור בו המלך וישרוף אותה שדה חוץ מדעתו של אוהבו, אינו אומר אין המלך נאמן, אלא מכזב שנתן לי מתנה וחזר בו ושרפה ולא הייתי יודע, כך אמר הקב"ה אני נתתי את הארץ מתנה לאברהם, שנאמר קום והתהלך בארץ וגו' (בראשית יג ז), ואם מבקש אני להפוך חמשת הכרכים ואיני נוטל עצה מאברהם,

עכשיו אומר חזר בו במתנה שנתן לי, אלא הריני נוטל עצה הימנו, שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם וגו' (בראשית יח יז), לפיכך הושיבו לימינו שיהא נוטל בו עצה, שנאמר נאום ה' לאדוני [שב לימיני] (תהלים קי א).

פרק כב

פרק כ"ב תורה.

[א] חלילה לך מעשות וגו' (בראשית יח כה). בשר ודם אומר להקב"ה חלילה וגו'. זש"ה אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל וגו' (ש"ב כג ג), מהו כך, אלא אמר דוד, בואו ושמעו מה אמר הקב"ה, שנאמר (ה') אלהי ישראל (שם שם), אמרו לו ישראל מה אמר לך, אמר להן צור ישראל מושל באדם, צדיק מושל (ביראת) [יראת] אלהים (שם שם) למה שהק"ה גוזר דבר ביראתו והצדיקי' מושלים ביראתו והאיך הקב"ה עומד ביראתו להפוך ה' הכרכים, ואברהם הצדיק מושל ביראתו והתחיל אומר למה אתה עושה כך, שנאמר חלילה לך. צדיק מושל (ביראת) [יראת] אלהים (שם שם). א"ר אחא רצונך לידע כחן של צדיקים האיך שולטים ביראתו של הקב"ה, שכביכול גדלן ועשה אותן שריו, שנאמר ויחלקו בגורלות אלה עם אלה כי היו שרי קודש ושרי (אלהי') [האלהים] וגו' (דה"א כד ה). יתברך שמו של הקב"ה שכך מחבב את הצדיקים במדת ענותנותו, שקרא אותם שריו שיהיו שולטין ביראתו, שנאמר חלילה לך.

[ב] ד"א חלילה לך. זש"ה לא אחריש בדיו ודבר גבורות וחין ערכו (איוב מא ד), אמר הקב"ה שלא יאמרו בני אדם אף אנחנו מדברים בהקב"ה כשם שדבר אברהם, אמר הקב"ה לו (פי' לו קרי) אחריש בדיו, לאברהם בלבד אני שותק, למה, שהוא שתק לי, ואף אני שותק לו, ואימתי שתק אברהם, אלא אמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), ואחר כך אמרתי לו והעלהו שם לעולה (שם כב ב), ושתק, שנאמר ואני כחרש לא אשמע וגו' (תהלים לח יד), אף אני מחריש לו, לו אחריש בדיו (איוב שם), ואע"פ שאמר לי דברים קשים, ודבר גבורות וחין ערכו, ערב עלי, ומה גבורות דבר, ויגש אברהם וגו' (בראשית יח כג). רבי יהודה אומר אין ויגש אלא לשון מלחמה, שנאמר ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה (ש"ב י יג). ורבי נחמי' אומר אין ויגש אלא לשון בקשה, שנאמר ויגש אליו יהודה (בראשית מד יח). וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון תפילה, שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש וגומר (מ"א יח לו). אמר לו חלילה לך וגומר (שם שם כה). שלא יהו אומרים כך הוא אומנתו של הקב"ה לחייב את הבריות במדת אכזריות, דורו של אנוש, דור המבול, ודור הפלגה, אינו מניח אומנתו, חלילה לך, אמר לו הקב"ה ומה

את גוזר בוא ואני מעביר לפניך כל הדורות שאבדתי, ומראה לך שלא לפי עונותיהם גביתי מהם, אלא פחות מיכן, ואם תראה דעתך שלא עשיתי כהוגן למדני ואני עושה מיכן ואילך, שנאמר בלעדי אחזה אתה הוריני אם עול פעלתי לא אוסיף (איוב לד לב), בלעדי אחזה מה שעשיתי בלעדך שנגליתי לך במחזה, בלעדי אחזה, אמר הן, מיכן ואילך אם עול פעלתי לא אוסיף עוד, אמר לו אברהם חס ושלום אין אתה מעביר דין על בריה, שנאמר לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדי מעול כי פועל אדם ישלם לו (איוב לד י יא), לכך נאמר חלילה לך.

[ג] ד"א חלילה לך. אמר אברהם לפני הב"ה רבש"ע צופה אני ברוח הקודש שהאשה פולטת עיר שלימה, ואני איני כדאי לפלט חמשת כרכים הללו, ואיזה אשה זו שהצילה את העיר, זו סרח בת אשר, בשעה שמרד שבע בן בכרי וברח מן דוד באבלה, שנאמר וכל העם אשר את יואב משחיתים להפיל החומה (ש"ב כ ט"ו), כיון שהרגישה סרח בת אשר, התחילה צועקת קראו ליואב, כיון שבא יואב אמרה לו אתה הוא שהכתוב מקלסך, יושב בשבת תחכמוני וגו' (ש"ב כג ח), לא קרית בתורה, כי תקרב אל עיר וגו' (דברים כ י), ולא היה לך לעשות כן, שנאמר דבר ידברו בראשונה וגו' (ש"ב כ יח). וכן התמו (שם שם), חכמים בעיר של ישראל, התמו דברי תורה, למה תבלע נחלת ה' (שם שם יט). כיון ששמע יואב כך נתירא אמר ויש כאן צדיקים אוי לי, שנאמר ויען יואב ויאמר חלילה חלילה וגו' (שם שם כ), אמר לה יואב לא כן הדבר כי אם איש וגו' (שם שם כא). אמר לה מי את, אמרה לו אנכי שלומי אמוני ישראל (שם שם יט), אני היא ששילמתי מנין של שבעים נפש, שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו' (דברים י כב), שנתייחסו ששים ותשעים ואני השלמתי את המנין, שנאמר ושם בת אשר סרח (במדבר כו מו), אלא עמוד במקומך ואני עושה שלום, שנאמר הנה ראשו מושלך אליך בעד החומה (ש"ב כ כא), וכך היתה סבורה בעצמה שהיא נותנת ראשו ליואב, אלא ראה מה עשתה, ותבא האשה אל כל העם בחכמתה (שם שם כב). מהו בחכמתה, אמרה להן תהיו יודעין שיואב וכל ישראל בחוץ מבקשים להרגנו ולבנינו ולבנותינו, אמרו לה למה, אמרה להן מאה בני אדם מן העיר מבקש, אמרו לה יטול, אמרה להן אינו מבקש אלא חמשים, הרי יפה ויטול חמשים, בסוף אמרה להן לא מאה ולא חמשים ולא עשרים אף לא חמשה אלא אם נותנין אתם את שבע בן בכרי, מיד ויכרתו את ראש שבע בן בכרי וגו' (שם שם). ראה חכמה של אשה זו, כשם שבא אברהם בחכמה על הקב"ה וירד מן חמשים לארבעים, ולמטה עד עשרה, ואף זו כן, עליה שלמה מקלס מובה חכמה מכלי קרב [וחוטא אחד יאבד טובה הרבה] (קהלת ט יח), שהיה ביד יואב וביד אנשיו, ואשה שבאתה בחכמה

נצחה את הכל, כיון שנטל יואב ראשו של שבע בן בכרי חזר בו ולא נגע בעיר, אמר אברהם ומה אם יואב כשנטל את החייב, הניח את כל העיר בשלום, את שאת רחמן, את מאבד את הכל, חלילה לך מעשות וגו' (בראשית יח כה).

פרק כג

פרק כ"ג נביאים.

[א] ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג יח), זש"ה וראיתם ושש לבכם וגו' (ישעי' סו יד). מה יש לו ללב לראות ולשמוח, רואין הטוב שמתוקן להם לצדיקים ושמחים, שנאמר וראיתם וגו' (שם שם), מה שכתיב עין לא ראתה וגו' (שם סד ג), אותה שעה וראיתם ושש לבכם. ד"א וראיתם רואין לרשעים נידונין בגיהנם ושמחים שאינן עמהם, שנאמר ויצאו וראו בפגרי וגו' (שם סו כד), אותה שעה וראיתם ושש לבכם. ד"א רואין את המשיח נצמח משערי רומי, והן שמחין, שכך דניאל אומר וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתי הוה (דניאל ז יג), אותה שעה וראיתם ושש לבכם.

[ב] ד"א וראיתם ושש לבכם. מה יש לנו לראות ולשמוח, אלא לפי שבעולם הזה בעונותינו אין לנו לא נביא ולא רוח הקודש, שנאמר אותותינו לא ראינו אין עוד נביא וגו' (תהלים עד ט). ולא עוד אלא אף השכינה, שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים [בינכם לבין אלהיכם] (ישעי' נט ב), אבל לעתיד לבא נגלה להם, שנאמר ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו (שם מ ה), והן רואין אותו, שנאמר כי עין בעין יראו וגו' (שם סו ט), לכך נאמר וראיתם.

[ג] ד"א וראיתם ושש לבכם לא היה צריך לומר אלא לבבכם. א"ר אחא לפי שלב אחד משתייר, והקב"ה עוקר לב יצר הרע, שנאמר והסירותי את לב האבן וגו' (יחזקאל יא יט), ומניח להם יצר הטוב, שנאמר ונתתי לכם לב בשר (שם שם), והוא שמח, יצר טוב שאין לו אנטידיקוס (פי' בר פלוגתיה), לכך נאמר וראיתם ושש לבכם.

[ד] ד"א וראיתם כיון שרואין את השכינה הן ששין ושמחין וגופן מתגדל ופרין ורבין, שנאמר ועצמותיכם כדשא תפרחנה (ישעי' סו יד). ד"א עצמותיכם כדשא תפרחנה. זש"ה הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע וגו' (שם מ כח), אין לפני הקב"ה יגיעה, אלא בדיבור ברא הב"ה את העולם הזה, ובדיבור הוא עתיד לחדש אותו לעולם הבא. כתיב ויאמר אלהים תדשא הארץ וגו' (בראשית א יא), מיד תוצא הארץ (שם שם יב), אף לעתיד לבא הקב"ה אומר דבר ומיד הכל נעשין, לכך נאמר ועצמותיכם כדשא תפרחנה ונודעה יד ה' את עבדיו וזעם את אויביו (ישעי' סו יד),

משל לזונין שאמרו לחיטים, אנו יפין מכם, שעליכם ועלינו המטר יורד, והשמש זורח על שנינו, אמר להן החיטים לא מה שאתם אומרים ולא מה שאנו אומרים, אלא המזרה בא ומפריש אותנו לאוצר, ולכם לעופות לאכילה, כך א"ה וישראל מעורבין כאחת בעולם, שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם וגו' (תהלים קו לה), וא"ה אומרים לישראל אנו יפין מכם שעלינו ועליכם השמש זורח, אמרו להם ישראל לא מה שאתם אומרים ולא מה שאנו אומרים, אלא הרי יום בא ואתם יודעין שמכניס את הצדיקים בג"ע ורשעים בגיהנם, שנאמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם (דניאל יב ב), לכך נאמר ונודעה יד ה' וגו' (ישעי' שם). אותה שעה ושבתם וראיתם. [ה] ד"א ושבתם וראיתם. זש"ה הכל כאשר לכל [מקרה אחד לצדיק ולרשע וגו'] (קהלת ט ב), אבל לעתיד לבא מפריש בין אלו לאלו, משל למלך שנכנס למדינה ונכנסו עמו דוכסין ואפרכין, כולם נכנסין עמו, וקוסטריא (פי' שר בית הסוהר) נכנס אחריו, אע"פ שכלם נכנסים בשער אחד, אלא משנכנסין הפריש ביניהן, כיצד המלך בפלטין שלו ודוכסין בפלטריות, ושרי צבאות בבתיהם, וקוסטריא בפילקי (פי' בית האסורים), כך העולם הזה, כולם נכנסין בשער אחד, הצדיקים והרשעים כאחת, מקרה אחד לצדיק ולרשע (קהלת שם). אבל לעתיד לבוא הצדיקים בגן עדן, שנאמר זה השער לה' צדיקים יבואו בו (תהלים קיח כ), וכן דוד אומר אתהלך לפני ה' בארצות החיים (שם קטז ט), זו גן עדן. כביכול הקב"ה מטייל עמכם, שנאמר והתהלכתי בתוככם (ויקרא כו יב), אבל הרשעים ניתנין בגיהנם, שנאמר כל חושך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נופח (איוב כ כו). אותה שעה וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג יח).

פרק כד

פרק כ"ד כתובים.

[א] לדוד מזמור נאם ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א), זש"ה ימינך ה' נאדרי בכח (שמות טו ו), כל מקום שאתה מוצא ימינו של הקב"ה, הוא סניגור על ישראל, משל לבן מלך שהי' לו סניגור, כשהיה לו עסק היה מדבר על ידיו, אחר זמן חבש המלך אותו הסניגור, והיה עסק לבנו, אמר לו אביו עשה עסקך, אמר לו הבן בבקשה ממך סניגור שהיה מדבר על ידי חבשת, ואיני יכול לעשות כלום, אלא הוציא אותו, ואחר כך (אתה) [אני] עושה עסקי, כך סניגור של ישראל הוא ימינו של הקב"ה, כשהכעיסו אותו כביכול הפך לאחוריו, שנאמר השיב אחור ימינו (איכה ב ג), אמרו לו ישראל [אם] מבקש אתה שנזכה בדין הושיעה ימינך ועננו (תהלים ס ז), החזיר את הימין למקומה, אמר להם

כך אני עושה, שנאמר נאם ה' לאדוני שב לימיני וגו', אמר הקב"ה מתחילה התורה היתה יושבת בימיני, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ואברהם עשה אותה עקב, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי (בראשית כו ה), ישבה התורה במקומה, שנאמר שב לימיני. ד"א הצדקה יושבת בימיני, שנאמר צדק מלאה ימינך (תהלים מח יא), ואברהם עשה אותה עקב, שנאמר כי ידעתי וגו' (בראשית יח יט), אם כן שב במקום הצדקה, שנאמר שב לימיני מטה עוזך ישלח ה' מציון (תהלים קי א ב).

פרק כה

פרק כ"ה תורה.

[א] ויסע משם אברהם (בראשית כ א). זש"ה ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו (איוב יד יח), מה כתיב למעלה השמש יצא על הארץ וגו', וה' המטיר וגו', ויהפך וגו' (בראשית יט כג כד וכה). אמר אברהם לא ישבתי נגד סדום וחברותיה, אלא שאהא מקבל העוברים ושבים, מפני שסדום ועמורה לא היו זוכין לעניים, שנאמר ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל טז מט), וכתיב ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית יג יג) רעים זה לזה. וחטאים בגלוי עריות. לה' בע"א. מאד בשפיכות דמים, לפיכך ישב אברהם כנגדה שיהא מקבל את העוברים ואת השבים, כיון שהפכן הקב"ה בעונותיהם, אמר אברהם ומה אהי' יושב כאן, אין עוד לזכות כאן אלא הריני הולך למקום אחר, שנאמר ואולם הר נופל יובל (איוב יד יח), ואין הר אלא סדום, שנאמר המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו (שם ט ה). וצור יעתק ממקומו (איוב יד יח), זה אברהם, שנאמר הביטו אל צור חצבתם (ישעי' נא א), לכך נאמר ויסע משם אברהם.

[ב] ד"א ויסע משם אברהם. זש"ה לא ישבתי עם מתי שוא ועם נעלמים לא אבוא (תהלים כו ד). עם מתי שוה אלו אנשי סדום וחברותיה, ועם נעלמים לא אבוא, זה לוט ובנותיו, מה כתיב למעלה אל תביט אחריך (בראשית יט יז). לא כשם שאתה תולה עיניך בזונות, שנאמר כי בעד אשה זונה וגו' (משלי ו כו). אמר להן מה אעשה, אמרו לו לך אצל אברהם, שנאמר ההרה המלט וגו' (בראשית יט יז), זה אברהם שנקרא הר, שנאמר שמעו הרים (מיכה ו ב), אמר לו אברהם צדיק גמור הוא ואיני יכול לילך אצלו, שנאמר ואנכי לא אוכל וגו' (בראשית יט יט), למה, שכל זמן שהיתה סדום ועמורה, הייתי יושב בתוכה ונראה ביניהן צדיק, והיה הקב"ה מסתכל במעשי ובמעשיהם והייתי נראה צדיק מהן, אבל עכשיו אם אלך אצל אברהם, הוא צדיק שלם, ואם יסתכל הקב"ה במעשיו ובמעשי,

אם נמצאתי רשע בעיניו הוא עוקרני, לפיכך ואנכי לא אוכל וגו'. אלא הנה העיר הזאת וגו' (בראשית יט כ). כל הדברים הללו היה עושה כדי שילך למערה לעסוק בעריות. שנאמר ויעל לוט וגו' ותאמר הבכירה וגו' (שם שם ל ולא). ומתחילה כשהיה עם אברהם היה מתאוה לזנות כשאמר לו אברהם אל נא תהי מריבה ביני וגו'. הפרד נא וגו' (שם יג ח וט). מיד וישא לוט את עיניו וגו' (שם שם י) אין וישא אלא שנתאוה לזנות, שנאמר ותשא אשת אדוניו וגו' (שם לט ז). וירא את כל ככר וגו' (שם יג י), כי בעד אשה זונה עד ככר לחם (משלי ו כו). כי כלה משקה (בראשית יג י). ותשקין וגו' (שם יט לג), שמתחילה היה מתאוה לזנות, לפיכך אמר אברהם הפרד נא מעלי וגו', והיה לוט סבר שחוטא ואין אדם יודע. אמר ר' ברכי' אמר הקב"ה ללוט מה את סבור שאת חוטא ואין אדם יודע חייך יהו קורין בכל שנה ושנה ותהרין שתי וגו' (בראשית יט לו), וכן שלמה אמר לתאוה יבקש נפרד בכל תושיה יתגלע (משלי יח א), כיון שראה אברהם אמר מה אני מבקש מאלו, מיד ויסע [משם] אברהם (בראשית כ א), לכך נאמר ועם נעלמים לא אבוא (תהלים כו ד), ואלו הי' הקב"ה דן כמעשיהם, היו בנות לוט ראויות לישרף באש, אלא אין הקב"ה דן אלא לפי מחשבות, שחשבו ואמרו אבינו זקן ואיש אין בארץ לבא עלינו (בראשית יט לא), משל לכהן שהי' לו שדה, זרעה אריס ולא עשתה השדה, כיון שבקש בעל השדה זרעו ולא מצא, מה עשה האריס, הלך וזרע תרומה, ועשתה השדה, בא להכניס לאוצר, א"ל הכהן זרע לא הי' לנו, ואלו מניין, א"ל ראיתי שאין זרע לזרוע, ונטלתי תרומה וזרעתי וקצרתי, א"ל הכהן מה עשית, מפני שראית שאין זרע עשית הדבר הזה, אלא לא תכניסם לאוצר, כך ראו בנות לוט שאין אדם באותן המקומות, ולא עוד אלא שהי' סבורות שאין בריה בעולם, שאמרו נהפך העולם כשם שנהפכה סדום וחברותי', שנאמר ואיש אין בארץ וגו', לכה נשקה וגו', זרעו זרע תרומה, אמר הקב"ה אלו כמעשיכן הייתי דן, הייתם חייבין שריפה, אלא שנתכוונתם לבנין העולם, אלא לא תכניסם לאוצר, לא יבוא עמוני וגו' (דברים כג ד) (תימה הא כתיב על דבר אשר לא קדמו אתכם) (שם שם ה), מיד אמר אברהם ועם נעלמים לא אבוא, אין לי עסק עמהם, עם מי שכתוב בהם לא יבוא עמוני ומואבי. סליק.

פרק כו

פרק כ"ו נביאים.

[א] וישר אבימלך על ישראל שלש שנים (שופטים ט כב). זש"ה ריעך וריע אביך אל תעזוב וגו' (משלי כז י). ריעך וריע אביך זה חנון בן נחש מלך בני עמון, אמר דוד אעשה

חסד עם חנון בן נחש וגו' (ש"ב י ב). מה עשה חנון ויקח חנון את עבדי דוד ויגלח את חצי זקנם וגו' (שם שם ד), אמר חנון עם אלהיו לא קיים ועמי קיים, הקב"ה אמר להם בשבילני לא תדרוש שלומם וטובתם (דברים כג ז), וזה משלח ואומר אעשה חסד עם חנון בן נחש וגו', מיד ויכרות את מדויהם וגו' (ש"ב י ד), זהו ריעך וריע אביך. ובית אחיך אל תבוא ביום אידך (משלי שם שם). זה יהורם מלך יהודה, שכיון שמלך עמד והרג את כל אחיו שנאמר, ויקם יהורם על ממלכת אביו ויתחזק ויהרג את כל אחיו בחרב וגם משרי ישראל (דה"ב כא ד). טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי שם שם). זה אבימלך בן גדעון, שהרג לאחיו, אמר לו הב"ה רשע שבעולם טוב היה ממך אבימלך בעל שמך, שכנו של אברהם, והיה מכבדו יותר מדאי, שנאמר ויאמר אבימלך הנה ארצי וגו' (בראשית כ טו), ולא עוד אלא ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך (שם שם טז) זה דורון, ומה עשה לשרה, עשאה מטרונה והלבישה בגדי מלכות, שנאמר הנה הוא לך כסות עינים וגו' (שם שם), למה שלא יתבע בה עוד ברייה, אלא יהי שומע שהיא מלכה והוא מתירא לומר מי יכול לתבוע מלכה, לפיכך הוא אומר הנה הוא לך כסות עינים. אמר הקב"ה לבנו של גדעון ראה לבעל שמך, שכנו של אברהם, כמה כיבדו, ואת עמדת והרגת לאחיך, שנאמר ויהרוג את אחיו בני ירובעל שבעים איש על אבן אחת (שופטים ט ה), לפיכך אני ממעט ימיך, הה"ד וישר אבימלך על ישראל שלש שנים (שם שם כב). למה, יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה (משלי י כז).

[ב] ד"א וישר אבימלך. זש"ה כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב (שם כו כז). כל מי שהרג לאחיו בו בדבר לקה, הוא יהורם עמד והרג בני מעיו של אביו, שנאמר וגם את אחיך בית אביך הטובים ממך הרגת (דה"ב כא יג), ולפי שהרג את בני מעיו של אביו, לפיכך יצאו מעיו מן החולי, שנאמר ויהיו לימים מימים וכעת צאת הקץ לימים שנים יצאו מעיו עם חליו (שם שם יט), למה כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב. קין הרג את הבל אחיו באבן, שנאמר ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (בראשית ד ח) והאיך הרגו, אלא שנטל אבן והיה מכה בו בכל איבריו פצעים פצעים עד שמת, מנין שכך אמר למך לנשיו כי איש הרגתי לפצעי וגו' (שם שם כג). ואף קין נהרג באבן, שנאמר ויצא קין וגו' (שם שם טז). שמה נפל עליו אבן מת, למה וגולל אבן וגו'. כך אבימלך זה הרג לאחיו באבן, שנאמר ויהרג וגו' על אבן אחת (שופטים ט ה), ונהרג גם הוא באבן, שנאמר ותשלך אשה אחת פלח רכב על ראש אבימלך ותרץ את גולגלתו (שם שם נג), הוי וגולל אבן אליו תשוב.

[ג] ד"א וישר אבימלך. זש"ה לפני שבר יגבה לב איש (משלי יח יב). זה אבימלך שגבה לבו שנאמר (ויקבצו אליו) [ישכור בהם אבימלך] אנשים ריקי' ופוחזים (והיו עמו) [וילכו אחריו] (שופטים ט ד). ולפני כבוד ענוה (משלי שם) זה גדעון אביו שאמרו לו ישראל משול בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך כי הושעתנו מיד מדין (שם ח כב), ומה אמר להם, לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם (שם שם כג), אמר לו הקב"ה אמרת כך, חייך שאני מעמיד ממך מלך, שנאמר וישר אבימלך (שם ט כב), ומנין שהיה מלך, שנאמר וילכו וימליכו את אבימלך למלך (שם שם ו), אתה אמרת שלשה דברים, שנאמר לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם (שם ח כג). הרי שלש שנים אני נותן לבניך מלכות, שנאמר וישר אבימלך על ישראל שלש שנים (שופטים ט כב), לכך ולפני כבוד ענוה (משלי טו לג), ואלו זכה אבימלך היה מאריך ימים, שנאמר שונא בצע יאריך ימים (שם כח טז), והוא לא עשה כן, אלא נטל בצע מן ישראל מבית בעל ברית, שנאמר ויתנו לו שבעים כסף מבית בעל ברית (שופטים ט ד), לפיכך לא האריך ימים, אבל לעתיד לבא כשיעקור הקב"ה יצר הרע מישראל, הן מאריכין ימים, שנאמר כימי העץ ימי עמי (ישעי' סה כב).

פרק כז

פרק כ"ז כתובים.

[א] לדוד מזמור נאום ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א). זש"ה והיה בכל הארץ נאום ה' פי שנים בה יכרתו יגועו (זכרי' יג ח). אמר ר' ברכי' אמר הקב"ה הפה שאומר שהן שנים יכרתו יגועו. והשלישית יותר בה (שם שם). אלו ישראל, שנאמר והיה ישראל שלישיה וגו' (ישעי' יט כד), והרשעים הבבליים אומרים שיש לו בן, שנאמר ורוח די רביעאה דמה לבר אלהין (דניאל ג כה). אמר הב"ה רשעים שמא כתיב בו דמה לבר אלהא אלו הי' כתיב כן היה לכם פתחון פה, לא כתיב אלא דמה לבר אלהין, אלו המלאכים שנקראו בני אלהים, אם לא מהן הי' אומ' חוץ מזו ומזו, מי שאמ' הדבר הזה לא מכם היה, נבוכדנצר לא מכם היה בבלי היה, כשלקה לא אמר את האמת, שנאמר בריך אלההון וגו' (שם שם כח), חס ושלום לא אמר די שלח בריה אלא די שלח מלאכיה וגו' (שם שם). הוי פי שנים בה יכרתו יגועו.

[ב] ד"א שב לימיני מטה עוזך ישלח ה' מציון. איזה המטה מה שנטלה תמר מיהודה, שנאמר חותמך ופתילך ומטך (בראשית לח יח), כיון שעיברה הימנו, ויהי כמשלש חדשים וגו'. היא מוצאת וגו' (שם שם כד וכה), נתן לה דימוס ולא נשרפה, אמר לו

הקב"ה ואתה הודיתה ופדית שלשה מן השרפה, תמר ושני בניה, חייך אף אני מציל שלשה מן בני בניך מן השרפה, חנניה מישאל ועזריה, שנאמר באדין נפקין שדרך מישך ועבד נגו מן גוא נורא (דניאל ג כו), באותה שעה נטל יהודה שלשה כתרים, חותמך זה זרובבל, שנאמר ביום ההוא נאום ה' צבאות אקחך זרובבל וגו' ושמתיך כחותם (חגי ב כג). ופתילך זה בית המקדש, דכתיב ופתיל פשתים בידו וקנה המדה (יחזקאל מ ג). ומטך זה משיח העומד מבני בניו, שנאמר מטה עוזך ישלח ה' מציון.

פרק כח

פרק כ"ח תורה.

[א] וה' פקד את שרה (בראשית כא א), זש"ה הן אל לא ימאס תם ולא יחזיק ביד מרעים (איוב ח כ). הן אל לא ימאס תם, זה אברהם, שעשה כמה שנים מצטער עד שלא תלד שרה, אעפ"כ לא הניחו, ולא יחזיק ביד מרעים, זה ביתו של אבימלך שחיזקן ועצרן, שנאמר כי עצר עצר וגו' (בראשית כ יח). א"ר אבהו עצר הקב"ה כל מה שהיה לאבימלך לו ולאשתו ולעבדיו ולשפחותיו, ולבהמתו ולצאנו ולבקרו היאך עצר, אלא סתם פיהם שלא לדבר דבר, נחירן שלא יריחו בה, עיניהם שלא יסתכלו בה, אזניהם שלא ישמעו תפלתה, תשמישן שלא ידבקו עמה, מנין שנאמר כי עצר וגו', ותאמר בזכותה בלבד ת"ל אשת אברהם, וכיון שהתפלל אברהם עליהם מיד ריפאן הקדוש ברוך הוא, שנאמר ויתפלל אברהם וגו' (שם שם יז), אמר הקב"ה לאברהם את מתפלל על אחרים שילדו ושרה אשתך אינה יולדת, מיד וה' פקד את שרה, לפיכך אמר הכתו' הן אל לא ימאס תם.

[ב] ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה ולא ידבק בידך וגו' ונתן לך רחמים וריחמך (דברים יג יח), אמר להן משה סימן יהא בידך, כל זמן שאתה מרחם על חבירך אף הב"ה מרחם עליך, אם אין לך רחמים על חבירך אין הקב"ה מרחם עליך, וכן את מוצא כל זמן שהיה איוב אומ' כנגד חביריו וחביריו כנגדו, היתה מדת הדין מתוחה, שנאמר ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים (איוב ל א), והן אומרי' לו גם שב גם ישיש בנו וגו' (שם ט"ו י), וכיון שנתפלל על חביריו מיד נתרצה לו הקב"ה, שנאמר וה' שב את שבות איוב (שם מב י), אימתי בהתפללו בעד רעהו, כך אבימלך כל זמן שהיה לו קטטה עם אברהם היה מצטער, שנאמר כי עצר עצר וגו' וכיון שהתפלל עליו אברהם מיד נתרצה על שניהם, שנאמר ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ יז), ומה כתיב אחריו וה' פקד את שרה.

[ג] ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה ה' צבאות שוב נא הבט משמים וראה ופקוד גפן זאת (תהלים פ טו), וה' פקד את שרה כאשר אמר, מה אמר, אלא ראה מה כתיב ויוצא אותו

החוצה וגו' (בראשית טו ה), העלה אברהם לשמים, שאין חוצה אלא שמים, שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח כו), כיון שהעלה אותו לשמים, אמר לו הסתכל מה יש למטה, שנאמר הבט נא השמימה (בראשית טו ה), הרי שהיה למעלה מן הכוכבים, שאין הבט אלא מלמעלה למטה, שכך ישראל אומרים להקב"ה הבט משמים וראה, אף אברהם העלה אותו למעלה מן הכוכבים ואמר לו הבט נא השמימה, אמר לו אברהם רבונו של עולם את מתפלל עלי ואומ' לי הבט נא השמימה, ואני מסתכל לפיכך כביכול שמסתכל למטה, ותקיים מה שאמרת לשרה שוב אשוב אליך וגו' (בראשית יח י), שנאמר אלהים צבאות שוב נא הבט משמים וראה ופקד גפן זאת, ואין גפן אלא שרה, שנאמר אשתך כגפן פוריה וגו' (תהלים קכח ג), אמר לו הקב"ה ואני פוקד ומקיים מה שאמרתי, וה' פקד את שרה. ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה וידעו הגוים ישארו סביבותיכם [כי אני ה' בניתי הנהרסות נטעתי הנשמה אני ה' דברתי ועשיתי] (יחזקאל לו לו), אותה שאמרה אחרי בלותי וגו' (בראשית יח יב), בניתי הנהרסות, אותה שכתיב בה חדל להיות לשרה אורח כנשים (שם שם יא). נטעתי הנשמה, למועד (הזה) [אשוב אליך] כעת חיה וגו' (שם שם יד), וה' פקד את שרה.

[ה] ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה וגם נצח ישראל לא ישקר וגו' (ש"א ט"ו כ"ט), אמר הקב"ה לא אהיה כבשר ודם, אלישע בשר ודם מפני שהאכילה אותו השונמית, שנאמר ותחזק בו לאכל לחם (מ"ב ד ח), אמר לה למועד הזה כעת חיה את חובקת בן (שם שם טז). וקיים. שנאמר ותהר האשה ותלד בן למועד הזה וגו' (שם שם יז). על אחת כמה וכמה אני שאמרתי לאברהם (למועד הזה) [שוב אשוב אליך] כעת חיה והנה בן לשרה אשתך (בראשית יח י), שאני מקיים, לפיכך אמר בלעם לא איש אל ויכזב וגו' (במדבר כג יט), אלא מה כתיב, ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו (בראשית כא ב), אמר דוד כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד (תהלים לג ט).

פרק כט

פרק כ"ט נביאים.

[א] כי פקד ה' את חנה (ש"א ב כ"א). זש"ה האני אשביר ולא אוליד (ישעי' סו ט), זו חנה, שנאמר עד עקרה ילדה שבעה (ש"א ב ה). [אם אני המוליד ועצרתי] (ישעי' שם). אם אני המוליד לשרה ועצרתי לבית אבימלך, [שנאמר] כי עצר עצר (בראשית כ יח). ד"א אם אני המוליד לישראל, שנאמר העמוסים מני בטן וגו' (ישעי' מו ג), ועצרתי לא"ה, שנאמר כל הגוים כאין נגדו וגו' (שם מ יז), שכך כתיב והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד

נאום ה' (שם יד כב). שם זה מטבע שלה. שאר ולא יהיה שריד וגו' (עובדי' א יח), ונין זה מלכות, ונכד זה אלוף. ד"א אם אני המוליד לציון, שנאמר כי חלה גם ילדה ציון את בניה (ישעי' סו ח). ועצרתי זה סדום. ויושביה כמו כן ימותון (שם נא ו). זו סדום, שנאמר אלה בני שעיר החורי [יושבי הארץ] (בראשית לו כ), אבל לישראל וישועתי לעולם תהיה (ישעי' שם).

[ב] ד"א כי פקד ה' את חנה. זש"ה זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתיך (תהלים קו ד). אשרי אדם שנמצא לו שעה של רצון, כך דוד אומר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (שם סט יד), א"ל דוד רבש"ע כל שעה שאני מתפלל לפניך, עשה אותו עת רצון. כך חנה כיון שעלתה לרגלים עם כל ישראל, שנאמר ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה (ש"א א ג). זו הפסח, שנא' ושמרת את החקה הזאת [למועדה מימים ימימה] (שמות יג). כיון שראתה חנה את כל ישראל אמרה לפני הקב"ה, רבון כל העולמים הרי שעה שתתרצה לי, זכרני ה' ברצון עמך [פקדני בישועתך], ושני דברים שאמרה עשה הקב"ה שתיהן, היא אמרה זכרני ה' ועשה שנאמר ויזכרה ה' (ש"א א יט). היא אמרה פקדני בישועתיך. ועשה, שנאמר כי פקד ה' את חנה.

[ג] ד"א כי פקד ה'. זש"ה וידעו כל עצי השדה כי אני ה' השפלתי עץ גבוה (יחזקאל יז כד), זה פרעה הראשון, שנאמר וינגע ה' את פרעה וגו' (בראשית יב יז). והגבהתי עץ שפל (יחזקאל שם), זה אברהם שנתגדל. שנאמר שמעני אדוני וגו' (בראשית כג ו). הובשתי עץ לח (יחזקאל שם), זה אבימלך, [שנאמר] כי עצר עצר (בראשית כ יח). הפרחתי עץ יבש (יחזקאל שם), זו שרה. אני ה' דברתי ועשיתי (שם שם). וה' פקד את שרה. ד"א וידעו כל עצי השדה. זה שמואל, שנאמר וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע (ש"א ג כ). השפלתי עץ גבוה אלו בני עלי, שנאמר ביום אחד ימותו שניהם (שם ב לד). הגבהתי עץ שפל זה שמואל, שנאמר והנער שמואל משרת את ה' וגו' (שם ג א). וכן והנער שמואל הולך וגדל וטוב (שם ב כו). עליו נאמר ומצא חן ושכל טוב (משלי ג ד). ד"א הגבהתי עץ שפל זו חנה. הובשתי עץ לח זו פנינה, דכתיב ורבת בנים אומללה (ש"א ב ה). הפרחתי עץ יבש זו חנה. כי פקד ה' את חנה וגו'. ויגדל הנער שמואל עם ה' (שם ב כא). אמר דוד גדלו לי"י אתי ונרוממה שמו יחדיו (תהלים לד ד).

פרק ל

פרק ל' כתובים.

[א] לדוד מזמור נאום ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א). זש"ה אך צדיקים יודו לשמך

[ישבו ישרים את פניך] (שם קמ יד). יתברך שמו של הקב"ה, האיך הוא מחבב את ישראל שאינו דן אותן עד שמושיב את אבותם אצלם, שנאמר ישבו ישרים את פניך (שם שם), שאין מידותיו כמדת בשר ודם, ב"ו =בשר ודם= שמוליך את בנו לבית הספר והסופר עומד ומבקש להכות את בנו מפני שברח, וכל זמן שאביו עומד שם, אינו מכה אותו בפניו, כדי שלא יבקש עליו, אבל משילך לו בא ומכה אותו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשיבקש לדון את ישראל על מה שחטאו, הוא מושיב את אבותם אצלן, כדי שבשבילם יתמלא עליהם רחמים, שנאמר ויחן ה' אותם [ירחמם ויפן אליהם] (מ"ב יג כג). בזכות מי, למען בריתו וגו' (שם שם), וכן משה אומר לא ירפך ולא ישחיתך (דברים ד לא), לא ירד לבור שחת, בזכות מי, ולא ישכח את ברית אבותיך (שם שם), לכך נאמר שב לימיני. וכן את מוצא בימי דוד כשמנה את ישראל, הלך המלאך להשחיתן, שנאמר וישלח האלהים מלאך לירושלים להשחיתה וגו' (דה"א כא טו), מיד הלך לו המלאך וישב לו בהר המוריה, ואמר לפניו רבש"ע זכור מה שהתנית ברית עם מי שהעלה את בנו על ההר הזה, שנאמר ויקרא אברהם שם המקום [ההוא ה' יראה] (בראשית כב יד). הה"ד (ובהשחית) [וכהשחית] ראה ה' וינחם על הרעה (דה"א כא טו), מה ראה, ראה מה שאמר לאברהם (ה') [אלהים] יראה (בראשית כב ח) [כיון שראה אותו מקום מיד וינחם ה', כענין שנאמר] וינחם ה' על הרעה, וכן דוד אומר כי זכר את דבר קדשו וגו' ויוצא עמו בששון ברנה את בחיריו (תהלים קה מג ומד).

פרק לא

פרק ל"א תורה.

[א] ויהי אחר הדברים האלה. והאלהים נסה וגו' (בראשית כב א), זש"ה לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה (תהלים פט לה), איזה ברית ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית (שם טו יח), והאיך לא אחלל בריתי, אם שוחטו הוא ליצחק אף המלאכים נתכנסו והי' בוכים, שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (ישעי' לג ז), התחילו אומ' רבש"ע נשמו מסילות שבת עובר אורח הפר ברית (שם שם ח). אם שוחטו הוא היכן עולי רגלים, היכן שכתוב בהן ויאמרו אליו בני ישראל במסילה נעלה (במדבר כ יט). נשמו מסילות, הלא הפר ברית, היכן הוא הברית שהתנית עמו אמרת לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), אמר להן הקב"ה חייכם, לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, שאמרתי לו קח נא את בנך וגו' (שם כב ב), והאיך אני מקיים שתיהן, משל למלך שאמר לאוהבו מתאוה אני לראות טווס על שולחני, הלך אוהבו מיד והביא את הטווס

והעמידו על השלחן, רץ להביא את המאכלת לשוחטו, צווח המלך ואמר לו מה אתה עושה, וכי כך אמרתי לך, מתאוה אני לראות טווס (פא"ווז בלע"ז) על שולחני שחוט, אלא עומד, ועל שהבאת את הסכין הרי פאסין (פאז"אן בלע"ז) לפניך, שחוט אותו תחת הטווס, כך אמר הקב"ה לאברהם התאויתי ליצחק יחידך לראותו על הר המוריה והעלהו שם לעולה, כיון שהעלה אותו שם, וישם אותו על המזבח ממעל לעצים (שם שם ט). א"ר חנינא מהו ממעל, שעשה את המזבח מכוון כנגד כסא הכבוד, שנאמר שרפים עומדים ממעל לו (ישעי' ו ב), למעלה מן המזבח, שלח ידיו ונטל את הסכין לשוחטו, שנאמר וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (בראשית שם שם) צווח הקב"ה ויקרא מלאך ה' [וגו'] מן השמים וגו' (שם שם טו) ומפני שהבאת את המאכלת לשחוט אותו, הרי לפניך את הבהמה שחוט אותה תחת בנך, מיד וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל וגו' (שם שם יג), אמר לו כשם שעשית כך, קרבן ראשית שאני מצוה את בנך כך אני מצוה, שנאמר ויקרא אל משה וגו' דבר אל בני ישראל וגו'. (הרי הבהמה לפניו) מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם (ויקרא א א ב), וכך שנו רבותינו אשר לא צויתי (ירמי' ז לא). ליפתח להקריב את בתו. ולא דברתי (שם שם), למלך מואב שיעלה את בנו על החומה, שנא' ויקח את בנו הבכור [אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה על החומה] (מ"ב ג כז), ולא עלתה על לבי (ירמי' שם) שישחט אברהם את בנו אע"פ שצויתי אותי בפי ואמרתי לו קח נא וגו' (בראשית כב ב). אלא בלבי לא עלתה שישחוט אותו, לפיכך לא אחלל בריתי וגו'.

[ב] ד"א והאלהים נסה את אברהם זש"ה הלך ילך ובכה וגו' (תהלים קכ"ו ו), הלך ילך זה אברהם, כאשר אמר לו לך לך אל ארץ המוריה (בראשית כב ב). ובכה, למה בוכה, בלבו היה בוכה, אתמול אמר לי הקב"ה כי ביצחק יקרא לך זרע וגו' (שם כא יב), ועכשיו אמר לי לך שוחטו, נאמן הוא עלי ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט ח), והי' מהלך לעשות רצון הקב"ה ומושך ביצחק, [כמ"ש] נושא משך הזרע (תהלים שם), כיון שאמר לו אל תשלח ידך (בראשית כב יב), חזרו בשלום לבתיהם, וישב אברהם אל נעריו וגו' (שם שם יט), התחילו אומ' בוא יבוא ברנה נושא אלומותיו (תהלים שם), חשב עצמו כאלם וחרש ושתק ולא אמר דבר, שנאמר ואני כחרש לא אשמע וגו' (תהלים לח יד), לכך נאמר בא יבא ברנה נושא אלומותיו.

[ג] ד"א והאלהים נסה. זש"ה חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך (תהלים קיט ס), זה אברהם שהיה הולך במהרה, לא כשם שהיה לוט בן אחיו, [שכתוב בו] ויתמהמה וגו' (בראשית יט טז). אבל אברהם חשתי ולא התמהתי וגו', כיון שאמ' לו קח נא (שם

כב ב), מיד השכים אברהם בבקר והיה מהלך, ולא ראה כלום יום א' והלך וישב לו, שוב השכים יום ב' ולא ראה כלום, (משאמר) [מה שאמר] לו על אחד ההרים (האלה) אשר וגו' (שם שם), בשלישי ראה לשכינה עומדת בהר, שנ' ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק (שם שם ד), נאמר כאן מרחוק ונאמר להלן מרחוק ה' נראה לי וגו' (ירמי' לא ב), ולמה ביום השלישי ולא מיד, אלא אמר הקב"ה כדי שלא יאמרו אומות העולם מפני יראה הקריב אברהם את בנו, כשנגלה הקב"ה לו, מיראתו נטל דעתו הימנו והלך והקריב את בנו, שאילו איחר שעה אחת היה חוזר בו, לפיכך אמר הקב"ה יעשה שלשה ימים מצטער, ומבקש את המקום, כדי שידעו הכל שבדעתו ובאהבה הקריבו ולא חזר בו, הה"ד ביום השלישי וגו', כיון שבא לשוחטו מיד נכמרו רחמיו של הקב"ה, וצווח אל תשלח ידך וגו' (בראשית כב יב). א"ר אבין בשם רבי חלקיה, טפש לבם של שקרנין, שהן אומרים יש לו בן להב"ה, ומה אם בנו של אברהם כשראה שבא לשוחטו ולא יכול לראותו בצער, אלא מיד צווח אל תשלח ידך אל הנער וגו' (שם שם), ואילו היה לו בן, היה מניחו, ולא היה הוא הופך את העולם ועושה אותו תהו ובהו, לפיכך שלמה אומר יש אחד ואין שני גם בן ואח אין לו (קהלת ד ח) ומפני חיבתן של ישראל קרא אותן בנים שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד כב).

פרק לב

פרק ל"ב נביאים.

[א] ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (שופטים ג א). זש"ה אל תהרגם פן ישכחו עמי הנעימו בחילך והורידמו מגיננו ה' (תהלים נט יב), מיום שנגלה הקב"ה למשה, לא נראה לו אלא ביד מלאך, שנאמר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש וגו' (שמות ג ב), זה מיכאל באותה שעה היה משמר את משה וישראל בים, שנאמר ויסע מלאך האלהים (שם יד יט). במצרים וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ טז), וכיון שבאו במדבר ועשו אותו מעשה, פיסל משה את המלאך ולא בקשו, ולא עוד אלא שאמר לו הקב"ה השמר מפניו ושמע בקולו וגו' (שמות כג כא). כיון ששמע משה כי לא ישא לפשעכם (שם שם), התחיל אומר ולמה לנו להניח מי שכתוב בו מי אל כמוך נושא עון וגו' (מיכה ז יח), וליטול מי שכתוב בו כי לא ישא לפשעכם, אמר לו אם אין פניך הולכים וגו' (שמות לג טו). אמר לו כך אני עושה, פני ילכו והניחותי לך (שם שם יד), וכל זמן שהיה משה קיים, לא היה לו רשות למלאך ליראות, עד שעמד יהושע ביריחו ונגלה, שנאמר ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וגו' כי אני שר

צבא ה' (יהושע ה יג ויד). אמר לו המלאך בבקשה ממך שלא תפסול אותי, כשם שפיסל אותי משה, שיש לי כמה שנים חבוש, ועכשיו באתי לשמר אתכם, שנאמר ויאמר לא כי אני שר צבא וגו' (שם שם), ומאותה שעה צוה הקב"ה למלאך שיניח בני אדם מן האומות, שמא יעשו תשובה, כגון רחב הזונה, ועוד שילמדו ישראל בהן לעשות מלחמה, לכך נאמר אל תהרגם פן ישכחו עמי (תהלים נט), שלא ישכחו ישראל לעשות מלחמה, ועוד שיתנסו בהן, שאם אינן מניחן את הקב"ה, ולא ידברו עם א"ה, ואף אני מכלה שונאיהם, הניעמו בחילך והורידמו מגיננו ה', בזכות מי, בזכות אברהם, אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית טו א), וכן משה אומר אשריך ישראל וגו' מגן עזרך וגו' (דברים לג כט), וכך אמר ליהושע אתה זקנת וגו' והארץ נשארה הרבה מאוד לרשתה (יהושע יג א). אף על פי כן אנכי אורישם מפני בני ישראל (שם שם ו), לכך נאמר ואלה הגוים.

[ב] ד"א ואלה הגוים. זש"ה נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קשט סלה (תהלים ס ו), בוא וראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים, אברהם נסה אותו הב"ה, שנאמר והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב א). דור המדבר נסה אותם הקב"ה, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם וגו' [למען אנסנו וגו'] (שמות טז ד), ואילו מתנסין באומות, שנאמר ואלה הגוים וגו'. משל לעשיר שהיה לו כרמים, כשראה אותו יין טוב היה שותה, וכשראה את היין רע, היה נותנו לעבדו לשתותו, כך אברהם שהיה צדיק הקב"ה ניסה אותו, אבל אלו ביד האומות ואלה הגוים.

[ג] ד"א ואלה הגוים. זש"ה אמרו הושיענו אלהי ישענו וגו' (דה"א טז לה), אמרו לו ישראל רבון כל העולמים, עד אימתי א"ה שולטין עלינו, עד אימתי משעבדין אותנו, וכן דוד אומר עד אנה ירום אויבי עלי (תהלים יג ג), אמר להם הב"ה הדבר תלוי בכם, עשו תשובה ואני מכלה אותם, שנא' לו עמי שומע לי ישראל בדרכי יהלכו כמעט אויביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי (שם פא יד טו). אמרו לו ישראל, וכשתעשה אנו מקלסין אותך, שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' (תהלים קד לה).

פרק לג

פרק ל"ג כתובים.

[א] אשרי איש ירא את ה' (תהלים קיב א). זש"ה סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם (קהלת יב יג) כיצד סוף כל האדם, אין דבר חביב ממי שהוא מתירא מן הקב"ה, שנאמר סוף דבר וגו', בנוהג שבעולם אדם אומר לחבירו

עשיר אני ויש לי חיטים הרבה ושמן ויין הרבה, אמרו לו חבריו הרי הכל יש בידך, יש לך אוצר היכן ליתנם, אם אין לך אוצר אין בידך כלום, כך מי שהוא עשיר וחכם בן דעת, ואין בידו יראת חטא, אין בידו כלום, מנין שנאמר סוף דבר וגו', למה כי זה כל האדם, לפיכך אמר דוד אשרי איש ירא את ה', זה אברהם, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. במצותיו חפץ מאד (בראשית כב יב), זה אברהם, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי (בראשית כו ה). גבור בארץ יהיה זרעו (תהלים קיב ב). כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), ומה כתי' ויגדל האיש וילך הלוך וגו' (בראשית כו יג). דור ישרים יבורך (תהלים קיב ב) ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א), אף לבניו ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא) [לכך נאמר] דור ישרים יבורך.

פרק לד

פרק ל"ד תורה.

[א] ואברהם זקן בא בימים (בראשית כד א). זש"ה אשת חיל מי ימצא וגו' (משלי לא י), כל הפסוק הזה נדרש בשרה, למה שכתיב למעלה ואחרי כן קבר אברהם וגו' (בראשית כג יט), כיון שמתה שרה מיד קפצה עליו זקנה, ואברהם זקן, ורוח הקדש צווחת ואומרת אשת חיל וגו', משל לחובל גבור (פי' מנהיג הספינה), שהיה לו ספינה, כבש את המים ואת הרוחות, בא עליו פירטון (פי' שוללים ושודדים בלע"ז קור"סאר) ועמד והרג כולן, לאחר זמן הגיע לפתח הלימין (כמו שאמרו פעם אחת לא נכנסו ללימין ובא עליו רוח קשה, ונשברה עד שחשיכה (עירובין מ"א) פי' בלשון יוני חוף הים ומושב הספינות), ובא עליו רוח קשה ונשברה ספינתו, התחיל מבקש רחמים מבני אדם, בבקשה מכם הצילו אותי, אמרו לו אתמול היית מכבש את המים, והורג את הפיר"טין, ועכשיו אתה מבקש מן אחרים שיצילו אותך, אמר להם כל זמן שהיתה ספינתי קיימת, הייתי גבור ולא הוצרכתי שיסייעוני, ועכשיו נשברה ספינתי נשבר כחי, כך אברהם גבור באו עליו פירטי"ן ועמד והרג כולן, שנאמר ויחלק עליהם הוא ועבדיו ויכם (בראשית יד טו) ומל לעצמו ולישמעאל ולילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות וכל מקנת כספו ביום אחד, ראה גבורה שהיתה בידו, שנאמר בעצם היום הזה נמול וגו' (שם יז כו), אמרו לו אתמול היית שולט בכל העולם, דכתיב ברוך אברם לאל עליון וגו' (שם יד יט). ועכשיו את אומר גר ותושב וגו'. אמר להם ומה אעשה שמתה אשתי, שנאמר ואקברה מתי וגו' (שם שם), מיד ואברהם זקן. אשת חיל מי ימצא (משלי לא י). זו שרה, כי אשה יפת מראה

את (בראשית יב יא), בטח בה לב בעלה. אמרי נא אחותי את (שם שם יג). ושלל לא יחסר. ואברם כבד מאד (שם יג ב). גמלתהו טוב ולא רע, ולאברם היטיב בעבורה (שם יב טז). דרשה צמר ופשתים, שאף היא הייתה מקיימת את המצות כאברהם, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב). היתה כאניות סוחר, שהיתה בעבר הנהר ובאת לה לארץ כנען. ותקם בעוד לילה, וישכם אברהם בבקר וגו' (שם יט כז). זממה שדה ותקחהו, זה שדה המכפלה, שנאמר ויקם השדה והמערה וגו' (שם כג כ). מפרי כפיה נטעה כרם, כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה ז). חגרה בעוז מתניה, בשעה שבאו המלאכים לאכול אצל אברהם [אמר לה] מהרי שלש סאים וגו' (בראשית יח ו). טעמה כי טוב סחרה, ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף וגו' (שם כ טז). ידה שלחה בכישור וגו'. גרש האמה הזאת (שם כא י). לא תירא לביתה משלג, שהתנה הקב"ה עמו שבזכות מילה ושבת אין בניו יורדין לגיהנם. כי כל ביתה לבוש שנים, שנים שבת ומילה. מרבדים עשתה לה, אימתי כשאמרו לו ויאמרו אליו איה שרה אשתך ואמר הנה באהל (שם יח ט). אמרו לה הרי את מבושרת שבניך עתידין לעשות כהנים, להיות לובשים בגדי כהונה, ומשמשין באהל מועד, שנאמר ועשו את האפוד וגו' (שמות כח ו). כיון שמתה שרה קפצה עליו זקנה והזקין. מיד נודע בשערים בעלה וגו'.

[ב] ד"א ואברהם זקן זש"ה תפארת בחורים כחם וגו' (משלי כ כט), את מוצא עשרים דור מאדם עד אברהם, ואין כתיב באחד מהן זקנה, אלא האב והבן ובן בנו עד ארבעה דורות עומדים כאחד, ולא היה אדם יודע איזה הוא הזקן, ואומר זה הוא הבן ואיזה הוא בנו, אלא היו דומין זה לזה, ולא מכבד הבן לאב, מפני שלא היו יודעין, שנאמר ויכל בהבל ימיהם וגו' (תהלים ע"ח לג), וכיון שעמד אברהם כבדו הב"ה בעטרה זו. משל למלך שהיה לו אוהב, אמר לו אם אתן לך כסף וזהב ועבדים ושפחות יש לך, אלא הריני נוטל עטרה מראשי ונותן בראשך, כך אברהם אוהבו של הקב"ה שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעי' מא ח). אמר לו הקב"ה מה אתן לך זהב יש לך, שנאמר ואברהם כבד מאד (בראשית יג ב), אלא ראה מה כתיב בי ושער ראשיה כעמר נקי (דניאל ז ט), כך אני עושה אותך שתהא עטרת תפארת, הה"ד עטרת תפארת שיבה (משלי טז לא), והיכן היא נמצאת בדרך צדקה תמצא (שם שם).

פרק לה

פרק ל"ה נביאים.

[א] והמלך דוד זקן (מ"א א א). זש"ה אין אדם שליט ברוח וגו' (קהלת ח ח), אין אדם בעולם שבא למות ואומר הריני סותם פי ואין הרוח יוצא, או אזנו או נחירו, אינו יכול, שאינו יודע מהיכן הוא יוצא, אלא כשבא קיצו פורח ויוצא לו, לכך נאמר אין אדם שליט ברוח אלא וישוב העפר וגו' (שם יב ז). אמר ר' סימון אל תאמר כן, אלא והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (שם שם), אם כשם שנתנה היא זכה וטהורה וקדושה, לכך והרוח תשוב. וכן אביגיל אומרת לדוד והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (ש"א כה כט), מפני שהיה דוד צדיק נאמר עליו כך, איזה הוא הצרור הזה של חיים, כביכול וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י י). ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע (ש"א כה כט), מפזרה בארבע רוחות העולם, ושוב באה בכף הקלע, והמלאכים מפזרין אותה, ושוב חוזרת, ואלו הן נפשות של רשעים, לכך נאמר ואת נפש אויביך וגומר אין אדם שליט וגומר, ואין שלטון ביום המות שאפילו אדם גדול או מלך או שר גדול, כשהוא מת אינו מת וכבודו עמו, שנאמר כי לא במותו יקח הכל לא ירד אחריו כבודו (תהלים מט יח), וכל זמן שהיה דוד הצדיק קיים, היה נקרא מלך והמלך דוד זקן (מ"א א א). והיו קורין לו אדני המלך, וחכם ומלאך, שכן האשה התקועית אומרת לו ואדוני חכם כחכמת מלאך האלהים (ש"ב יד כ), וכן יונתן בן אביתר הכהן אומר לאדוניהו אבל אדונינו המלך דוד המליך את שלמה (מ"א א מג), וכן בת שבע אומרת יחי אדני המלך דוד לעולם (שם שם לא), וכן נתן הנביא אומר לו אדני המלך אתה אמרת אדוניהו וגומר (שם שם כד), הרי כמה כבוד וגדולה והדר היה לדוד, וכשהגיע זמנו למות, אין כתיב שם לא מלך ולא אדני ולא חכם ולא מלאך, אלא שמו בלבד, שנאמר ודוד זקן ושבע ימים (דה"א כג א). וישכב דוד (מ"א ב י), ויקרבו ימי דוד למות (שם שם א). לכך אמר שלמה אין שלטון ביום המות. ואין משלחת במלחמה (קהלת ח ח), לא כמלכי בשר ודם. א"ר אחא בשם ר' סימון כשהמלך מבקש לגיון שר הצבא בא ליטול את הלגיון, והן נותנן לו כסף וזהב הרבה, והוא נוטל מהן ואינו משלחן, אלא משלח אחרים תחתיהם, אין במות כך ואין משלחת במלחמה ולא ימלט רשע את בעליו (קהלת ח ח). איש בעונו ימות (ירמיהו לא כט), ואם תאמר הרי הצדיקים עושין כמה צדקות ומתים, אלא לא דומה לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות (משלי יא ד), ואינו מת מי שהוא עושה צדקה, אלא חי לעולם, אינו אומר כן אלא וצדקה תציל ממות, אע"פ שהצדיקים מתים בעולם הזה, אלא לעתיד לבוא הם חיים לעולם ולעולמי עולמים, אבל הרשעים בעולם הזה ובעולם הבא

הן מתים, שנאמר לא ימלט רשע וגו', ומשהוא דנן מחזירן לשאול, שנאמר ישובו רשעים לשאולה וגו' (תהלים ט יח). אבל הצדיקים עליהם נאמר והיה לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגלה וחמלתי עליהם וגו' (מלאכי ג יז), אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אל תשליכני לעת זקנה וגומר (תהלים עא א). כשהייתי נער הייתי יוצא למלחמה ונותן נפשי על בניך, ועכשיו שהזקנתי אין בי עוד כח, והן אומרים עד מתי הזקן זה חי. שנאמר אויבי יאמרו רע לי מתי ימות ואבד שמו (תהלים מא ו), בבקשה ממך גם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני (תהלים עא יח), אמר לו הקב"ה וכך אני עושה עד זקנה אני הוא ועד שיבה וגו' (ישעי' מו ד).

[ב] ד"א והמלך דוד זקן. זש"ה מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע (משלי כ ח). בוא וראה כשהרשעים מתגדלין בעולם חיה רעה באה לעולם, וכשהצדיקים מתגדלין בעולם הכל ששין ושמחין, כשהומלך דוד היו הכל אומר' והמל"ך, (פי' וה לשון שמחה הוא ומלת והמלך דריש כשתי תיבות וה מלך דוד), כשהומלך צדקיהו היו הכל אומר' וי וימלך [מלך] צדקיהו בן יאשיהו (ירמיה לז א), עליהם הכתוב אומר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וגו' (מלאכי ג יח).

פרק לו

פרק ל"ו כתובים.

[א] שיר למעלות אשא עיני אל ההרים וגו' (תהלים קכא א). זש"ה עד שיפוח היום וגו' (שה"ש ב יז) לפי שישראל משתעבדים במלכיות, הם אומרים רבון כל העולמים עד מתי משתעבדי' בנו, שנאמר עד אנה אשית עצות בנפשי וגו' (תהלים יג ג), והקב"ה אומר להן, עד שיפוח היום, יפוח יומא ואינון ערקין, שנאמר ונסו הצללים (שה"ש שם), אלו המלכיות, שנאמר אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (ירמי' ו ד), וכן משה אומר סר צלם מעליהם וגו' (במדבר יד ט). באותה שעה ישראל יושבין בשלוה ואומרים לבך יהגה אימה וגו' (ישעי' לג יח), אימה זו מלכות בבל, וארו חיוא רביעאה דחילא אימתני ותקיפא (דניאל ז ז). איה סופר (ישעי' שם), איה הן הנמקין שלה, איה שוקל (שם שם), היכן הן גולגליאות שהיו שוקלין להן המס, והקב"ה אומר להן אל תתירא את עם נועז לא תראה (שם שם). ונסו הצללים, חסרין שני דברים. וחוזרין שני דברים, שנאמר ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברינה ושמחת עולם וגו' (ישעי' לה י ונא יא). הרי שנים. ונסו יגון ואנחה (שם שם), הרי שנים. לפיכך הוא אומר עד שיפוח היום ונסו הצללים (שה"ש ד ו), בזכות מי, בזכות שאמר אלך לי אל הר המור (שם שם), זה אברהם. מה המור ראש

לבשמים כך אברהם ראש לצדיקים. ואל גבעת הלבנה (שם שם), זה יצחק שקרב במזבח כלבונה, שנאמר וישם אותו על המזבח וגו' (בראשית כב ט). אמר לו אל תשלח ידך אל הנער (שם שם יב). התחיל יצחק צווח, אשא עיני אל ההרים וגו', לא עשה, אלא וירא והנה איל וגו' (שם שם יג), אותה שעה אמר עזרי מעם ה' וגו' (תהלים קכא ב).

פרק לז

פרק ל"ז תורה.

[א] אלה תולדות יצחק (בראשית כה יט). זש"ה כה אמר ה' אלהי ישראל בעבר הנהר וגו' (יהושע כד ב), בוא וראה מה הבנים כשרים מתנה גדולה הן, את מוצא כמה גדולה נתן הקב"ה לאברהם, שנאמר ואעשך לגוי גדול וגומר ואברכה מברכך וגומר (בראשית יב ב וג). ומפני שלא היה לו בן (שם טו ח), התחיל אומר להב"ה במה אדע כי אירשנה. מה הנייה שנתת לי כל טובה שבעולם ובנים לא נתתי לי, שנאמר ה' אלהים מה תתן לי וגו' (שם שם ב). אמר לו הקב"ה אני נותן לך, שנאמר להנחיל אוהבי יש (משלי ח כא), [וכתיב] טוב ינחיל בני בנים (שם יג כב), לפיכך נתן לו מתנה גדולה את יצחק, שנאמר ואתן לו את יצחק (יהושע כד ג). ומה ראה לומר ה' אלהים מה תתן לי, אלא מתחילה היה אברהם אסתרולוגין, והיה רואה במזלות שאינו מוליד, לא הוא ולא שרה, אף כל האסתרולוגין היו רואין כך, התחיל אומר להקב"ה רבש"ע איפשר לי שאני מוליד, שאף הכל אומרים כך ולא האמנתי עד שראיתי אף אני במזל, אמר לו הקב"ה אל תסתכל עוד בדברים הללו, צא לך מן המידה הזו, שנאמר ויוצא אותו החוצה וגו' (בראשית טו ה), ומה אמרו לך הכל אברם אינו מוליד ושרי אינה יולדת, שנאמר ושרי אשת אברם לא ילדה (בראשית טז א), אימתי אתם מולידין, ולא יקרא עוד את שמך אברם וגו' (שם יז ה), אף שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי וגו' (שם שם טו). הוי אברם אינו מוליד, אבל אברהם מוליד שרי אינה יולדת, אבל שרה יולדת, שנאמר ותהר ותלד שרה וגו' (שם כא ב), לכך נאמר אלה תולדות יצחק וגומר.

[ב] ד"א ואלה תולדות יצחק. זש"ה עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם (משלי יז ו), יש בנים טובים נותנין עטרה לאבותם, ויש בנים רעים נוטלין עטרה מאביהם, שנאמר וירא חם וגו' (בראשית ט כב), אבל שם ויפת ויכסו את ערות אביהם (שם שם כג). ישמעאל עובד ע"א, אבל יצחק שה עולתו של הקב"ה, נתן עטרה לאביו, אלה תולדות יצחק. ראובן, פחז כמים וגו' (שם מט ד), ויוסף מהרו ועלו אל אבי וגו' (שם מה ט). אבשלום והכיתי את המלך לבדו (ש"ב יז ב). ושלמה והרכבתם את שלמה בני על הפרדה

אשר לי וגו' (מ"א א לג). עמד יחזקיה והוסיף על העבודה, שנאמר ויעש הישר בעיני ה' ככל אשר עשה דוד אביו (מ"ב יח ג). הוי עטרת זקנים בני בנים. אלה תולדות יצחק.

[ג] ד"א אלה תולדות יצחק. זש"ה לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה (ישעי' ס"ה כג), למה, כי זרע ברוכי ה' המה וגו' (שם שם). לא יגעו לריק, זה אברהם ושרה שהרבה יגעו עד שנתן להם יצחק, ולא ילדו לבהלה, שאילו הניחוהו אצל ישמעאל היה הורגו, שנאמר ותרא שרה וגו' (בראשית כא ט), ואין מצחק אלא שהיה מבקש להורגו, שכן שלמה מפרש כמתלהלה היורה זקים וגו' כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני (משלי כו יח ויט), אמר הקב"ה אם הורגו מנין עולמי עומד, התחילה שרה אומרת גרש האמה וגומר (בראשית כא י), אלה תולדות יצחק.

[ד] ד"א אלה תולדות יצחק. והרי כבר נאמר אלה תולדות ישמעאל (בראשית כה יב), וכאן אלה תולדות יצחק בן אברהם, יכול שניהם דומים, חס ושלום, זש"ה כי יודע ה' דרך צדיקים וגו' (תהלים א ו). משל לתרבא (פי' תרגום חלב תרבא) של חמור שנפל לשמן ורד, אעפ"י שנעשה ריחו יפה משמן הורד, אלא סופו חוזר לסריותו כמות שהיה, כך תרבא של חמור זה הגר המצרית, שנאמר בהן אשר בשר חמורים בשרם וגו' (יחזקאל כג כ), נדבקה עם אברהם וילדה לישמעאל, [וכתיב] אלה תולדות ישמעאל [בן אברהם], אלא סופה חזרה לסריותה, שנאמר ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים (בראשית כא כא), שהיתה הגר מצרית, אבל ראה מה אברהם מצווה בשבילו לאליעזר אם לא אל בית אבי וגו' (שם כד לח). לפיכך אלה תולדות יצחק וגו', אבל ישמעאל אלה תולדות ישמעאל אשר ילדה הגר המצרית וגו' (שם כה יב).

[ה] [ד"א ואלה תולדות יצחק בן אברהם] אברהם הוליד את יצחק. וכי איני יודע שאברהם הוליד את יצחק, א"ר חנניה רבה משל ליונה שהיו הנצים והעורבים רודפים אחריה, ברחה מהן ונכנסה וישבה על קינה, והי' בני אדם אומרים ביצים הללו מן הנץ הן, וזה אומר מן העורב הן, א"ל אחד כל זמן שהן ביצים אינן ידועות אם של עורב הן, אם של נץ הן, אלא הניחו עד שתלד ויעשו אפרוחין, ואתם יודעין ממי הן, כך נטלטלה שרה פעמים הרבה. אצל פרעה, אצל אבימלך כך התחילו אומרים לא עיברה אלא מפרעה, ואלו אומר' לא עיברה אלא מאבימלך, אמר להן הקב"ה (יסכרו) [יסכר] פי דוברי שקר (תהלים סג יב), המתינו עד שתלד, ואתם רואין למי הוא דומה, מיד צוה הקב"ה למלאך הממונה על צורת הולד, אמר לו אל תצור אותו דומה לאמו אלא לאביו, שידעו הכל שאינו אלא מן אביו, מיד יצא דומה לאביו, לכך נאמר אלה תולדות יצחק בן אברהם [אברהם הוליד את יצחק].

פרק לח

פרק ל"ח נביאים.

[א] והמלך דוד זקן בא בימים (מ"א א א) זש"ה וקוי ה' יחליפו כח (ישעי' מ לא), אמרו רבותינו שלש עשרה שנים עשה דוד חולה ומוטל במטה, ושבעה כרים היו מחליפים מתחתיו בכל יום, ממה שהיו ממסין, שנאמר יגעתי באנחתי אשחה בכל לילה מטתי בדמעתי ערשי אמסה (תהלים ו ז), אלו שלש עשרה שנים שהיה מתיסר, בשביל שעשה אותו מעשה, וכל שונאיו היו אומרים אימתי הוא מת זה שנאמר אויבי יאמרו רע לי מתי ימות ואבד שמו (שם מא ו), עד שביקש רחמים מלפני הקב"ה, ואמר לפניו רבונו של עולם העמידני בשביל בית המקדש שמסר לי שמואל הנביא, אלא בבקשה ממך תן לי קימ"יאטון, שאעמוד מן המטה הזה ואשלים להם מגילת בנין בית המקדש, שנאמר ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם (שם שם יא), הקימני מן המחלה ואשלים להם מגילת בנין בית המקדש, מיד שמע הקב"ה את תפילתו ועמד מן המטה, שנאמר ויקם דוד המלך על רגליו (דה"א כח ב), והיכן אדם עומד לא על רגליו, ומהו על רגליו, אלא שנרפא ונעשה בריא ועמד ברגליו מאחר כל אותן השנים, ומסר להן מגילת הבית, הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל (שם שם יט), ואומר ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם וגומר ותבנית כל אשר היה ברוח עמו (שם שם יא ויב), לפיכך נאמר וקוי ה' יחליפו כח.

[ב] ד"א והמלך דוד זקן. זש"ה למען ירבו ימיכם וגו' (דברים יא כא), (ואברהם) [והמלך דוד] זקן בא בימים, אלו ימי עולם הבא, שנאמר שבתי בבית ה' כל ימי חיי (תהלים כז ד), לעולם הבא שאין בהם טעם מות, שנאמר בלע המות לנצח וגו' (ישעי' כה ח), ללמדך שבעולם הזה אף מלאכי השרת בוכין על הצדיקים למעלה, כשם שבוכין בני אדם למטה, ולעתיד לבא אין עוד בכיה, שנאמר ומחה ה' [אלהים] דמעה מעל כל פנים (שם שם). ואין פנים אלא מלאכי השרת, שנאמר ודמות פניהם פני אדם וגו' (יחזקאל א י). לפיכך והמלך דוד זקן.

[ג] [ד"א והמלך דוד זקן בא בימים] ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו (מ"א א א). עליו אמר שלמה שבתי וראה תחת השמש וגו' (קהלת ט יא) אתמול. וימהר דוד וירץ המערכה וגו' (ש"א יז מח). ועכשיו יורד ועיף, שנאמר ויעף דוד (ש"ב כא טו). אתמול מלבישין אותו, והוא אמר לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי (ש"א יז לט), ממה שהיה זריז וגופו חם עליו, ועכשיו ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו, שנצטנן גופו מפחדו של מלאך, כשהטעה אותו מלאך השטן, ומנה את ישראל, באותה שעה וישלח האלהים מלאך לירושלים להשחיתה וכשהשחית ראה ה' וינחם על הרעה (דה"א כא טו), מה עשה המלאך אמר

יודע אני שהקב"ה נתמלא עליהם חימה, אם הולך אני והורגן קימעה קימעה, עכשיו הוא מכלם בידי אלא הרי אני הורג כאחת מהן הרבה, כדי שיראה וירחם עליהן, כיון שהלך והרג מהן שבעים אלף איש מיד וכהשחית ראה ה' וינחם על הרעה וגו', דברי ר' יהודה, ור' נחמיה אומר מה הוא ראה ה'. וינחם (ה') על הרעה (דה"א שם), אלא הלך לו המלאך וישב לו בהר המוריה, ואמר לפניו רבש"ע כן התנית ברית עם אברהם אביהם. שכבש רחמיו לעשות רצונך בעולם הזה, לא כך אמר לפניך ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה (בראשית כד יד), כשם שהיה לי להשיב לפניך ולומר, אתמול אמרתי לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), ועכשיו אתה אומר קח נא וגו' (שם כב ב), היה לי זכות להשיב לפניך ולא אמרתי כלום, אלא עשיתי עצמי כאלם ועשיתי רצונך, כך כל זמן שיהיו בני חוטאין לפניך ויש לך זכות על שחטאו לך, שתהא מכבש את חמתך, ולא תפרע מהם, אלא שתהא זוכר עקדתו של יצחק ומרחם עליהם, אמר לו המלאך ולא כך התנית עמו ועכשיו אתה מכלה אותן, שנאמר ראה ה' וינחם על הרעה (דה"א שם), מה ראה, עקדתו של יצחק ראה, ונתרחם עליהם, לפיכך אמר שלמה נהם ככפיר זעף מלך וגו' (משלי יט יב).

פרק לט

פרק ל"ט כתובים.

[א] שיר למעלות אשא עיני (תהלים קכא א). זש"ה ונתנך ה' לראש ולא לזנב והיית רק למעלה ולא תהי' למטה (דברים כח יג), אשריהן ישראל בזמן שהן עושין רצונו של הקב"ה, הוא מעלה אותן כמלאכי השרת, שנאמר והיה אם שמוע תשמע וגו' ונתנך ה' אלהיך עליון על גויי הארץ (שם שם א). והיית למעלה אין כתיב כאן אלא רק למעלה, מהו רק מיעוט, פעמים שאתם למעלה, אימתי כי תשמע (בקול ה') [אל מצות ה' אלהיך] וגו' (שם שם יג). ואם לאו פעמים שאתם למטה, כשאין אתם עושין רצונו, שנאמר הגר אשר בקרבך וגו' ואתה תרד מטה מטה (שם שם מג). וכך הבטיח הקב"ה לאברהם, מתחילה הבט נא השמימה וגו' (בראשית טו ה), ובמקום אחר הוא אומר והיה זרעך כעפר הארץ (שם כח יד), אם ככוכבים למה כעפר הארץ, אלא אמר לו בשעה שבניך עושין רצוני, כשם שהכוכבים עליונים על כל העולם, כך בניך עליונים על הכל, וכשאינן עושין רצוני כשם שהעפר למטה, והכל מדיישין אותו, כן הן, שנאמר כי איבדם מלך ארם וישימם כעפר לדוש (מ"ב יג ז), אמר לו וכך אתה מניחן, אמר לו לאו מעמידן אני, שנאמר התנערי מעפר וגו' (ישעי' נב ב), אמרו לו הדורות הללו רבון כל העולמים הרי

הגיע סקו"סים (פי' קץ וזמן), לפיכך אמר דוד שיר למעלות אשא (תהלים קכא א), שאתה מעליני, שנאמר עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ (שם שם).

פרק מ

פרק מ' תורה.

[א] ויהי כי זקן יצחק (בראשית כז א). עשרים דור עד אברהם אין כתיב בהן זקנה אלא בו, שנאמר ואברהם זקן (שם כד א), ועמד יצחק אף הוא ויהי כי זקן יצחק (שם כז א), עמד יעקב אף הוא, שנאמר ועיני ישראל כבדו מזוקן (שם מח י), זש"ה יראה אל עבדיך פעליך והדרך על בניהם (תהלים צ טז). ואין הדרך אלא זקנה, שנאמר תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה (משלי כ כט). אברהם זכה את בנו בחמשה דברים, ששנו רבותינו האב זוכה לבן בחמשה דברים, בנוי, [בתואר, בעושר, ובגבורה, ובחכמה, וכן ליצחק, וכן ליעקב, וכן יעקב ליוסף, ביוסף נדמה בנוי ובתואר, שנאמר ויהי יוסף יפה תואר (בראשית לט ו). בחכמה, שנאמר הנה בעל החלומות הלזה בא (שם לז יט). הרי נוי ותואר וחכמה. וביצחק כתיב מי איש הלזה (שם כד סה), מה הלזה האמור ביוסף בנוי בחכמה, אף הלזה האמור ביצחק בנוי בחכמה, ומה יוסף עמד בגבורתו נגד כל אחיו, אף יצחק עמד בגבורה נגד כל בני גרר, מה יוסף בעושר אף יצחק בעושר, שנאמר ויגדל האיש וילך הלך וגדל עד כי גדל מאד (בראשית כו יג). כן הגי' בראשית חכמה פי' גידול בנים] מנין שהיה נאה יצחק כיוסף, כתיב ביוסף ויהי יוסף יפה תואר וגו' (בראשית לט ו), וכשהלך אצל אחיו מה אמרו, הנה בעל החלומות הלזה בא (שם לז יט), ונאמר ביצחק מי האיש הלזה וגו' (שם כד סה), מה הלזה האמור ביוסף שהיה נאה, אף הלזה האמור ביצחק שהיה נאה, בכח מנין שהיה יצחק גבור בכח, ראה כמה בורות חפר, שנאמר וישב יצחק ויחפור וגו' (בראשית כו יח), ויחפרו עבדי יצחק וגו' (שם שם יט), ויחפרו באר אחרת וגו' (שם שם כא), ראה גבורה שהיתה בידו. עושר מנין, שנאמר ויגדל האיש וגו' ויהי לו מקנ' צאן וגו' (שם שם לה). ובשנים מנין, ויהי ימי יצחק מאה שנה ושמונים שנה (שם לה כח), ואברהם בן קע"ה וזה בן ק"פ, למה, אלא אמר לו הב"ה אתה זכית בחמשה דברים אלו הרי אני מוסיף לך חמש שנים משל אביך, לכך נאמר יראה אל עבדיך וגו' (תהלים צ טז). כל מי שיש לו זכות זוכה בחמשה דברים אלו, וכל מי שאין לו זכות, חמשה פורעניות באות לו כנגדו, ומי היה זה, יואב, שנאמר יחלו על ראש יואב ובנו ואל יכרת איש מבית יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם (ש"ב ג כט). זב כנגד הכח, מי שהוא זב אין לו כח. ומצורע כנגד הנוי. מי שהוא מצורע אפי' הוא

בחור והצרעת עליו אין כעור ממנו. מחזיק בפלך כנגד העושר שיהא כאשה עניה. וחסר לחם כנגד החכמה, שנאמר לכו לחמו בלחמי וגו' (משלי ט ה), מפני מי שאין לו לחם אין לו פנאי לעסוק בתורה. ונופל בחרב כנגד השנים, אלו חמשה פורעניות כנגד חמשה דברים של שבח, מי שאינו זוכה בשבח, יורש אלו חמשה מיני פורעניות, כיואב, אבל מי שזוכה בשבח נוטל כיצחק, שנא' ויהי כי זקן יצחק, ודוד צווח ואומר תחת אבותיך יהיו בניך (תהלים מה יז), הוי אומר ויהי כי זקן יצחק.

[ב] ד"א ויהי כי זקן יצחק. זש"ה רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (שם מ ו). אמרו לו ישראל רבות עשית וגו' למה כל נפלאות שאתה עושה בשבילנו, כל מחשבות שאתה מחשב בשבילנו, שנאמר נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. בשבילנו אתה מיסר את הרשעים ומיסר את הצדיקים. האיך, יודע הקב"ה שיצחק מחבב את עשו, ועתיד היה לברכו, אמר הקב"ה הריני מכהה את עיניו כדי שלא יהא רואה למי שהוא מברך, כדי שיטול יעקב את הברכות, לפיכך ויהי כי זקן יצחק.

[ג] ד"א ויהי כי זקן יצחק. מה כתיב למעלה ויהי עשו בן ארבעים שנה וגו' ותהיין מורת רוח וגו' (בראשית כו לד לה). כעס לאביו בן כסיל וגו' (משלי יז כה). בכל זאת אביו קרא אותו גדול. ויקרא את עשו בנו הגדול (בראשית כז א), ואמו קראה אותו גדול, שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול (שם שם טו), אמר הקב"ה הנה זקן וזקנה שאין בהם דעת, אני קראתיו קטן, שנאמר הנה קטן נתתיך (עובדי' א ב), זש"ה מי זה אמר ותהי ה' לא צוה (איכה ג לז). משל למי שהיה מכתיב טירו"ניא (פי' גיבורים), בא אחד להכתיב לו את בנו, אמר לו ראה לבני, מה בחור מה גבור ובעל קומה, אף אמו אמר' ראה מה בנינו בעל קומה, אמר להם בפניכם הוא גבור ובעל קומה, איני יודע, הרי העין (פי' מאזנים ומדידה) אם יהא בו קומה, מדדו ונמצא קטן ונפסל, כך רבקה קראה אותו גדול, ויצחק קרא אותו גדול, אמר להם הב"ה ומי בעולמי שליט ומושל בלעדי, שנאמר מי זה אמר ותהי ה' לא צוה, א"ל הקב"ה מה לכם לצוות בביתי, אני עשיתיהו קטן, ואתם קוראין אותו גדול, ואינו אלא קטן, שנאמר הנה קטן נתתיך בגוים וגו'.

פרק מא

פרק מ"א נביאים.

[א] ועלי זקן מאוד. [ושמע את כל אשר יעשון בניו וגו'] (ש"א ב כב). זש"ה אשרי אדם שומע לי וגו' כי מוצאי וגו'. וחוטאי חומס נפשו וגו' (משלי ח לד לה לו). מי גרם לעלי שיאריך ימים ויזקין הרבה, שהי' עוסק בתורה, שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא [על

מזוזת היכל ה'] (ש"א א ט), היינו דכתיב אשרי אדם וגו' (משלי שם). למה כי מוצאי וגו' וחוטאי וגו', כל משנאי אהבו מות (שם שם), אלו בני עלי [דכתיב בהו] בני בליעל לא ידעו את ה' (ש"א ב יב), הרי צדיק גמור שנקרא רשע בעד בניו, שנאמר בני בליעל (שם), כאילו אמר בנים של בליעל, ובליעל בכל התור' רשע הוא, וכל ישראל היה שונאים אותו על בניו. שנאמר ומשפט הכהנים וגו', גם בטרם וגו' ותהי חטאת הנערים וגומר (ש"א ב יג טו יז), והיו ישראל רואין אותן ואומרים זה לזה ראה אלו כהניו של הקב"ה איך הם משתמשין, ובת קול משיבן, לעצמן הם עושין, שנאמר וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות (משלי ח לו), וכתיב ביום אחד ימותו שניהם (ש"א ב לד), שנאו החיים ואהבו את המות, ומתוך הצרה הזאת קפצה זקנה על עלי. ועלי זקן מאד.

[ב] ד"א ועלי זקן מאוד. אתה מוצא בכל מי שכתוב זקנה, אין שם מאוד אלא כאן, ועלי זקן מאוד, והוא בן תשעים ושמונה שנה היה. זש"ה אשר לא נשא פני שרים וגו' (איוב לד יט). משל לבריון (פי' פריץ) שנטל אבן וזרק באקונין של מלך, אמר המלך טלו את האבן ושברו בה צווארו, כך עשו בני עלי, הכעיסו להקב"ה יותר מדאי, שנאמר ותהי חטאת (נערים) [הנערים] גדולה מאוד. אמר הקב"ה אף עלי יזקין מאוד, שנאמר ועלי זקן מאוד (ש"א ב' כ"ב).

[ג] ד"א ועלי זקן מאוד. שלשה כתרים היו בידו, כהן גדול, מלך, ואב בית דין. כהן גדול, שנאמר ועלי הכהן (ש"א א ט), שהיה כהן גדול, יושב על הכסא (שם שם). שהיה מלך. על (מזוזת) [מזוזת] היכל ה' (שם שם ג ב), שהיה אב בית דין, ובעונות בניו ירד משלשתן, שנאמר ועלי שוכב (שם ג ב), סתם שלא היה כהן גדול. במקומו (שם שם). שלא היה מלך. ועיניו החלו כהות (שם שם). שלא היה אב בית דין, שנאמר עיניך ברכות בחשבון (שה"ש ז ה). ראה מה הבנים גורמים לאביהם, ועלי זקן מאוד.

[ד] ד"א ועלי זקן מאוד. שלשה הזקינו במהרה מפני רעת בניהם. יצחק תחילה מפני צרותיו של עשו בנו, שהיה משתחוה לע"א, והיה מקטיר לה, והעשן עולה, ומתוך כך כהו עיניו של יצחק, לכן כתיב ויהי כי זקן יצחק [ותכהין עיניו מראות] (בראשית כז א). אף עלי הזקין מפני צרת בניו, [דכתיב] ועלי זקן מאוד. מפני מה, ושמע את [כל] אשר יעשון בניו (ש"א ב כ"ב). אף שמואל הזקין מפני צרת בניו, שנאמר ויהי כאשר זקן שמואל, [ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו שוחד ויטו משפט] (ש"א ח א ג) והלא כל ימיו היו נ"ב שנים, אלא מפני צרת בניו קפצה עליו זקנה, שנאמר ולא הלכו בניו בדרכיו (שם שם). א"ר סימון נקיים היו בני עלי מן הדבר הזה, דכתיב (את) [ואת] אשר ישכבון את הנשים (שם ב כב), אלא כך היו עושים, לא היו מקריבין את הקרבנות

בשעתן, והיו בנות ישראל מביאות תור או בני יונה אצלן בשביל טהרתן, כשם שכתיב ובמלאת ימי טהרה וגו' (ויקרא יב ו). ותמן כתיב הצובאות (אל) פתח אהל מועד (ש"א ב כב). והיו נוטלין ומעבירין השעות, ולא היו מקריבין בשעתן, והיו בנות ישראל סבורות שנטהרו, והולכות ומשמשות לבתיהן, שנאמר זאת אשר ישכבון את הנשים. את העם לא נאמר, אלא את הנשים, משכיבין את הנשים עם בעליהן טמאות, מי גרם להן, שהיו מניחין את הקרבנות ולא היו מקריבין אותן בשעתן, שנאמר [מעבירים עם ה'] (ש"א ב כד) מחטיאים עם ה' אין כתיב כאן, אלא מעבירים, מעבירים השעות, התחיל אומר להן אל בני (שם שם), אמר לו הקב"ה אתה מתרשל בבניך ואומר להם אל בני, ושלמה צווח אל תמנע מנער מוסר וגו' (משלי כג יג) אתה בשבט וגו' (שם שם יד), משיבין ואומרים לו ישראל אם כן רעה עמך בשבטך (מיכה ז יד).

פרק מב

פרק מ"ב כתובים.

[א] פקדת ארץ ותשוקקיה פלג אלהים מלא מים (תהלים סה י). זש"ה ברבות הטובה רבו אוכליה וגו' (קהלת ה י), ברבות השובע הכל שמחים, וכשהצדיקים רבים בעולם, הטובה באה לעולם, שנאמר ברבות צדיקים ישמח העם (משלי כט ב), וכן משה אמר למען יטב לך (והארכת ימים) [ולבניך אחריך עד עולם] (דברים יב כח), אימתי, כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלהיך (שם שם), וכן אתה מוצא בכל מקום שהלכו הצדיקים, הלכה הטובה עמהם, הלך יעקב אצל לבן, והלכה הטובה עמו, שנאמר נחשתי ויברכני ה' בגללך (בראשית ל כז), ואומר ויברך ה' אותך לרגלי (שם שם ל). את מוצא שלא היה בנים ללבן, אלא עד שבא יעקב, שנאמר וללבן שתי בנות וגו' (בראשית כט טז), ואומר ורחל באה עם הצאן אשר לאביה כי רועה היא (שם שם ט), איפשר היה לו בנים, ומשלח הצאן עם בתו לרעות, ומניין שלא היה לו בן עד שבא יעקב, שנאמר וישמע את דברי בני לבן וגו' (שם לא א), בנות לבן אין כתיב כאן, אלא בני לבן, הרי ויברך ה' אותך לרגלי (בראשית ל ל). ואף יוסף כשבא לבית פוטיפר הלכה הטובה עמו, שנאמר ויברך את בית המצרי בגלל יוסף [ויהי ברכת ה' בכל אשר יש לו בבית ובשדה] (בראשית לט ה). וכשבא יעקב למצרים ברך את פרעה, שנאמר ויברך יעקב את פרעה (שם מז ז), שיהיה הנילוס עולה לקראתו, וכשהושיבו בפלטין שלו בא שליח אל פרעה ואמר לו עלה היום נילוס כך כך, מיד נסתלק הרעב, והיינו דכתיב פקדת ארץ ותשוקקיה פלג אלהים מלא מים.

פרק מג

פרק (**מ"ב**) [**מ"ג**] **תורה**.

[א] ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כז כח). זש"ה כטל חרמון וגו' (תהלים קלג ג). וירח את ריח בגדיו וגו', מה אלו הן בגדיו, אלא כך שנו רבותינו, עד שלא הוקם המשכן היו הבהמות כשרות, והעבודה תלויה בבכורות, אדם הראשון שהיה בכור לעולם, לבש תחילה בגדי כהונה, שנא' ויעש [ה'] אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (שם ג כא), וכתיב כתנת בד קדש ילבש (ויקרא טז ד), אדם הראשון מסר את הבגדים [לשת, ושת למתושלח ומתושלח לנח ונח] לשם, שהיה בכורו של נח, שנאמר ומלכי צדק וגו' (בראשית יד יח), שם מסרן לאברהם, ואברהם ליצחק, ויצחק לעשו, שהיה בכור, כיון שראה יצחק שנשיו עובדות ע"א, נטלן מן עשו והפקידן אצל רבקה, כיון שעמד יעקב ונטל את הבכורה מן עשו, אמרה רבקה הואיל ולקח יעקב הבכורה, כדין הוא שילבש הבגדים הללו, שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו וגו' (שם כז טו). נכנס אצל אביו והריח, שנאמר וירח את ריח בגדיו (שם שם), שהריח יצחק באותו הריח שנעקד על גבי המזבח.

[ב] ד"א וירח את ריח בגדיו. בוגדיו. אותן הרשעים שבוגדין בהקב"ה כשהן עושין תשובה. כך הן עונותיהם כמור ואהלות [קציעות כל בגדותיך] (תהלים מה ט), לכך נאמר וירח וגו' כריח השדה. כריח הקרבנות שבציון, שנאמר ציון שדה תחרש (ירמי' כו יח), אמר לו טול הברכות שנתנו לך.

[ג] ויתן לך האלהים (בראשית כז כח), בדין אם יש לך מעשים נותן לך, ואם לאו אינו נותן לך, אבל בעשו לא אמר לו ויתן לך, אלא הנה משמני הארץ וגו' (שם שם לט), לא הזכיר [שמו של] הקב"ה אלא הנה משמני הארץ, אבל ליעקב ויתן לך האלהים מטל השמים, משל לסוחר שמכרו לו כלים שני בני אדם, אחד מכרו לו כלים בעשרה זהובים, ואחד במאתי' זהובים, הלכו עמו ליטול הימנו, מיד נתן לאותו עשרה זהובים והלך לו, והשני היה משהה, אמר לו לאותו נתת מיד ואני יושב ממתין, אמר לו אותו הי' לו ליטול קימעה בעשר' זהובים, והיה בידי ונתתי לו, אבל אתה מאתים יש לך ליטול, ואני עומד מן השלחן שתטול, כך לעשו נתן מיד, הנה משמני הארץ וגו', למה שאין לו אלא העולם הזה, אבל ליעקב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ).

[ד] ד"א ויתן לך האלהים מטל השמים. זה המן, שנאמר וברדת הטל (במדבר יא ט), זה המן. ומשמני הארץ. זה הבאר, שהיתה מעלה להן דגים. ורוב דגן ותירוש. אלו שלוים. יעבדוך עמים, אלו בני נח. וישתחוו לך לאומים, אלו בני ישמעאל, הוה גביר לאחיך, אלו

בני קטורה. וישתחוו לך בני אמך, זה עשו ואלופיו. אורריך ארור, זה בלעם. ומברכיך ברוך. זה משה, שנאמר וזאת הברכה וגו' (דברים לג א).

פרק מד

פרק (מ"ג) [מ"ד] נביאים.

[א] והיה שארית יעקב וגו' כטל (מיכה ה ו). זש"ה שרשי פתוח עלי מים [וטל ילין בקצירי] (איוב כט יט), אמרו ישראל מפני שבנינו עוסקין בתורה שנמשלה כמים, דכתיב הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), לפיכך הברכות באות עלינו, שנאמר שרשי פתוח עלי מים. אימתי בשעה שחוזר הקב"ה על כל העולם ליתן להם תורה, שנאמר ויאמר ה' מסיני בא וגו' (דברים לג ב), ולא בקשו לקבל, וכיון שבא אצל ישראל, מיד קבלו עליהן, שנאמר ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה (שמות יט ח), אמר להן אם כן טלו הברכות לעצמכם, שנא' ויתן לך (בראשית כז כח), לפיכך שרשי פתוח וגו', בשביל כך וטל ילין בקצירי וגו'.

[ב] ד"א והיה שארית יעקב כטל. אמרו לו ישראל כטל אתה עוש' אותנו, אמר להם כשאתם זוכין, וכן הוא אומר וישכן ישראל בטח בדד וגו' (דברים לג כח), ולמה כטל, אלא את מוצא אפילו צדיק שבצדיקים אינו שולט בטל, אלא הקב"ה בעצמו, רצונך לידע בשעה שעמד אליהו ונשבע ואמר חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי [לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר] (מ"א יז א), ולא שמע הקב"ה אלא הטל היה יורד, מנין שכן הוא אומר לאליהו לך הראה לאחאב ואתנה [מטר] (שם יח א), טל לא נאמר, אלא ואתנה מטר, מכאן שהי' הטל יורד כל אותן הימים, שאין אדם שולט בטל אלא הקב"ה, כך אמר הקב"ה לישראל כשאתם עושין רצוני כשם שהטל אין בריה שולטת בו, כך אף אתם אין בריה שולטת בכם, שנא' והיה שארית יעקב.

[ג] ד"א והיה שארית יעקב, גדול הטל מן הגשם שבעת ימים, [הטל] מזכירין אותו ביום הראשון של פסח, אבל הגשם מזכירין אותו ביום טוב האחרון של חג, גדול הטל שאם אמר אדם בימות החמה מוריד הגשם מחזירין אותו, אבל אם אמר מוריד הטל בימות הגשמים אין מחזירין. גדול הטל שגזר ר' תענית שירדו גשמים, ועמדה זקנה אחת ועשתה לה כירים, והעלתה אותן לראש גג ליבשן, והיו הכל מתריעין ומתפללין שירדו גשמים, ואותה הזקנה מתפללת שיהא חורב, ואומרת אל תשמע להן עד שתייבש הכיריים שלי ושמע לה הקב"ה, מפני שהפילה בקשה, שנאמר אהיה כטל [לישראל יפרח כשושנה] (הושע יד ו).

[ד] ד"א [והי' שארית יעקב בקרב עמים רבים] כטל מאת ה'. שני דברים שאלו ישראל שלא כהוגן, אמרו שימני כחותם וגו' (שה"ש ח ו) (כבר נכתב בפסיקתא עד אהיה כטל לישראל) למה שהטל סימן יפה לתחיית המתים. שנא' יחיו מתיך [נבלתי יקומון וגו'] (ישעי' כו יט). א"ר ברכיה ישעיה צווח לפני הקב"ה יחיו מתיך נבלתי יקומון. אותן שמתנבלין בשבילו, זה נצלב, למה שמל את בנו, זה נשרף למה, ששומר שבת, זה נהרג, למה שעסק בתורה, לכך נאמר כי טל אורות טליך (שם שם).

פרק מה

פרק (**מ"ד**) [**מ"ה**] **כתובים**.

[א] שיר למעלות אשא עיני [אל ההרים] (תהלים קכא א). זש"ה מי אתה הר הגדול וגו' (זכרי' ד ז). זה משיח שהוא גדול מן האבות, שנאמר הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד (ישעיה נב יג). ירום מן אברהם, דכתיב הרמותי ידי וגו' (בראשית יד כב), ונשא מן משה, דכתיב כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא יב), וגבוה ממלאכי השרת, דכתיב וגביהן וגבה להן (יחזקאל א יח). לכך מי אתה הר הגדול [לפני זרובבל למישור], וזרובבל ממי הוא מדוד, שנאמר ובן שלמה רחבעם (בנו) אביה בנו אסא בנו יהושפט בנו וגו' אמון בנו יאשיהו בנו ובני יאשיהו הבכור יוחנן השני יהויקים וגו' ובני יהויקים יכניה וגו' ובני יכניה אסיר שאלתיאל בנו ומלכירם ופדיה וגו' ובני פדייה זרובבל ושמעי ובן זרובבל משולם וחנניה ושלמים וגו' ובן חנניה פלטיה וישעיה [וגו'] ובני (סכניה) [שכניה] שמעיה וגו' ובן נעריה אליועיני [וגו' ובני אליועיני] הודויהו ואלישיב ופליה ועקוב ויוחנן ודליה וענני שבעה (דה"א ג י עד כד). מהו שבעה, מה שכתוב במשיח כי מי בז ליום קטנות וגו' שבעה אלה (זכרי' שם ד י), לכך מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור, אותו שכתוב בו ושפט בצדק דלים והוכיח במישור (ישעי' יא ד). והוציא את האבן הראשה (זכרי' שם ד ז), של אבינו יעקב, שנא' וישכם יעקב בבוקר ויקח את האבן (בראשית כח יח), וכן דניאל אומר חזה הוית עד די (מטורא איתגזירת) [התגזרת] אבן די לא בידין וגו' (דניאל ב לד). ומהיכן הוא בא, דרך ההרים, שנאמר מה נאוו [על ההרים רגלי מבשר] (ישעי' נב ז), אותה שעה ישראל מסתכלין ואומרים אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ.

פרק מו

פרק (**מ"ה**) [**מ"ו**] **תורה**.

[א] ויצא יעקב מבאר שבע (בראשית כח י) זש"ה דרך אויל ישר בעיניו [ושומע לעצה חכם] (משלי יב טו). זה עשו שכתוב בו וירא עשו כי רעות וגו' וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת וגו' (בראשית כח ח' ט). הוסיף צרה על צרה. דרך אויל ישר בעיניו, ושומע לעצה חכם (משלי שם), זה יעקב, שנאמר ויוגד לרבקה את דברי עשו בנה וגו' [מתנחם לך להרגך] (בראשית כז מב). ועד מתי הוא מתנחם, כשיהרוג אותך, ועתה בני שמע בקולי (שם שם מג). אמרה לו כבר שמעת לי ונטלת את הברכות, אף עכשיו שמע לי שתחיה, אמר לה יעקב, וכך היא הדרך שאצא חוץ מדעת אבא, ויאמר לי אף הוא [ואעשה] מיד, ויקרא יצחק אל יעקב וגו' קום לך וגו' (שם כח א"ב). כיון ששמע יעקב אמר לו תן אכסיטורין (פי' ברכה) אמר לו ואל שדי יברך אותך וגו' (שם שם ג). מיד וישמע יעקב וגו' (שם שם ז) ויצא יעקב ויפגע במקום (שם שם י), לכך נאמ' ושומע לעצה חכם.

[ב] ד"א ויצא יעקב. זש"ה בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו כב). בשעה שאדם יגע בתורה בחייו. בשכבך תשמור עליך (שם שם), שהיא משמרת אותו מן רימה ותולעה. והקיצות היא תשיחך (שם שם), כשיעמדו הכל לדין, היא סניגור שלו ומלמדת עליו זכות. ד"א בהתהלכך זה יעקב, שהיה עוסק בתורה כשיצא מבית אביו. בשכבך תשמור עליך, אימתי ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו וישכב במקום ההוא (בראשית כח יא). היה הוא שוכב והיתה היא משמרתו. והקיצות היא תשיחך. אימתי וייקץ יעקב משנתו (שם שם טז).

[ג] ד"א ויצא יעקב. זש"ה רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב ט) זה אברהם שרדף אחר המלכים, מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו וגו' (ישעי' מא ב). ורשעים בחשך ידמו (ש"א שם), אלו ששה עשר מלכים שהרג [בחשך], שנאמר ויחלק עליהם לילה וגו' (בראשית יד טו). ד"א רגלי חסידיו ישמור. זה יעקב כשיצא לילך לחרן, שכן הב"ה אומר לו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך (שם כח טו) ורשעים בחושך ידמו זה עשו, דכתיב כל חשך טמון לצפוניו וגו' (איוב כ כו) והיה בית יעקב אש ובית עשו לקש (עובדי' א יח) ורשעים בחשך ידמו. שיצא לרדוף אחר יעקב בעשר שעות, והכניס הב"ה את השמש, ועשה את היום עשר שעות, שנאמר ויפגע וגו' (בראשית כח יא) והיה עשו עומד בחשך ודומם, ואינו יודע להיכן לילך, למה כי לא בכח יגבר איש (ש"א ב ט), אמר לו הקב"ה, שמא גבור את, אף לעתיד לבוא כך הוא עושה לישראל, שנאמר ואורח צדיקים כאור

נוגה הולך ואור עד נכון היום, דרך רשעים כאפילה לא ידעו במה יכשלו (משלי ד יח ויט). ואם אתה תמיה על הדבר, הרי בעולם הזה היה כבר. שנאמר לא ראו איש את אחיו (שמות י כג). ד"א רגלי חסידיו ישמר. כיון שיצא יעקב מבית אביו לא הוציא בידו אלא מקלו. שנא' כי במקלי וגו' (בראשית לב יא), אמר הב"ה ליצחק כך עשה לך אברהם אביך, לא נתן לך כל מה שהיה לו, שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (שם כה ה), וכן ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו (שם כד ב). מהו המושל, אמר רב שמואל בר רב יצחק שהשליטו על כל מה שיש לו, ואמר לו אפילו אתה מאבד מה שיש לי, וקח אשה לבני משם, מיד ויקח העבד עשרה וגו' וכל טוב אדניו בידו (שם שם י), זה דייתקי שהלכה בידו, (ויתן אברהם את כל אשר לו וגו') (שם כה ה), ולא עוד אלא התחיל העבד מחלק. לזו קטלאות. ולזו טבעות, ושלמה צווח יש מפזר ונוסף עוד (משלי יא כד), שברכו הקב"ה, שנא' ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא). ראה כמה עשה אברהם ליצחק, ויצחק לא עשה כן ליעקב, אלא הוציאו ריקן, אמר לו הקב"ה חשכת מן המסכן הזה למחסור לך, שנאמר וחשך מיושר אך למחסור (משלי שם). ומה היה לו נסתלקה הימנו שכינה. ואין את מוצא שנדבר עמו אלא בשעה שמת. בא וראה מה עשה עשו ליעקב, ראה אותו ריקם, ולא נתרחם עליו, אלא אמר הריני קודמו לדרך, ואינו יכול לעבור בדרך, ושם אני הורגו, שנאמר כה אמר ה' על שלשה וגו' על רדפו בחרב אחיו וגו' (עמוס א יא), ידע יעקב ותלה עיניו להקב"ה, ועשה לו הקב"ה נסים, ונתן מקלו במים, ונקרע הירדן ועבר, שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לב יא). המתין עשו בדרך, ולא עבר משם יעקב, והרגיש שעבר הירדן, מה עשה רדף אחריו, שוב קדמו למערה מקום במרחץ. אמר יעקב לא פת ולא דבר יש בידי. נכנס אני ומחמם את גופי במרחץ הזה. בא עשו והקיף את המרחץ הזה. בשביל שלא יצא יעקב משם, אלא אמר שהוא מת, אמר לו הקב"ה רשע כנגדי את מזדווג. אני אמרתי לו הנה אנכי עמך וגו' (בראשית כח טו). אמר לו יעקב באותה שעה כך עשית לי על שמך אני בטוח. ויצא יעקב וגו'. ויפגע במקום ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר ואתה אל תתפלל וגו' ואל תפגע בי (ירמי' ז טז. אמר דוד הנה לא ינום וגו' ה' ישמור צאתך ובואך וגו' (תהלים קכא ד וח).

פרק מז

פרק (**מ"ו**) [**מ"ז**] **נביאים**.

[א] ויברח יעקב שדה ארם (הושע יב יג). זש"ה לך עמי בא בחדריך וגו' (ישעי' כו כ),

לך הסתכל בחדרי לבך, וראה שלא לפי עונותיך הבאתי עליך יסורין, ואין חדריך אלא כליות, שנאמר נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן (משלי כ כז). ואם באו עליך יסורים אל תפתח את פיך, ותקרא תגר אחר מידת הדין, אלא וסגור דלתיך בעדך (ישעי' שם), למה, חבי כמעט רגע (שם שם). שאין היסורין מתעכבין בעולם, עוברין הן, שנאמר עד יעבור זעם (שם שם). ד"א לך עמי. בשעה שאתה רואה שעה חצופה, אל תעמוד כנגדה, אלא תן לה מקום, לך עמי וגו', הסתכלו לי כביכול, בשעה שראיתי שעה חצופה בעונותיכם, נתתי לה מקום, שנא' השיב אחור ימינו וגו' (איכה ב ג), אף אתם לך עמי וגו', שכל מי שעמד נגד השעה נפל בידה, וכל מי שנתן מקום לשעה, נפלה בידו, נבות עמד כנגד השעה, ומה נעשה לו, ויעידוהו וגו' לאמור ברך נבות אלהים ומלך ויוציאוהו מחוץ לעיר ויסקלוהו באבנים וימות (מ"א כא יג), ומי גרם לו, לפי שעמד כנגד השעה. אבל אברהם נתן מקום לשעה, וברח מנמרוד מלך הכשדים, שנאמר לך לך וגו'. וילך אברם וגו' (בראשית יב א וד). וחזרה השעה ונפלה בידו. שנאמר ואבימלך הלך אליו מגרר ויאמרו ראה ראינו וגו' (שם כו כו וכח). יוסף נתן מקום לשעה, בשעה שהיו מוכרין אותו לישמעאלים. ולא היה יכול לומר אחיכם אני. אלא שתק ונתן מקום לשעה, וחזרה השעה ונפלה בידו, שנא' וילכו גם אחיו ויפלו לפניו וגו' (שם נ יח). יעקב נתן מקום לשעה, וברח מפני עשו, שנאמר ויברח יעקב וגו' (הושע יב יג), וחזרה ונפלה השעה בידו, שנאמר ויקח עשו את נשיו וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו ו) לכך נאמר לך עמי בא בחדריך וגו'.

[ב] ד"א ויברח יעקב. זש"ה ערום ראה רעה ונסתר וגו' (משלי כב ג). זה יעקב, ומה ראה וברח, אלא כיון שנטל את הברכות, התחיל עשו מבקש להרגו, שנאמר וישטום וגו' [ואהרגה את יעקב אחי] (בראשית כז מא). הלך לו אצל ישמעאל. שנא' וילך עשו אל ישמעאל (שם כח ט), אמר לו יצחק אחיך אבי הוא, ואיני יכול להורגו, אלא בא לך עמי והורגו (עיין לעיל בראש הספר) את שאחיך הוא, שבשבילו גרשך אברהם מביתו, שכך אמרה שרה גרש האמה הזאת וגו' (שם כא י). אתה הורג לאחיך ואני הורג ליעקב אחי, ואנו נוטלין כל העולם כולו לעצמינו, ועוד חושב בלבבו לאמור משהוא הורג לאבא, ואני ליעקב אחי, אני בא בדין על ישמעאל, לומר למה הרגת את אבא, ואני הורגו ונוטל כל העולם כולו לעצמי, אמר לו הקב"ה אין ברייה יודעת מה שחשבת בלבבך, שנאמר יען אמרך את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה וה' שם היה (יחזקאל לה י). חייך שם הייתי הריני מפרסמך ומודיע לכל, מה שבקשת לעשות, שנאמר כי אני חשפתי את עשו גליתי את מסתריו (ירמי' מט י), ואין חשפתי אלא פרהסיי', שנאמר

חשף ה' את זרוע קדשו וגו', וגליתי את מסתריו, למה שבקש לשדד (את) זרעו ואחיו ושכיניו (שם שם) ולפיכך ואיננו (שם שם). כשראה יעקב המעשים הללו. אמר מה אני יושב כאן לחבול בנפשי ובנפשו של ישמעאל לכך נאמר ערום ראה רעה ונסתר (משלי כב ג), זש"ה ויברח יעקב שדה ארם. ורוח הקדש צווח ואומרת וישלך עליו ולא יחמול מידו ברח יברח (איוב כז כב).

פרק מח

פרק (**מ"ז**) [**מ"ח**] **כתובים**.

[א] שיר למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ (תהלים קכא א). זש"ה ועיניכם תראנה וגו' (מלאכי א ה), ומה לכם לראות מפלתו של שר אדום, מה כתוב למעלה הימנו. כי תאמר אדום רששנו וגו' (שם שם ה). הרי מפלתו, איני מבקש מכם, אלא שבח וקילוס, שנאמר ואתם תאמרו יגדל ה' (שם שם ה). קשה הוא שר של אדום, וכן זכריה אומר ואשוב ואשא עיני ואראה והנה ארבע מרכבות יוצאות וגו', אמרו ישראל, מאין יבוא עזרי, מן איזה מלכות את נראה, ומן איזה מלכות את יוצא ומחזיר מלכותך, ואמר והיה באחרית הימים נכון יהיה וגו' (ישעי' ב ב). וכן דניאל אומר ואני שמעתי ולא אבין ואומרה אדוני מה אחרית אלה (דניאל יב ח). אמר לו הקב"ה כבר הנביא קידמך ואמר והיה באחרית הימים נכון יהי' וגו' (ישעי' שם). והלכו עמים רבים וגו' (שם שם ג). אותה שעה עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ.

פרק מט

פרק (**מ"ח**) [**מ"ט**] **תורה**.

[א] וירא ה' כי שנואה לאה (בראשית כט לא). זש"ה סומך ה' לכל הנופלים (תהלים קמה יד). אין מידותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, [מדת בשר ודם] כשיש לו אוהב עשיר הוא מדבק עמו ונכפף לו, וכשרואה שמטה ידו והעני, אינו סופנו (פי' מחשיבו) עוד אלא נותן עליו אבן, אבל הקב"ה כשהוא רואה לאדם שנכפף ומטה ידו נותן לו יד וזוקפו, שנאמר סומך ה' לכל הנופלים וזוקף (ה') לכל הכפופים (שם שם) העומדים אינו אומר כאן, אלא סומך ה' לכל הנופלים, וזוקף לכל הכפופים, לכל הנצבים לא נאמר, אלא לכל הכפופים, אם כן אף הרשעים אם יפלו סומך הוא אותן, שנאמר סומך ה' לכל הנופלים. חס ושלום, שאם נפלו אין להם תקומה, שנאמר שם נפלו פעלי און דחו ולא יכלו קום

(תהלים לו יג), ולמה, שנאמר יהיו כמוץ לפני רוח וגו' (שם לה ה), אבל הצדיקים כי יפול לא יוטל כי ה' סומך ידו (שם לז כד), הוי סומך ה' לכל הנופלים.

[ב] ד"א וירא ה' כי שנואה לאה. כיון שראה ללאה ששנואה אמר האיך אני מחבבה בפני בעלה. (אלה)[אלא] הרי אני זוקפה ונותן לה בנים תחילה, כדי שתהא אהובה בהן בפני בעלה, לפיכך ויפתח את רחמה, וכן עזרא אומר וכלב בן חצרון הוליד את עזובה אשה ואת יריעות (דה"א ב' יח), אמר ר' ברכיה אשתו היתה, ולמה נקראת עזובה, שהיתה עזובה וכעורה, לפיכך אמר הקב"ה הרי אני נותן לה בנים, כדי שתהיה נאה בהן, שנאמר ואלה בניה ישר ושובב וארדון (שם שם). לכך נאמר סומך ה' לכל הנופלים.

[ג] ד"א וירא ה' כי שנואה לאה. זש"ה כי תהיין לאיש (דברים כא טו). א"ר ברכיה איש זה יעקב, שנאמר ויעקב איש תם (בראשית כה כו). שתי נשים (דברים שם), רחל ולאה, האחת אהובה (דברים שם), זו רחל, דכתיב ויאהב גם את רחל (בראשית כט ל), והאחת שנואה (דברים שם) זו לאה דכתיב וירא ה' כי שנואה לאה (בראשית כט לא) וילדו לו בנים האהובה והשנואה (דברים שם), שתיהן ילדו לו, מה שהעמידה לאה, העמידה רחל, לאה העמידה מלכים, ורחל העמידה מלכים, לאה העמידה נביאים, ורחל העמידה נביאים, לאה העמידה שופטים, ורחל העמידה שופטים, והיה הבן הבכור לשנואה (דברים שם), זה ראובן, שנאמר ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן (בראשית כט לב). והיה ביום הנחילו וגו' (דברים שם), בשעה שבקש יעקב ליפטר מן העולם ויקרא יעקב אל בניו וגו' (בראשית מט א). לא יוכל לבכר את בן האהובה (דברים שם). ליוסף, למה כי את הבכור בן השנואה יכיר (דברים שם יז) [זה ראובן שנאמר ראובן בכורי אתה (בראשית מט ג)] אע"פ שאמרתי גנותו פחז כמים אל תותר כי עלית וגו' יצועי עלה (שם שם ד). מהו עלה, כשיבוא משה אותו שכתב בו עלה וגו' (שמות יט ג), הוא פודה אותך, כיון שעמד משה בקש רחמים עליו, שנאמר יחי ראובן (דברים לג ו), אמר לו הקב"ה ואל ימות, נמצא נוטל דימוס מפי שנים, שנאמר כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים (דברים כא יז) יחי ראובן, בעולם הזה. ואל ימות לעולם הבא. כי הוא ראשית אונו וגו'. וכתיב כחי וראשית אוני (בראשית מט ג). לכך וירא ה' כי שנואה לאה.

[ד] ד"א וירא ה' כי שנואה לאה. זש"ה היתה לי נחלתי כאריה ביער וגו' [על כן שנאתיה] (ירמי' יב ח), מהו וירא ה' כי שנואה, שראה הקב"ה שהיא עתידה להוציא בנים רשעים, וקרא אותה שנואה, ואילו הן, יהורם אחז יואש מנשה אמון יהויקים צדקיהו, יהורם כתיב בו, וילך בדרך מלכי ישראל כאשר עשו בית אחאב (מ"ב ח יח). השני אחז, מה כתיב בו, ולא עשה הישר בעיני ה' אלהיו כדוד אביו (שם טז ב). אמר לו ישעיה העמק

שאלה או הגבה למעלה (ישעי' ז יא), אמר לו מבקש אתה שיחיו המתים, או שיעלה קרח, או שירד אליהו, אמר לו אחז יודע אני שיש בך כח לעשות, אלא איני מבקש שתתכבד בשבילי, שנאמר ויאמר אחז לא אשאל ולא אנסה את ה' (שם שם יב). השלישי יואש אע"פ שכתיב בו ויעש יואש הישר בעיני ה' כל ימיו אשר הורהו יהוידע הכהן (מ"ב יב ג), כיון שמת יהוידע הכהן [נעשה רע, שנאמר] באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם ויעזבו את בית ה' אלהי אבותיהם ויעבדו את (אשרים) [האשרים] ואת העצבים (דה"ב כד יז ויח). הרביעי מנשה, שנאמר וישם את פסל האשרה אשר עשה בבית אשר אמר ה' וגו' (מ"ב כא ז). החמישי אמון, מה כתיב בו [ויעש הרע בעיני ה' כאשר עשה מנשה אביו] ולכל הפסילים אשר עשה מנשה אביו זבח אמון ויעבדם ולא נכנע מלפני ה' כהכנע מנשה אביו (דה"ב לג כב כג). הששי יהויקים, מה כתיב שם ויתר דברי יהויקים ותעבותיו אשר עשה (שם לו ח), ולא דיו אלא שמאס במילה ומשך לו ערלה. השביעי צדקיה, ומה כתיב בו ויעש הרע בעיני ה' [אלהיו] ולא נכנע מלפני ירמיהו הנביא מפי ה' (שם שם יב), הרי שבעה מלכים רשעים, לפיכך הנביא צווח אומללה יולדת השבעה (ירמי' טו ט). לכך נאמר וירא ה' כי שנואה לאה, ראה מה עתיד לצאת מבני לאה וקרא אותה שנואה, וירא ה' כי שנואה לאה.

[ה] ד"א וירא ה' בפני מי היתה שנואה, בפני בעלה, למה שהוכיחה אותו, אימתי, שנאמר ויעבד יעקב ברחל וגו' כימים אחדים (בראשית כט כ). מה שאמרה לו רבקה אמו, וישבת עמו ימים אחדים (שם כז מד). ויאהב יעקב (בראשית כט יח). ויאמר יעקב אל לבן הבה וגו' (שם שם כא), ויהי בערב וגו' (שם שם כג), כל הלילה היה משמש עמה סבור שהיא רחל, כיון שעמד בבוקר והנה היא לאה, אמר לה ברתיה דרמאה, למה רמית אותי, אמרה לו ואת לא רמית באביך, כשהיה אומר לך האתה זה בני עשו והיית אומר אנכי עשו בכורך (בראשית כז יט), ואת אומר למה רימיתני, אביך לא אמר בא אחיך במרמה ויקח ברכתך (שם שם לה), ומתוך הדברים הללו שהוכיחה אותו התחיל שונאה, אמר הקב"ה אין רפואתה של זו אלא אם יהיה לה בנים, הריני נותן לה בנים, ובעלה נכפף לה, לפיכך וירא ה' כי שנואה לאה. [ויפתח את רחמה], ודוד מקלס ואומר עושה משפט לעשוקים וגו' ה' מתיר אסורים (תהלים קמו ז).

פרק נ

פרק (מ"ט) [נ] **נביאים**.

[א] ויהי איש אחד מן הרמתים (ש"א א א). זש"ה אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי

אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת ז כח). מהו כך אלא כשהקב"ה רואה לדור שירשע, הוא חוזר ומבקש אפילו צדיק אחד שיתלה בשבילו, וכן את מוצא בירושלים שהיו רשעים, ובקש מהן אפילו צדיק אחד שיתלה להם בשבילו, שנאמר שוטטו בחוצות ירושלים וגו' אם תמצאו איש (ירמי' ה א), למה שצדיק אחד מעמיד את העולם על יסודו, וכן שלמה אומר כעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם (משלי י כה), שהצדיק מעמיד את העולם על יסודו, כיון שחטאו בימי מיכה היו מקטרין לצלמו של מיכה, והיה העשן של שילה עולה מן זבחים של הקב"ה, ועשן צלמו של מיכה עולה מהר אפרים מבית מיכה, ומתערבין כאחת, שנאמר עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל גחלים בערו ממנו (תהלים יח ט). כביכול חוזר ומבקש אפילו צדיק אחד, כדי שלא יהפוך את העולם, שנאמר אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי, ואחר כך מצא לאלקנה אדם אחד, ויהי איש אחד.

[ב] ד"א אדם אחד מאלף מצאתי. זה אברהם, והאיך, אלא צפוי היה עד שלא יעמוד אברהם שיעמדו אלף דור, ואח"כ אברהם, וכן דוד אומר דבר צוה לאלף דור אשר כרת את אברהם (תהלים קה ט). וכיון שראה שאין מהם הנייה, אלא כולם רשעים, קפל אותן והעבירן מהם עשרים דור, ואח"כ ברא לאברהם, לכך נאמר אדם אחד מאלף מצאתי, מצא את האדם הגדול בענקים הוא (יהושע יד טו). כך אף אלקנה נמצא צדיק יחידי בכל דורו, וכל מעשיו של אלקנה דומים לאברהם, האיך, אלא אברהם נקרא איש, דכתיב ועתה השב את אשת איש וגו' (בראשית כ ז), ואלקנה כתיב בו ויהי איש. אברהם נקרא נביא, שנאמר כי נביא הוא (שם שם), ואלקנה נקרא נביא, שנאמר ויבוא איש אלהים אל עלי (ש"א ב כז), זה אלקנה. אברהם הקנה להקב"ה שמים וארץ, דכתיב ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית יד יט). ואלקנה הקנה להקב"ה שמים וארץ, שנאמר ושמו אלקנה (ש"א א א), שהקנה להקב"ה שמים וארץ. אברהם נקרא אחד, דכתיב אחד היה אברהם (יחזקאל לג כד), ואלקנה נקרא אחד, דכתיב ויהי איש אחד.

[ג] ד"א ויהי איש אחד. זש"ה כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעי' נה ח), אין מידותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מלך בשר ודם אין אחר משתמש בשרביטו, ולא רוכב בסוסו, ולא נקרא אגוסטוס כמוהו, אבל הקב"ה אינו כן, אין עינו רעה על בריותיו, אמר הב"ה יש לי שרביט אימתי יבוא משה וישתמש בו, שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ). סוסו סערה, דכתיב ה' בסופה ובסערה דרכו (נחום א ג). יבוא אליהו וירכב בו, שנאמר ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים (מ"ב ב א). כסאי, יבוא שלמה וישב עליו, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כט כג).

שמי, שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), יבוא אלקנה הצדיק ויקרא בו, ויהי איש אחד. וכן הוא צווח כי לא מחשבותי וגו'.
[ד] ד"א ויהי איש אחד. זש"ה לפי שכלו יהולל איש וגו' (משלי יב ח). למה נשתבח שהיה לו שתי נשים שונאות זו לזו, ויכול לעמוד, משל לחבר שצד נחש ונשכו והרגו, ועמד תלמידו וצד שנים ולא ניזק, למי לשבח, לא לתלמיד, כן אדם הראשון לא יכול לעמוד באשה אחת, אלא ותתן גם לאישה עמה ויאכל (בראשית ג ו), ואלקנה היו לו שתים ויכול לעמוד בהן, ולו שתי נשים, הוי לפי שכלו יהולל איש.
[ה] [ד"א ויהי איש אחד. זש"ה] זכר צדיק לברכה (משלי י ז), זה אלקנה. ושם רשעים ירקב (שם שם). זה מיכה, למה אלא זה נקרא מהר אפרים, דכתיב מהר אפרים (ש"א א א). וזה נקרא מהר אפרים, דכתיב ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו (שופטים יז א), אלא לא דומין זה לזה, זה מחייב את ישראל בצלמו, וזה מכפר על ישראל, שנאמר ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה (ש"א א ג), מפסח לפסח, שנאמר ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה (שמות יג י). ונוטל שעיר עזים ומקריב חטאת על כל ישראל, לקיים מה שאמר משה יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך (דברים לג י) לכך נאמר זכר צדיק לברכה.

פרק נא

פרק (נ) [נ"א] כתובים.
[א] שיר למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי (תהלים קכא א). אמר לו הקב"ה לדוד, עד עכשיו אתה אומר אשא עיני וגו', כבר אמרתי עליך ביד משה וזאת ליהודה וגו' (דברים לג ז), וזאת לדוד שעומד מיהודה, שנאמר שמע ה' קול יהודה (שם שם), שמע ה' קולו של דוד, כשיתפלל לפניך כשירד על גלית, ואל עמו תביאנו (שם שם), ובשוב דוד מהכות את הפלשתי (ש"א יז נז), ידיו רב לו וגו' (דברים שם), אימתי ופלשתים עומדים אל ההר מזה וישראל עומדים אל ההר מזה (ש"א יז ג), ופלשתים עומדים, בזכות אבימלך שכיבד לאברהם, שנאמר ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב (בראשית כ טו). וישראל עומדים אל ההר מזה, בזכות אברהם. ד"א ופלשתים [עומדים אל ההר מזה] בטוחים על גליות שנקרא זה. שנאמר הראיתם האיש העולה הזה (ש"א יז כה), וישראל עומדין אל ההר מזה, בטוחין על דוד שנקרא זה, שנאמר קום משחהו כי זה הוא (שם טז יב). ד"א ופלשתי' עומדי' על ההר מזה מלאך. השטן מסייען, שנאמר ויאמר ה' אל השטן אי מזה תבא (איוב ב ב) וישראל עומדי' אל ההר מזה. מלאכי השרת מסייען

שנקראו זה, שנאמר וקרא זה אל זה (ישעי' ו ג). ד"א ופלשתים עומדים אל ההר מזה. מלאך השטן מקטרג על ישראל ואומר לא כך אמרו ישראל במדבר ויאמרו זה אלהיך ישראל (שמות לב ד וח), ומלאכי השרת מלמדין עליהם זכות ואומרי' לא כך אמרו לך בים, זה אלי ואנוהו (שם טו ב), כיון שתלה דוד עיניו, וראה פלשתי' עומדי' אל ההר מזה וגו', התחיל מתיירא ואומר שיר המעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי. אמר לו הקב"ה מתירא את, ואומר מאין יבא עזרי, ראה מה אצלך והגיא ביניהם (שם ש"א יז ג), זה משה, שנאמר ויקבור אותו בגי (דברים לד ו), כבר [על ידי] זה כתבתי ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה (שם לג ז). עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ.

פרק נב

פרק (**נ"א**) [**נב**] **תורה**.

[א] ויזכור אלהים את רחל (בראשית ל כב). זש"ה אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג טז). זה יעקב [ורחל], שכך כתיב למעלה מן הפרשה, ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה (בראשית ל א), מה ראתה לקנאות עכשיו, כשראתה אחותה נכנסת לחופתה לא קנאתה, ועכשיו קנאתה, למה קינאת, אלא במעשיה הטובים קנאת, אמרה אלולי שהיא צדקת ממני לא היה הקב"ה נותן לה בנים קודם הימני, לפיכך קנאת במעשיה, שכן כתיב אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום (משלי כג יז), לפיכך ותקנא רחל, ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית שם), אשה שהיא עקרה ואינה יולדת היא מתה, אלא אמרה רחל אם איני יולדת מן הצדיק הזה, אבא משיא אותי לאחר רשע, ואני מתה עמו לעולם הבא, שנאמר תמותת רשע רעה (תהלים לד כב), לכך אמרה ואם אין מתה אנכי. ד"א הבה לי בנים. אמרה לו אם מבקש את אני יולדת, כשבקשת עשית צאן שילדו, שנאמר ויחמו הצאן (בראשית ל לט). ד"א הבה לי בנים. אם תבקש את אני יולדת, עשה כשם שעשה יצחק אביך, שהיתה אשתו עקרה והתפלל עליה, שנאמר ויעתר יצחק (שם כה כא), אמר לה יעקב יצחק אבא לא היה לו אלא אשה אחת, לפיכך התפלל עליה, אבל אני יש לי ארבעה נשים, כבר ילדה לאה, אם לא תלד את, יולדת זו, אמרה לו ואם אין אתה מבקש לעשות כיצחק אביך, עשה כשם שעשה אברהם זקניך, ששמע לשרה כשאמרה לו, הנה נא עצרני ה' מלדת (שם טז ב), אף אתה הנה אמתי בלהה בא אליה (שם ל ג). ואבנה אנכי אין אומר כך, אלא גם אנכי, [גם לרבות] כשם שעשתה שרה. ד"א מה ראתה לומר הבה לי בנים, אלא שנתנבאת שהיא מתה במהרה, שנאמר ואני בבאי מפדן וגו' (שם מח ז). אמרה לו תן

לי בנים עד שלא אמות, הה"ד הבה לי בנים (שם ל א), מיד ויחר אף יעקב וגו' (שם שם ב), וכי יש אלהים שני שעושה כלום חוץ מרשותו, התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן (שם שם), ממך מנע אבל ממני לא מנע, אלא כבר נתן לי בנים מלאה, אמר לו הקב"ה, כך אתה מחסד אותה ואומר לה התחת אלהים, חייך שאני מעמיד ממנה בן שיאמר לאחיו כי התחת אלהים אני (שם נ יט). הן מסיחין הדברים הללו, כביכול הקב"ה מטה אזנו ושומע, וכותב דבריהם, שנאמר אז נדברו וגו' (מלאכי ג טז), כיון שהרגיש הזמן הוציא את ספר הזכרון וזכרה, הוי ויזכור אלהים את רחל (בראשית ל כב).

[ב] ד"א ויזכור אלהים. זש"ה מגורת רשע היא תבואנו (משלי י כד), זה עשו. שהיה מתירא מן הברכות שנטל יעקב, שאמר עכשיו זה מתברך ומוליד בנים הרבה ואיני יכול לו עוד, וכך נעשה, שנאמר ולא יכלה ארץ מגוריהם וגו' (בראשית לו ז), ויקח עשו את נשיו, למה מגורת רשע היא תבואנו ותאות צדיקי' יתן, זו רחל שהיתה מתאוה לילד מן יעקב, שנאמר ותרא רחל וגו' (שם ל א), אף יעקב היה מתאוה לילד מן רחל, שכל מה שנשתעבד בשבילה נשתעבד, שנאמר אעבדך שבע וגו' ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה (שם כט יח ויט). וכל זמן שלא ילדה, לא היה מבקש יעקב לבא לבית אביו, עד שתלד רחל, למה, שאמר בלבו אם אבא לילך אצל אבא עכשיו יאמר לי לבן, הואיל ולא ילדה רחל ממך כל השנים האלו, הניחה כאן, וראה היאך היה מתאוה שילד ממנה, כיון שילד' מיד ויאמר יעקב אל לבן שלחני וגו' (שם ל כה), לפיכך נאמר ותאות צדיקי' יתן.

[ג] ד"א ויזכור אלהים את רחל. זש"ה יזכור אדיריו יכשלו בהליכתם (נחום ב ו). אדיריו זה יעקב ורחל שזכרן הקב"ה ושילם מהן החשבון שאמר לאברהם. כה יהי' זרעך (בראשית טו ה), אלא יכשלו בהליכתם, שיעקב אמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחי' (שם לא לב). והלך אל רחל ולא ידע יעקב, ומי גרם לה שמתה בדרך, שנאמר ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל (שם מח ז). הה"ד יכשלו בהליכתם, למה הדבר דומה, לרועה שראה את הזאב שנכנס לחטוף כבש, נטל אבן לזרוק בזאב והלך בכבשה, וכך יעקב קילל, והיה סבור שהוא מקלל ללבן, ולא היה יודע שקללתו הולכת על כבשתו, שנאמר ולא ידע יעקב (שם לא לב). לפיכך מתה בדרך, ולמה מתה בדרך אפרת, אלא אמר הקב"ה בניי צריכין לה, בשע' שהם חוטאין וגוזלין, והיא מזכרת אותי כשם שזכרתיה אני, שנאמר כה אמר ה' קול ברמה נשמע וגו' (ירמי' לא יד), אמר לה מנעי קולך מבכי (שם שם טו), ומה שכר יש לה על שנקצרו ימיה ומתה בדרך, כדי שתזכור אותי על בני, שנאמר כי יש שכר לפעולתך נאם ה' [וגו'] ושבו בנים לגבולם (שם שם טו וטז).

פרק נג

פרק (נ"ב) [נ"ג] נביאים.

[א] ותדר נדר ותאמר וגו' (ש"א א' יא). זש"ה לי גלעד וגו' (תהלים ס ט), א"ר ברכיה ארבע כיתות הן, אחת אומרת אין תחית המתים, אמר הקב"ה הרי אליהו שהחיה המת שהיה מגלעד, שנאמר ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד (מ"א יז א). יבוא ויעיד לי, הוי לי גלעד. ואחת אומרת אין הקב"ה מקבל בעלי תשובה. אמר הקב"ה הרי מנשה כמה הכעיס, כמה הרשיע, וקבלתיו כשעשה תשובה, יבוא ויעיד לי. [הוי לי מנשה]. ואחת אומרת אין הקב"ה מציל מן האש, אומר הקב"ה הרי חנניה וחביריו הצלתים מן מכבשן האש שהי' מיהודה, שנאמר ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנני' מישראל ועזרי' (דניאל א ו). הוי יהודה מחוקקי. ואחת אומרת אין עקרה יולדת, אמר הקב"ה יבוא אלקנה מהר אפרים, ויעיד על אשתו שהיתה עקרה וילדה, שנאמר ויהי איש אחד וגו' מהר אפרים (ש"א א א). הוי אפרים מעוז ראשי.

[ב] ד"א ותדר נדר ותאמר. זש"ה וה' אלהי ה' זכרו (הושע יב ו) הצבאות ה' אלהי צבאות, שהוא עושה צביונו בצבאות של מעלה ובצבאות של מטה, והאיך כשבקש עשה צביונו בצבאות של מטה, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ט ו). וכשבקש עשה צביונו בצבאות של מעלה, שנאמר הכוכבים ממסילותם וגו' (שופטים ה כ). אמרה לו חנה רבש"ע יש לך צבא למעלה וצבא למטה, אם מצבא של מטה אני תן לי בנים כשם שאמרת, ברוך תהי' מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה (דברים ז יד), ואם מצבא של מעלה אני, עשה אות שאהי' קיימת כשם שלמעלה חיים וקיימין, לכך נאמר ה' אלהי צבאות.

[ג] ד"א ותדר נדר ותאמר אם ראה תראה אני עקרה וציון עקרה, שנאמר רני עקרה (ישעי' נד א), אם ראה לי, תראה אף לציון, וזכרתני, לי, ולא תשכח את אמתך, לציון. שבע עקרות הן כנגד שבעת ימי בראשית, הראשונה שרה, דכתיב ותהי שרה עקרה וגו' (בראשית יא ל), כנגד יום ראשון, ומה נברא ביום ראשון שמים וארץ, בעלה של זו הקנהו להקב"ה, שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (שם יד יט), השנייה רבקה, שנאמר ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה היא (שם כה כא). כנגד יום שני, ומה נברא ביום שני, [הרקיע] יהי רקיע בתוך המים. [ויהי מבדיל בין מים למים] (בראשית א ו). אף רבקה הוליד שנים יעקב ועשו, שנאמר ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כ כו). השלישית לאה, שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה (בראשית כט לא), כנגד יום שלישי, וכתיב בו תדשא הארץ דשא (שם א יא). וראובן בנה

של לאה היה, שנאמר וילך ראובן בימי קציר חטים (שם ל יד). הרביעית זו רחל, כנגד יום רביעי, ומה נברא בו, שמש וירח וכוכבים ומזלות, שנאמר ויאמר אלהים יהי מאורות (בראשית א יד), ועמד יוסף בנה של רחל, והן השתחוו לו, שנאמר והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (בראשית לז ט). החמישית זו חנה כנגד יום חמישי, ומה נברא ביום חמישי, ועוף יעופף על הארץ (בראשית א כ). וכן היה שמואל בנה של חנה, כעוף הזה הפורח ממקום למקום וממדינה למדינה וסופו חוזר לקנו, וכך היה שמואל עוסק בעסקיהם של ישראל, והולך בכל המקומות, שנאמר והלך מדי שנה בשנה וגומר, ותשובתו הרמתה כי שם ביתו (ש"א ז טז ויז). הששית זו הצללפונית אמו של שמשון, שנאמר ושם אחותם (הצללפונית) [הצללפוני] (דה"א ד ג), כנגד יום ששי, ומה נברא ביום ששי, אדם, ומה היה לאדם, מת ביד אשתו, שנא' ולאדם אמר וגו' (בראשית ג יז), ושמשון בנה מת על ידי אשתו, שנאמר ויאהב אשה בנחל שורק ושמה דלילה (שופטים טז ד). ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו (שם שם כא). השביעית זו ציון, כנגד יום השביעי, ומה כתיב בו, וינח ביום השביעי (שמות כ יא). וציון זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יד), לכך אמר ישעיה רני עקרה לא ילדה וגו' (ישעי' נד א).

פרק נד

פרק (נ"ג) [נ"ד] כתובים.

[א] שיר למעלות אשא עיני [אל ההרים מאין יבא עזרי] (תהלים קכא א). זש"ה ישלח עזרך מקדש [ומציון יסעדך] (שם כ ג). בשעה שיבוא הקב"ה לגאול את ישראל אינו גואלן אלא מציון, למה שמתחילה משם נשתכלל העולם, שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע (תהלים נ ב), אימתי, ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים (זכרי' יד ד). וישראל אומרים אשא עיני וגו' (תהלים קכא א), ויצא ה' ונלחם בגוים ההם וגו' (זכרי' שם ג). לכך נאמר ישלח עזרך מקדש, לפיכך רוח הקודש צווחת ואומרת מי יתן מציון ישועות ישראל (תהלים יד ז).

[ב] ד"א שיר למעלות אשא עיני [אל ההרים] בשעה שברח יעקב מן לבן, והלך לו ויושב בהר, ושמע לבן והשיגו, שנאמר וישג לבן את יעקב ויעקב תקע את אהלו בהר (בראשית לא כה). והיה לבן מבקש לילך ולהרוג ליעקב, שכן משה אומר ארמי אובד אבי וגו' (דברים כו ה). ומה הוא כן, אלא מן לבן הארמי אבד יעקב אבינו, התחיל יעקב אומר אשא עיני וגו'. והקב"ה הלך כביכול ונגלה לרשע ועשה עצמו שלוחו, בשביל לעשות צרכו של יעקב, שנאמר ויבא אלהים אל לבן וגו' (בראשית לא כד), ולא עשה

אלא הלך לו לבן ולא הזיקו כלום, ובא לו עשו, שנאמר וישא יעקב עיניו וירא והנה עשו בא וגו' (שם לג א), התחיל מתירא שנאמר ויירא יעקב מאוד (שם לב ח), אמר לו מי שהצילך מן לבן הוא יצילך הימני, שנאמר אשריך ישראל מי כמוך וגו' (דברים לג כט).

פרק נה

פרק (**נ"ד**) [**נ"ה**] **תורה**.

[א] וישלח יעקב מלאכים (בראשית לב ד). חיילי מלאכים שלח, אלא ראה מה כתיב למעלה ויפגעו בו מלאכי אלהים, ויאמר יעקב כאשר ראם וגו' (שם שם ב ג) וישלח יעקב. זש"ה שאי סביב עיניך (ישעי' ס ד), את מוצא מיום שיצא יעקב ממעי אמו, צפה הקב"ה שהיה מבקש עשו להרגו, ומסר הקב"ה ליעקב מלאכי השרת שהיו משמרין אותו, וכן דוד אומר יושב בסתר עליון וגו' כי מלאכיו יצוה לך (תהלים צא א ויא). והיו מלאכי השרת משמרין אותו כל הימים שהי' בארץ ישראל, כיון שבא לצאת אצל לבן, נסתלקו הימנו אותן מלאכי השרת, ונמסרו לו אחרים, למה שהמלאכים המשמשין בא"י אינן משמשין ח"ל, וכן יעקב ראה אותן כשיצא חוץ מן אביו, שנאמר ויחלום והנה סולם וגו' והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב), לא הי' צריך לומר אלא יורדין ואח"כ עולין. שאין דרכן אלא לירד מלמעלה ואח"כ לעלות, ומה הוא עולים ויורדין, אותן המלאכים שהיו משמשין אותו בא"י על שבא לצאת ח"ל ראה אותן מסתלקין הימנו, וירדו מלאכים אחרים ושימשו אותו בח"ל, כיון שבא לחזור אצל אביו, אמר הקב"ה למלאכים הראשונים שהיו משמרין אותו בא"י אין אתם יוצאין לאפנ"טי (פי לקראת) של בני, משל לבן מלכים שהניח רומי וסנ"קליטין שלה ויצא לו, אצל הברב"ריין ומסר לו אביו לגיו"נות הרבה שישמשו אותו, אחר זמן כיון שבא לחזור מן ברב"רייא, אמר המלך לסנ"קליטין שלו, אין אנו יוצאין לאפנטי של בני, הרי הוא בא, והי' הבן מתירא לבא, כיון שתלה עיניו וראה לאביו וכל סנ"קליטין שלו שיצאו לקראתו, התחיל שמח, כך יעקב כשבא לחזור אצל אביו, אמר הקב"ה למלאכים הראשונים, נרד ונלך לאפנט"י של יעקב, יעקב שומע שעשו בא, התחיל מתירא, אמר לו הקב"ה תלה עינך וראה מי בא לאפנטי שלך, כד"א שאי סביב עיניך וראי (ישעי' ס ד). מיד ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה (בראשית לב ג), כמד"א וקרא זה אל זה (ישעי' ו ג). ואמר להן הואיל שבאתם לקראתי לכו בשליחותי, וישלח יעקב מלאכים, ודוד צווח ואומר חונ' מלאך ה' סביב ליראיו (תהלים לד ח).

[ב] ד"א וישלח יעקב מלאכים. זש"ה שלח אורך ואמתך וגו' (שם מג ג). א"ר ברכיה כשהצדיקים בעולם האורה עמהם, שנ' אור זרוע לצדיק וגו' (שם צז יא). וכן ירמיהו אומר תנו לה' אלהיכם כבוד וגו' (ירמי' יג טז), עשו תשובה לפניו שאין כבוד אלא תשובה שכן יהושע אומר לעכן בני שים כבוד וגו' (יהושע ז יט), בטרם יחשיך וגו' (ירמי' שם). עד שלא יסלק את האורה מכם ויסלק את הצדיקים והנה נמצאין בחושך, בטרם יחשיך ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף, עד שלא יסתלקו אותן שמתפללין וקודמין את הנשף, שנאמר קדמתי בנשף ואשוע (תהלים קיט קמז). ללמדך שכל זמן שהצדיקים קיימין, האור בעולם, כך כל זמן שהי' יעקב בא"י, היה האור עמו, וכשיצא נסתלק האור, שנאמר ויפגע במקום וגו' (בראשית כח יא), וכיון שבא לחזור, חזר' התורה למקומה בזכותו, שנאמר ויזרח לו השמש (שם שם), לפיכך הוא אומר איני חוזר לא"י עד שתשלח אותו האור שהי' עמי, שנאמר שלח אורך וגו' (תהלים מג ג), שנאמר תתן אמת ליעקב (מיכה ז כ). וישלח יעקב מלאכים, אף לעתיד לבא כך הקב"ה עושה שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומי' ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה (ישעי' ס ב).

פרק נו

פרק (**נ"ה**) [**נ"ו**] **נביאים**.

[א] חזון עובדיהו (עובדי' א א). זש"ה ויען אליפז התימני ויאמר (איוב ד א), א"ר ברכיה למה בחזון נפרע הקב"ה מן עשו, אלא את מוצא האיך הקב"ה משלם גמול לשונא ולאוהב, לזה לפי מעשיו, ולזה לפי מעשיו, כשנתיסר איוב היה אליפז בכור עשו אוהבו, וצדיק היה אליפז ולא הוכיח את איוב אלא בחזון, הכתוב אומר ויען אליפז וגומר, על שאמרת למה איני כאברהם, וכי נתנסית כאברהם, אברהם נתנסה ולא בעט ואת בועט הנסה דבר אליך תלאה (איוב ד ב). משל לאחד שהיו לו שתי נשים, אחת כתובתה בעשר ריבוא, ואחת כתובה בד' ריבוא, אמרה לו אותה של ארבע ריבוא, למה אין אתה נוהג בי כבוד כחברתי, אמר לה את כתובתך בארבע ריבוא, ושל חברתך בשל עשר, כך אמר איוב למה אין אתה נוהג בי כבוד כאברהם, אמר לו וכי נתנסית כאברהם, הנסה דבר אליך תלאה. ואין נסה אלא אברהם, שנאמר והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב א), אמר להם ואני לא הכנסתי ארבע עטרות, תם וישר ירא אלהים וסר מרע (איוב א א), אמרו לו אברהם נתנסה בעשרה, והי' לו עשרה עטרות. נקרא איתן, שנאמר משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פט א), וכן האיתנים מוסדי ארץ (מיכה ו ב). ולמה נקרא איתן שחיזק עצמו לעשות רצון יוצרו נקרא הימן, שהאמין בהקב"ה, שנאמר והאמין בי"י

(בראשית טו ו). נקרא אברם מתחילה, וניתוסף לו ה', ונקרא אברהם, ולמה ה' נתוסף לו, שקיים ה' חומשי תורה עד שלא ניתנו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (שם כו ה). לפיכך נקרא אברהם. נקרא עיט, שנאמר קורא ממזרח עיט (ישעי' מו יא), היא התרנגולת, כשם שהתרנגולת הזו כשהיא עושה אפרוחים משמרתן מן כבשות ומן העורבים, ונותנה נפשה עליהן, כך היה אברהם נותן נפשו לישרף, וירד לכבשן האש. נקרא צור, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם (שם נא א), כשם שהצור הזה אין לו מעיים, כך היה אברהם בלא מעיים, כשאמר לו קח את בנך וגו' (בראשית כב ב) ונקרא נשיא למי שנקרא רם ונשא, שנאמר כי כה אמר רם ונשא (ישעי' נז טו). ונקרא אדון, שנאמר ויאמר ברוך ה' אלהי אדני אברהם (בראשית כד כז), ואם תאמר מפני שהי' עבדו קראו אדון, לאו, אף אחרים כך היו קוראין אותו, שנאמר שמענו אדני וגו' (שם כג ו). שהוא עשה להקב"ה אדון על כל בריותיו. ונקרא אלהים, שנאמר נשיא אלהים (שם שם). שהוא הודיע יראתו של הקב"ה בעולמו, שנאמר ירא אלהים אתה (שם כב יב). נקרא נביא, שהוא הודיע תחילה מה הוא כחה של רוח הקודש, שנאמר ואתה השב אשת האיש כי נביא הוא (שם כ ז). ונקרא ירא אלהים. שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (שם כב יב), שהי' ירא מן הקב"ה ונקרא אוהב, שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעי' מא ח). הרי עשרה כנגד עשרה נסיונות, אמר לו אליפז שמא יש לך המידות הללו, הנסה דבר אליך תלאה, הנה יסרת רבים (איוב ד ג). בעלי יסורין היו באין אצלך ואת מנחמן, הסומא היה בא ואומר לך כבר היה הקב"ה יודע מה שאני עתיד לעשות שממעי אמי עשה סומא אותי, ואת אומר לו אל תאמר כך, ואת אומר לו בני אם בנית לך בית, ולא רצית לעשות לך חלונות, מי היה אונסך אם אתה חשוב עצמך שאתה סריק"לונו (פי' טרקלין) של הקב"ה, ולא משנאה עשה לך כך, אלא שישתבח בך לעתיד לבא, שנאמר אז תפקחנה עיני עורים (ישעי' לה ה). וכן הפסח את אומר אל תאמר כך אילו היית אומן ובנית לך חצר ולא רצית להעמיד בה עמודים, מי היה יכול למחות בידך, כך הקב"ה משתבח בך לעתיד לבא, שנאמר אז ידלג כאיל פסח (שם שם), וכן חרש את אומר לו אילו היית יוצר ולא רצית לעשות לחברתך אזניים, מי היה מכריחך, כך הקב"ה משתבח בך לעולם הבא, שנאמר ואזני חרשי' תפקחנה (שם שם ה), אתה היית מנחם כל בעלי יסורין, כושל יקימון מליך (איוב ד ד), ועכשיו שנגעו בך יסורין נבהלת, שנאמר כי עתה תבא אליך ותלא וגומר (שם שם ה), הלא יראתך וגומר (שם שם ו), על שאמרת אני תם וישר, אילולי עשה לך כאנוש, והביא את המבול, אלא שעמד צדקך בפניך, זכר נא מי הוא נקי אבד (שם שם ז), אמר לו אליפז למה קראת תגר ואמרת, כן הוא עושה לצדיקים. למה הדבר

דומה לאדם שעלה לבימה התחיל בוכה, אמרו לו מפני מה אתה בוכה אמר להן שאני אדם טוב ולא עשיתי רע מימי, אמרו לו אם כן ניתן לך דימוס, למה שלא איבד אדם טוב מימיו, כך אמר איוב אדם טוב אני עינים הייתי לעור וגומר (שם כט טו), בחוץ לא ילין גר (שם לא לב), וכך הביא את היסורין עלי, אמר לו אליפז אעפ"י שהי' אברהם צדיק לא נאבד, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית טו ז). אם צדיק אתה הוא חוזר עליך ברחמים, שאינו מאבד צדיק, שנאמר זכר נא מי הוא נקי אבד וגומר. כאשר ראיתי חורשי און (איוב ד ז וח), מקנא את ברשעים שהן נתונין בשלוה, שהן זורעי' און, וקוצרים עמל, הרי היום בא, ואת רואה כי מנשמת אלוה יאבדו וגומר, שאגת אריה וקול שחל (שם שם ט וי), אמר לו סוף ישראל לחטוא לפני הקב"ה שנקרא אריה, שנאמר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג ח), והוא מעלה עליהם לנבוכדנצר שנקרא אריה, שנאמר עלה אריה מסובכו (ירמי' ד ז), בחודש תמוז שמזלו אריה, ומחריב בית המקדש שנקרא אריה. שנאמר הוי אריאל אריאל (ישעי' כט א), ומושל ביהודה שנקרא אריה, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט ט). הוא מפרש כאן חמשה שמות וכולן שם אריה. שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו. ליש אובד מבלי טרף ובני לביא יתפרדו (איוב ד י ויא), אמר לו אליפז מעצמי לא אמרתי, אלא רוח הקודש גנבה לי דבר, ואלי דבר יגונב וגו' (שם שם יב). ובמה הוכיחו כל אלו בחזון, שנאמר בסעיפים (בחזיונות) [מחזיונות] לילה (שם שם יג), אמר לו הקב"ה אתה הוכחת לעבדי איוב בחזון, אף אני משלח לנביא שיוכיח ויפרע מבית אביך בחזון, שנאמר חזון עובדיה כה אמר ה' אלהים וגומר (עובדי' א א), למה שהרבה שיעבדה אותנו אף אני משנן חרבי ויורד עליו, שנאמר כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד וגו' (ישעי' לד ה).

פרק נז

פרק (נ"ו) [נ"ז] **כתובים**.

[א] שיר למעלות אשא עיני (תהלים קכא א). זש"ה ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים וגומר (דה"א יב יט), אמר ר' ברכיה קשה הוא שרה של אדום, שכן זכריה רואה אותו, שנאמר ראיתי הלילה והנה איש רוכב על סוס אדום וגומר (זכרי' א ח). שהיה מבקש להדמות לאותן שנקראו כוכבים, שנאמר הבט נא השמימה וספור הככבים וגו' כה יהיה זרעך (בראשית טו ה), לישראל שהן נתונין במצולה, וכן הוא אומר אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך (עובדי' א ד), שבקש אדום להדמות לאותן שנקראו כוכבים, שנאמר הבט נא השמימה וגו', ואחריו סוסים אדומים שרוקים ולבנים (זכרי' א ח), אלו המלכים

שעמדו הימנו, [אדומים] שהן אוהבין את הזהב, שרוקים שהן מסרקי' גפן של ישראל ונוטלין ממונן, לבנים כדי להלבין עונותיהם של ישראל, חזר וראה קרנות, שנאמר ואשא את עיני וארא והנה ארבע קרנות (שם ב א). אלו ארבע מלכיות, אמר לו כל זמן שהקרנות האילו נראין, אין קרנם של ישראל מתרומם, שנאמר אלה הקרנות אשר זרו את יהודה כפי איש לא נשא ראשו (שם שם ד), אימתי ישראל נושאין ראש, כשאגדע קרנם, שנאמר וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (תהלים עה יא), צדיק אלו ישראל, שנאמר ועמך כולם צדיקים וגו' (ישעי' ס כא), אותה שעה אשא עיני וגו' עזרי מעם ה' וגו'.

פרק נח

פרק (**נ"ז**) [**נ"ח**] **תורה**.

[א] וישב יעקב בארץ (בראשית לז א). זש"ה מעונה אלהי קדם וגומר (דברים לג כז). אותה שעה וישכון ישראל בטח בדד וגומר (שם שם כח). אין אתה יודעים מי קדם אם מעונה, אם אלהי קדם, ובא דוד ופרש על ידי משה, תפלה למשה איש האלהים ה' מעון אתה (תהלים צ א), שלא הקדים להקב"ה דבר, שנאמר מי הקדימני ואשלם (איוב מא ג). ומתחת זרועות עולם (דברים לג כז), א"ר ברכיה אמר הקב"ה אעפ"י שבראתי את העולם ואני טועני, אלא בשעה שיש צדיקים למטה, כאילו הן טוענין את העולם, כך ומתחת זרועות עולם. ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד (שם שם), זה עשו (ואליפז) [ואלופיו] שכתיב למעלה ויקח עשו את נשיו וגו' (בראשית לו ו). ויגרש וגומר, אותה שעה וישכון וגו' (שם שם כח).

[ב] ד"א מעונה אלהי קדם א"ר אחא אמר הקב"ה לא בראתי מעונה אלא כדי שתהיו עושין רצוני, ומתיראין ממני בתנאין הללו, וכן הוא אומר אמרתי אך תראי אותי תקחי מוסר ולא יכרת מעונה (צפני' ג ז). ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד (דברים לג כז). אותה שעה וישכון ישראל בטח בדד (שם שם כח). כל זמן שמ"ה בשלוה אין ישראל בשלוה, משל לקורא (דגר) שהיה מזמר בביתו של אדניו, היה יושב וסועד וקורא מזמר, אחר זמן הביא אדוניו לבן הנץ, כיון שראה אותו הקורא ברח תחת המטה, והטמין עצמו, ולא פתח עוד את פיו, נכנס המלך לסעוד [אמר] לבן ביתו, א"ל למה אינו מזמר הקורא. אמר לו מפני שהכנסת עליו בן נץ, והוא רואה אותו ומתירא ואינו מזמר, אלא הוציא את הנץ והוא מזמר, כך ישראל בעולם הזה נתונין בחוצה לארץ ישראל, ומ"ה יושבות בארצם, שנאמר אשר אמרו להן יושבי ירושלים רחקו מעל ה' לנו היא נתנה הארץ למורשה (יחזקאל יא טו). והקב"ה אומר לישראל למה אין אתם מקלסין אותי, שנאמר יונתי בחגוי הסלע

וגומר השמיעני את קולך (שה"ש ב יד), אמר לו משה רבש"ע כל זמן שמ"ה בארצך אין ישראל נראין בעולם, אלא העבר אותן, והן נראין, שנאמר ויגרש וגומר ואחריו וישכון וגומר (דברים לג כז כח), אף הקב"ה כביכול אינו נראה בעולם, עד שעה שיעקור מלכות אדום, שנאמר מלך אלהים על גוים (תהלים מז ט), אותה שעה אלהים ישב על כסא קדשו (שם שם).

[ג] ד"א וישב יעקב. מה כתיב למעלה ויקח עשו וגו' (בראשית לו ו). זש"ה בזעקך יצילוך קיבוציך וגו' (ישעי' נז יג), אלו המלאכים, שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראם וגו' (בראשית לב ג). כולם ישא רוח (ישעי' שם), זה עשו (ואליפז) [ואלופיו] וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו ו), החוסה בי ינחל ארץ (ישעי' שם), זה יעקב ובניו וישב יעקב.

[ד] ד"א וישב יעקב. זש"ה כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו (דה"א כט טו). כך הן הצדיקים, עיקר הן בעולם, ועושין עצמם טפילה, וכך את מוצא באברהם עיקרו של עולם היה, ועשה עצמו טפילה, שנאמר גר ותושב אנכי עמכם (בראשית כג ד). וכך יעקב אומר לעשו עם לבן גרתי (שם לב ה), כך ישראל כתיב גרים ותושבים וגו', לפיכך דוד אומר שמעה תפלתי ה' ושועתי האזינה (תהלים לט יג), למה, כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי (שם שם).

פרק נט

פרק (**נ"ח**) [**נ"ט**] **נביאים**.

[א] חזון עובדיה. זש"ה והיה אדום ירשה וגו' וירד מיעקב וגו' (במדבר כד יח ויט). כיון שראה יעקב אבינו את אלופי עשו נתירא, התחיל אומר מי יכול לעמוד כנגד כל אלו, כמה מלכים ואלופים, ואני מתי מספר, האיך אני יכול לעמוד כנגד כל אלו, אמר לו הקב"ה מתירא את, ראה מה אחריך, אלה תולדות יעקב יוסף (בראשית לז ב), מי יכול לעמוד כנגד כל אלו, הקטן שבבניך, והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה (עובדי' א יח). משל לזהבי שהיה יושב ועושה מלאכתו, ותלמידו עמו, תלה התלמיד עיניו, וראה גמלים הרבה טעונין קש, התחיל תמיה ואומר לרבו מי יכול לעמוד כנגד כל אלו, אמר לו רבו חייך ניצוץ אחד מן הכור שורף את כל אלו, כך אמר הקב"ה ליעקב, מתירא אתה מאלו, חייך ניצוץ אחד משלך, שורף כולן, שנאמר הנה היו כקש אש שרפתם לא יצילו את נפשם מיד להבה (ישעי' מז יד), זה יוסף, שנאמר ובית יוסף להבה (עובדי' שם), לפיכך וירד מיעקב וגו', הירוד (פי' היותר גרוע) שביעקב מאבד את כולם, והירוד

שבבניך מזדווג כנגד עשו, אף עובדיה הירוד שבכל הנביאים נפרע ממנו, שנאמר חזון עובדיה, למה וירד מיעקב.

[ב] ד"א חזון עובדיה. זש"ה נער חית קנה וגו' (תהלים סח לא), א"ר פנחס אמר לו דוד רבש"ע נער לחיה שכולה מן הקנה, מלך שלהם כותב בקנה, וחותם ונוטל ככרי זהב, וכן איפרכוסין, וכן השילטונין, וכן איסקריטורין (סופרים) שלהם, כמה זהב נוטלין בכל יום עדת אבירים בעגלי עמים (שם שם), שהיא אוכלת שמנן של עמים ובאה בכחן של אבירים, בכחן של אברהם ויצחק, ואומרת מהן אני, עשו בן יצחק, ויצחק בן אברהם, מתרפס ברצי כסף (שם שם), שאע"פ שהיא כועסה על אדם שחטא, מתרת את הפס, ונוטלת כסף הימנו, והיא מתרצה לו, ולא עוד אלא מפזרת את ישראל מן עסקה של תורה, ומכניסתן במה שיצר הרע חפץ, שנאמר בזר עמים קרבות יחפצו (שם שם), אמר הקב"ה אני עוקרה מן העולם, אלא אני ואתם ומשיח נעמוד עליה. שנאמר תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים (ישעי' כו ו), רגל זה הקב"ה כביכול, שנאמר על אדום אשליך נעלי (תהלים ס י), רגלי עני זה משיח, שנאמר עני ורוכב על (החמור) [חמור] (זכרי' ט ט), פעמי דלים אלו ישראל, שנאמר מה יפו פעמים וגו' (שה"ש ז ה), לכך אמר לעובדיה שיעמיד לכל המלכיות עליה מפני שהיא קשה, שנאמר חזון וגו' קומו ונקומה עליה למלחמה (עובדי' א א).

[ג] ד"א חזון עובדיה. מה ראה עובדיה שיתנבא על אדום, אלא אמר הקב"ה. עובדיה גדל בין שני רשעים, בין אחאב לאיזבל, ולא למד דרכיהן, אלא עובדיה היה ירא את ה' מאד, ועשו גדל בין שני הצדיקים, ולא למד דרכיהם, בין יצחק לרבקה, אמר הקב"ה, יבוא עובדיה שגדל בין שני רשעים, ולא למד דרכיהן, ויפרע מן עשו שגדל בין שני צדיקים ולא למד דרכיהם, לפיכך נאמר חזון עובדיה.

[ד] ד"א חזון עובדיה. מה ראה עובדיה להפרע מן אדום, אלא אמר הקב"ה אברהם היה מאכיל העוברים והשבים, ועשו עמד והורגן, והיה ממלא את המערות מתים, ואיזבל היתה הורגת את הנביאים, עובדיה הטמינם במערות וכלכלם, שנאמר ויהי בהכרית איזבל את נביאי ה' ויקח עובדיהו מאה נביאים ויחביאם חמשים איש במערה וכלכלם לחם ומים (מ"א יח ד), אמר הקב"ה יבוא עובדיה שהאכיל את הנביאים במערות, ויפרע מן עשו שהרג את בני אדם במערות, לפיכך נאמר חזון עובדיה. ד"א עשו מלו אותו אבותיו, ומאס במילה ובחר בערלה, ועובדיה היה ערל ומאס בה, ובחר במילה, אמר הקב"ה יבוא עובדיה שהיה ערל ומאס בה ומל עצמו, ויפרע מן עשו שמלו אותו ועשה עצמו ערל, לפיכך חזון עובדיה. ד"א עשו ביקש אבלו של אביו, שנאמר ויאמר עשו בלבו

יקרבו ימי אבל אבי (בראשית כז מא), ועובדיה כיבד למי שלא היה אביו, שנאמר ויהי עובדיה בדרך והנה אליהו לקראתו ויכרהו ויפול על פניו וגו' (מ"א יח ז), אמר הקב"ה יבוא עובדיה שכיבד למי שלא היה אביו, ויפרע מן עשו שבקש מיתתו של אביו, לכך נאמר חזון עובדיה, אבל ישראל כי אנכי ידעתי את המחשבות וגו' (ירמי' כט יא).

פרק ס

פרק (**נ"ט**) [**ס**] **כתובים**.

[א] שיר המעלות רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל (תהלים קכט א). זש"ה והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת (דברים לא כא), אמר הקב"ה כאשר תמצאנה לישראל אלו הצרות ואצילן מהן, אותה שעה יאמרו לי שירה, שנאמר וענתה השירה זאת וגו' (שם שם), וכן את מוצא במצרים היו משועבדין, וכיון שהצילן היו יושבין ואוכלין, ומיד אמרו שירה, שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעי' ל כט). כאותה הלילה, שנאמר ליל שמורים וגו' (שמות יב מב), וכן בים כשהיו בצרה גדולה, שנאמר ועבר בים צרה (זכרי' י יא), וכיון שעשה להן נסים והצילם, מיד אמרו שירה, שנאמר וירא ישראל וגו' (שמות יד לא). מיד אז ישיר וגו' (שם טו א), באו למדבר והיו צמאים, שנאמר רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף, ויצעקו אל ה' וגו' (תהלים קז ה ו). כיון שראו באר המים מיד אמרו שירה, שנאמר אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר וגו' (במדבר כא יז), לפיכך והיה כי תמצאן אותו וגו' (דברים לא כא). וכן דבורה וברק כשציערן סיסרא, שנאמר ויזעק סיסרא את כל רכבו (שופטים ד יג), וכיון שהצילן הקב"ה הימנו, מיד ותשר דבורה וגו' (שם ה א). וכן כשבא סנחריב אמר חזקיה ונגינותי ננגן וגו' (ישעי' לח כ). וכן דוד נתכנסו עליו צרות, שנאמר כי אפפו עלי רעות עד אין מספר (תהלים מ יג), וכשהצילו הקב"ה מכולן, מיד אמר שירה, שנאמר את ארבעת אלה יולדו להרפה בגת ויפלו ביד דוד וביד עבדיו (ש"ב כא כב), מיד וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת וגו' (שם כב א). לפיכך והיה כי תמצאן אותו וגו' וענתה השירה הזאת לפניו לעד וגו' (דברים לא כא), לכך נאמר [שיר המעלות] רבת צררוני וגו' (תהלים קכט א).

פרק סא

פרק (**ס**) [**סא**] **תורה**.

[א] ויוסף הורד מצרימה (בראשית לט א). זהו שכתב על ידי ירמיהו טוב לגבר וגו', ישב

בדד וגו', יתן למכהו לחי וגו', כי לא יזנח וגו', כי אם הוגה וגו' (איכה ג כז כח כט ל לא לב). טוב לגבר, [כי ישא עול בנעוריו], אשרי מי שמקבל יסורין מנעוריו, למה שסופו נח, וכן חביריו של איוב אומר' לו, מה אתה מצר על הייסורין שבאו עליך וקורא תגר, אלא סופך נח, שנאמר והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח ז). למה שיסורין שעליך עכשיו, הן מצילין אותך מן גיהנם, ונחין אותך בג"ע, שנאמר ואף הסיתך מפי צר וגו' (שם לו טז), להצילך מפי צר מגיהנם שפיה צר מלמעלה, ומלמטה רחב לא מוצק תחתיה (שם שם), ומה הוא כך, אלא אין בגיהנם ארץ שיעמדו הרשעים ולא עוד אלא אין בה קלה. וכלה אין בה עמידה, שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל (איוב י כב). שהרשעים בה כעוף, מפני שאין בה אויר, ואין בה ארצות, לכך רחב לא מוצק תחתיה, ולא דייך שייסורין שבאו עליך הצילוך מגיהנם, אלא אתה נח בגן עדן, שנאמר ונחת שולחנך מלא דשן (איוב לו טז) לכך טוב לגבר וגו'.

[ב] וכן את מוצא כל הצדיקים נצטערו בנערותן ובסופן נחו, אברהם כמה נצטער מנערותו, הושלך לכבשן האש, וגלה מבית אביו, באו עליו ששה עשר מלכים, ונלקחה אשתו הימנו מן פרעה ומן אבימלך, נתנסה בבנו יחידו, ובסופו נח וישב בשלוה, שנאמר ואברהם זקן בא בימים וה' ברך וגו' (בראשית כד א). יצחק כמה נצטער מנערותו, נטל ישמעאל חץ ובקש להרגו, שנאמר ותרא שרה את בן הגר וגו' מצחק (בראשית כא ט). ואין מצחק אלא שנטל חץ ובקש להרגו, וכן שלמה אומר כמתלהלה היורה זיקים חצים ומות, כן איש וגו', הלא משחק אני (משלי כו יח ויט), ולא עוד אלא שנטלו אביו לשוחטו ואח"כ בא רעב, שנאמר ויהי רעב בארץ מלבד וגו' (בראשית כו א), הלך לו אצל אבימלך, והתחילו מקנאין בו, שנאמר ויקנאו אותו פלשתים (שם שם יד). אמרו לו לך מעמנו וגו' (שם שם טז), יצא לו משם וישב לו בגרר, אף שם ויריבו רועי וגו' (שם שם כ), ובסוף נח, שנאמר ויקרא שמה רחובות כי עתה הרחיב ה' לנו (שם שם כב). וכן יעקב כמה נצטער, רדפו עשו, ונשתעבד בנשיו. רדפו לבן, וענש בבתו, נמכר בנו, ובסוף ישב. ויחי יעקב וגו' (בראשית מז כח). יוסף כמה נצטער, שנאוהו אחיו, נתנוהו בבור, מכרו אותו, נחבש בבית האסורין, ראה מה כתיב בו ענו בכבל רגלו, ברזל באה נפשו עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו (תהלים קה יח ויט), ויוסף שתק, פושטין כליו ויוסף שתק, שנאמר ישב בדד וגו' (איכה ג כח), ובסוף נח, כי לא יזנח וגו', כי אם הוגה (שם שם לא לב), מה כתיב בסוף מהרו ועלו אל אבי וגו' (בראשית מה ט).

[ג] ד"א ויוסף הורד מצרימה. זש"ה בחבלי אדם אמשכם וגו' (הושע יא ד). זה יוסף, שנאמר ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם (במדבר ט ו), ואילמלא ירדו ישראל

בעלילתו של יוסף, ראוין הי' לירד למצרים שלולין בקולרין, כשם שירדו לבבל, למה שכך התנה עם אברהם, ידוע תדע כי גר יהי' זרעך ועבדום וענו אותם (בראשית טו יג), אלא מפני שחיבב אותן, והורידו בבור, והביא עלילה שימכר יוסף כדי שירדו מעצמן. אמרו רבותינו משום ר' יהושע בן קרחה בשביל לשון של ארגמן שהוסיף יעקב על לבושו של יוסף, קנאו בו אחיו, ומכרו אותו למצרים וירדו אף הם אחריו, שנאמר וישראל אהב את יוסף ועשה לו כתונת פסים (בראשית לז ג). פסים שהיה ארגמן שלו מגיע עד פיסת ידו. ד"א פסים ד' אוניאות (פי' שטרות) שכתבו עליו. פ' פוטיפר. ס' סריס פרעה. י' ישמעאלים. מ' מדינים. ד"א פסים שהיו אחיו מפייסין (ענין גורל) בו, באיזה מיתה יהרגו אותו. זה אומר של שריפה. וזה אומר של הריגה. שנאמר ויראו אותו מרחוק ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית לז יח). ד"א פסים. אחר שמכרו אותו הפשיטו את כתנתו, שנאמר ויפשיטו את יוסף את כתנתו את כתונת הפסים (שם שם כג). היו מפייסין זה עם זה, מי יטול אותו ויוליכו אל יעקב אביהם, וכיון שהפיסו, בא ליהודה, ושילחו אותה בידו, שנאמר וישלחו את כתונת הפסים וגו' (שם שם לב). הלך יהודה ואמר לו הכר נא ויכירה ויאמר וגו' (שם שם לב ולג), אמר לו הקב"ה ליהודה אתה פסקת מיעיו של אביך, ואמרת לו הכר נא וגו', חייך אף אתה יש לך לשמוע כך, שנאמר היא מוצאת וגו' [ותאמר הכר נא וגו'], ויכר יהודה וגו' (בראשית לח כה וכו), אמר לו יעקב, יודע אני מי שעשה לבני כך, חיה רעה אכלתהו (שם לז לג), יודע אני שאת נתת העצה, שנאמר ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע וגו' (שם שם כו), שאין חיה רעה מן האריה, ומי הוא זה יהודה, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט ט). טרוף טרף יוסף (שם לז לג), אתה (אומר) שטרפת אותו ועלית למלכות, שנאמר מטרף בני עלית (שם מט ט), אמר הקב"ה ליהודה, אין לך בנים ואין את יודע צערן של בנים, את טיגנת מעיו של אביך, והטעית אותו ואמרת לו חיה רעה אכלתהו, עכשיו תדע מהו צער של בנים, ומה כתיב אחריו, ויהי בעת ההוא וירד יהודה וגו' (בראשית לח א), אף לעתיד לבא, בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן (יחזקאל יח כ).

פרק סב

פרק (**ס"א**) [**ס"ב**] **נביאים**.

[א] למה תאמר יעקב ותדבר ישראל (ישעי' מ כז). זש"ה מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו (איכה ג לט), א"ר שמואל מה יתאונן אדם על חי עולמים, יסתכל בעונות ידיו שגבר על חטאיו. ור' שמעון אומר מה יתאונן אדם, אלו לא די שהוא חי והוא רואה את

השמש הזה, וכן שלמה אומר מה יתרון לאדם [בכל עמלו שיעמול תחת השמש] (קהלת א ג), אלו לא די שהוא רואה את השמש, לפיכך אמר הקב"ה ליעקב למה את קורא תגר, למה תאמר יעקב.

[ב] ד"א למה תאמר יעקב. זש"ה אולת אדם תסלף דרכו וגו' (משלי יט ג). ר' אומר שלש עשרה פלטריות בגן עדן ועשר חופות, שנאמר (בגן עדן וגו') [בעדן גן אלהים וגו'] (יחזקאל כח יג). ואמרתי לא טוב היות האדם וגו' (בראשית ב יח), לא היה צריך לשבחני, אלא התחיל מתרעם ואומר, האשה אשר נתת עמדי וגו' (שם ג יב), וכך אברהם ירד למלחמה, ועשיתיו מלך על ששה עשר מלכים, והחזרתי לו את השביה, והי' סבור שמא שכרו הוא, ואמרתי לו שכרך הרבה מאוד (בראשית טו א). לא היה צריך להודות, אלא אמר ה' אלהים מה תתן לי וגו' (שם שם ב). וכך יעקב כי במקלי וגו' (שם לב יא) ועשיתי עמו כל אותה הטובה, והוא אומר לפרעה מעט ורעים היו וגו', (שם מז ט), הרעתי לך מימיך יעקב שאתה אומר כן. וכן דור המדבר, כמה טובות עשיתי עמהם, שנאמר ובמדבר אשר ראית וגו' (דברים א לא), והם אמרו ונפשינו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כא ה), כך הוא אומנתכם תורעמנים ואת מתרעם, הוי למה תאמר יעקב.

[ג] [ד"א למה תאמר יעקב. זש"ה] לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בעדו (איוב ג כג). אמר לו הקב"ה עד שלא יצאת לעולם. נסתרה דרכך בבטן עקב את אחיו (הושע יב ד).

[ד] ד"א למה תאמר יעקב אמר רב אל תקרא למה תאמר יעקב, אלא למה תימר יעקב משל לאדם שהשיא את בתו, התחיל קובל על חתנו, ואומר אינו מעלה לה מזונות, אמר חתנו, לא מה שאתה אומר, אלא מה שאומר השליש שבינותינו, כך יהי שמו של הקדוש ברוך הוא מבורך, בתו של יעקב זו כנסת ישראל, שנאמר כה תאמר לבית יעקב (שמות יט ג), והקב"ה חתנו, שנאמר ויאמר משה אל העם אל תיראו כי לבעבור וגו' (שם כ יז), התחיל יעקב קובל, אמר לו הקב"ה לא מה שאתה אומר, אלא הרי השמים יוכיחו, שהורידו לבניך מן, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שם טז ד), והארץ תוכיח שהעלה להם את הבאר, שנאמר עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), וכל אלו בשביל אהבה שאהבתיך, שנאמר ואוהב את יעקב (מלאכי א ב). וכן כי נער ישראל ואוהבהו וגו' (הושע יא א), אפשר למלך שישבח את אדם, אלא אם כן ראה אותו, ואני הייתי משתבח בך, עד שלא נוצרת, שנאמר ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם (תהלים מא יד). עשיתי לך כל הטובה הזו ואת קורא תגר, למה תאמר יעקב, אמר לו הקב"ה חזור לתומך, כשם שהיית חוזר לקווייך, כשהיית מברך את השבטים לא כך אמרת, לישועתך קויתי

ה' (בראשית מט יח). אף עכשיו חזור בך, מנין שכן הוא אומר בסוף הפרשה וקויי ה' יחליפו כח (ישעי' מ לא).

פרק סג

פרק (ס"ב) [ס"ג] כתובים.

[א] שיר למעלות רבת צררוני מנעורי (תהלים קכט א). זש"ה צרור המור דודי לי (שה"ש א יג), כנסת ישראל אומרת אע"פ שהיצר והימר לי, שנאמר וימררו את חייהם (שמות א יד), אלא בן שדי ילין, בין שני בני עמרם, בין משה ואהרן, שנאמר שני שדיך וגו' (שה"ש ז ד). וכך בים וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז). אלא בין שדי ילין. ימינך ה' נאדרי וגו' (שמות טו ו), במדבר הימר לי והיצר לי, שנאמר ויגוף ה' את העם (שם לב לה), אלא אעפ"י כן בין שדי ילין, בין מנין ראשון למנין אחרון. ד"א צרור המור יעקב אומר רבת צררוני מנעורי, אלא גם לא יכלו לי, בין שדי ילין. הראה לו הקב"ה לשני בניו, שנאמר ראה פניך לא פיללתי וגו' (בראשית מח יא), התחיל אומר רבת צררוני מנעורי אלא גם לא יכלו לי.

פרק סד

פרק (ס"ג) [ס"ד] תורה.

[א] ויהי בעת ההיא וירד יהודה (בראשית לח א). זש"ה עוד היורש אבוא לך יושבת מרשה וגו' (מיכה א טו), אמר הקב"ה לישראל, אעפ"י שהתניתי עם אברהם אביכם ואמרתי לו קום התהלך בארץ (בראשית יג יז), עשיתי מה שאמרתי לו, ונתתי לו את כל הארץ, שנאמר ויבוא הבנים וירשו את הארץ (נחמי' ט כד), וכן ואביא אתכם אל ארץ הכרמל (ירמי' ב ז). ארץ שהיא רכה ומלאה, אבל אתם הכעסתם אותי, ותבואו ותטמאו את ארצי וגו' (שם שם), ומה אני עושה לכם, הרי אני מביא את האומות, ומוציאין אתכם ממנה, עוד היורש אבוא לך יושבת מורשה (מיכה שם), מפני שלא שמעתם דבריו של מיכה המורשתי, מה שהיה אומר, שנאמר מיכה המורשתי היה ניבא בימי חזקיהו מלך יהודה וגו' (ירמי' כו יח), לפיכך נעשה להם כך, עוד היורש וגו' עד עדולם יבוא כבוד ישראל (מיכה שם), כיון שיצאו ישראל בגלות, היו שלולין בקולרין ולבושים בגדיהם, עד שהגיעו לעדולם, ויצאו שונאיהן והפשיטו בגדיהם, והניחום ערומים, שנאמר עד עדולם יבוא כבוד ישראל (שם שם), שכבודו של אדם כסותו, ואם אין את מאמין מכאן, ראה מה כתיב והפשיטוך את בגדיך (יחזקאל כג כו) והעמידו אותן ערומים, היו מתביישין,

שהיה רואה זה בושתו של זה, וכן ירמיה אומר ויצא מן בת ציון כל הדרה (איכה א ו), מלמד שיצאו בלא לבושים, ואין הדר אלא לבוש, שנאמר זה הדור בלבושו (ישעי' סג א). היו שריה כאילי' (איכה שם). כשם שהאילים הללו הולכים זה אחר זה, וראש כל אחד ואחד באחוריו של חבירו, ורואה בושתו, כך היו ישראל רואין בושה של כל אחד ואחד, ושל עצמם אינן רואים, שהיו שלולים בקולרין, הוי עד עדולם יבוא כבוד ישראל (מיכה שם). מתחילה כך רמז להם משבטו של יהודה כך נעשה להם כשהגיעו עד עדולם.

[ב] ד"א ויהי בעת ההיא וירד יהודה. זש"ה סבבוני בכחש אפרים (הושע יב א). על מה שכתיב כחשו בה' ויאמרו לא הוא (ירמי' ה יב). ובמרמה בית ישראל (הושע שם), אמר הקב"ה אף במרמה היו קוראין אותו, שנאמר שבתך בתוך מרמה וגו' (ירמי' ט ה), לפיכך הן נתונין בירידה, ויהודה עוד רד עם אל (הושע שם), בא וראה האיך אני מחבב אתכם, שאפילו חוטאין ונתונין בירידה, עמהם אני שנאמר, ויהודה עוד רד עם אל, וכך אמרתי ליעקב אנכי ארד עמך מצרימה וגומר (בראשית מו ד). וכך בבל למענכם שולחתי בבלה (ישעי' מג יד), וכשהן מתעלין, אף אני מתעלה, שנאמר ויגדל שמואל וה' הי' עמו (ש"א ג יט). וכך שלמה ויגדל ה' את שלמה למעלה (דה"א כט כה), וכך דוד וילך דוד הולך וגדול וה' צבאות עמו (שם יא ט). וכשאתם בירידה עמכם אני, שנאמר ויהודה עוד רד עם אל (הושע שם). בכל מקום את מוצא שני השבטי' הללו שונאין זה לזה, ואנטידי"קין (פי' מנגדים) זה לזה, יהודה ויוסף כך את מוצא, וישאלו (באלהי' ויאמרו) בני ישראל [בה' לאמר] מי יעלה לנו [אל הכנעני] בתחלה [להלחם בו] ויאמר ה' יהודה יעלה (שופטים א, א וב), ומה כתיב ויעלו בית יוסף גם הם בית אל וגו' (שם שם כב), וכן כתיב ואפרים עגלה מלומדה וגומר. ארכיב אפרים יחרוש יהודה וגו' (הושע י יא). תאמר שאף משוח מלחמה העומד מיוסף, ומשיח העומד מיהודה, אף הן אנטדי"קין זה לזה, חס ושלום אין ביניהן קנאה, שנאמר וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו אפרים לא יקנא את יהודה וגו' (ישעי' יא יג). אבל בעולם הזה מפני שאין מתחברים זה עם זה, מקנאין זה בזה, וכל זמן שהן כך נתונין בירידה, אבל לעתיד לבא כשיתחברו זה עם זה מתעלין, שנאמר ונקבצו בני יהודה וגו' (הושע ב ב), אותה שעה ועלו מן הארץ (שם שם). אמר הב"ה עכשיו שנתחברתם עליתם, אף אני עמכם מתעלה, וכן דוד אומר נדיבי עמים נאספו וגו' מאד נעלה (תהלים מז י), לכך נאמר ויהודה עוד רד עם אל. את מוצא כשהאומות עולים, ישראל יורדין, וכשישראל עולים, האומות יורדין, בימי רחבעם כשחטאו ירדו, והאומות עלו, שנאמר ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שׁשׁק מלך מצרים על ירושלים (מ"א יד כה). בימי הושע בן אלה כשחטאו ירדו, והאומות עלו, שנאמר (ויהי)

בימיו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויהי לו וגו' (מ"ב כד א). בימי יהויקים וצדקיהו כשחטאו ירדו, והאומות עלו, שנאמר (ויהי בשנה החמישית למלכותו וגו') [ויהי בשנת התשיעית למלכו וגו']. בא נבוכדנצר מלך בבל הוא וכל חילו וגו' (מ"ב כה א). אבל לעתיד לבא מ"ה יורדין, שנאמר בן אדם נהה על המון מצרים והורידהו (יחזקאל לב יח). וכן והורדתיך אל יורדי בור (שם כו כ), וישראל מתעלין, שנאמר ועלו מן הארץ (הושע ב ב), ואף הקב"ה עמהם, שנאמר מאד נעלית על כל אלהים (תהלים צז ט).

[ג] ד"א וירד יהודה וגו' וירא שם יהודה [בת איש כנעני ויקחה]. כיון שנטלה, אמר הקב"ה המשיח עתיד לעמוד מיהודה, והלך ונטל אשת כנענית, אלא מה אני עושה מביא עלילות, ומשיא לבנו את תמר, ותמר היתה בתו של שם הגדול, אמר הקב"ה תמות כנעני', שנאמר וירבו הימים וגומר ותמת בת שוע אשת יהודה (בראשית לח יב), וימותו בניה, שנאמר וימת ער ואונן (שם מו), כדי שידבק יהודה בתמר, שהיא כהנת בתו של שם בן נח, שנאמר ומלכי צדק מלך וגו' (שם יד יח). ויהי בעת לדתה וגומר ויהי בלדתה ויתן יד (שם לח כז וכח), בקש זרח לצאת תחילה, אמר הקב"ה משיח עומד מפרץ, ויוצא זרח ראשון, יחזור למעי אמו, ויצא פרץ ראשון, שהמשיח יוצא ממנו, שנאמר ויהי כמשיב ידו וגו' (שם שם כט). פרץ זה משיח, שנאמר עלה הפורץ לפניהם וגו' (מיכה ב יג).

פרק סה

פרק (**ס"ד**) [**ס"ה**] **נביאים**.

[א] למה תאמר יעקב ותדבר ישראל (ישעי' מ כז). זש"ה אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים (קהלת ה א), למה, ראה מה כתיב, חזית איש אץ בדבריו תקוה לכסיל ממנו (משלי כט כ), על כן יהיו דבריך מעטים (קהלת שם), ראה מה איוב אומר אם יחפוץ לריב עמו לא יעננו אחת מני אלף (איוב ט ג), אמר הקב"ה ליעקב א"כ למה תאמר יעקב.

[ב] ד"א למה תאמר יעקב. א"ר יצחק נפחא כתיב למעלה ממנו, שאו מרום עיניכם וגומר (ישעי' מ כו), משל למי שאמר דופי על שולחני, אמר השולחני כמה אני מחשב ולא טעיתי, ובסלעך הייתי טועה, כך אמר הב"ה שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם, כמה כוכבים יש ברקיע השמים, שמא טעיתי שמו של אחד מהן, לכולם בשם יקרא (ישעי' שם). או שמא בטלה אורה של חמה או של לבנה, איש לא נעדר (שם

שם), וכל אלו נבראו למענך, ולא עברתי עליהן את הדין, ועליך שאת בכבודי אני מעביר את הדין, למה תאמר יעקב.

[ג] ד"א למה תאמר יעקב. אמר לו יעקב לא היה לי חביב מיוסף והורדתו למצרים, אמר לו שכבר נגזרה גזירה, שנאמר ידוע תדע כי גר וגומר (בראשית טו יג), ושמא נהגתי עמו כדרך העבדים, אלא ויוסף הוא השליט וגו' (שם מב ו), ואף בניך כשהיו במצרים, שמא נהגתי עמהם כדרך העבדים, אלא כנפי יונה נחפה וגומר (תהלים סח יד). וכן ויוציאם בכסף ובזהב ואין בשבטיו כושל (שם קה לז), ואחר כל אלו למה תאמר יעקב.

[ד] ד"א למה תאמר יעקב. א"ר שמואל בר נחמן אמר לו הקב"ה את קורא תגר, אברהם היה לו לקרות תגר, שבשעה שנפל לכבשן האש, אמרתי לו אילמלי יעקב שהיה עתיד לעמוד ממך, לא היית יוצא מכאן, אלא בשביל יעקב אתה יוצא, שנאמר לכן כה וגו' אשר פדה את אברהם (ישעי' כט כב), מהיכן פדאו, מכבשן האש, והיה לו לאברהם לקרות תגר, לומר לא היה לי מעשים לפניך, שאצא בזכותי, אלא בזכות אחר, ואברהם לא קרא תגר, ואת קורא תגר, למה תאמר יעקב.

[ה] ד"א למה תאמר יעקב. אמר ר' שמעון בן לקיש אמר לו הקב"ה. הקדמתי שמך מאביך, שנאמר וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם (ויקרא כו מב), ואת קורא תגר.

[ו] ד"א למה תאמר יעקב. א"ר נחמיה אמר הקדוש ברוך הוא כיבדתי שמך מאבותיך, שנאמר וזכרתי את בריתי יעקב וגו' (שם שם), באברהם הזכרתי בו אף בשביל ישמעאל ובני קטורה, ואף את בריתי יצחק הזכרתי בו אף בשביל עשו (ואליפז) [ואלופיו], אבל אתה שהעמדת לי אותה עדה קדושה כולך יפה רעיתי, ולא הזכרתי בך, אף אלא בבריתך, ואת קורא תגר, למה תאמר יעקב, הלא ידעת אם לא שמעת וגו' (ישעי' שם מ כח).

פרק סו

פרק (ס"ה) [ס"ו] **כתובים**.

[א] שיר המעלות רבת צררוני מנעורי וגו' (תהלים קכט א), זש"ה ראה ה' כי צר לי וגומר (איכה א כ), אמרה כנסת ישראל. רבש"ע ראה אם יפה לך שנהיה בצרה, את שכתבת עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), והריני בצרה יפה לך, ועד עכשיו ישראל אומרים על עצמן, בר וראה שלא עמד אדם שונא את ישראל כבלעם הרשע, ואמרו רבותינו בשם ר' יהודה בן פזי בשעה ששלח בלק אחר בלעם לקלל את ישראל, אמר לו בלעם, מה אתה עושה אתה רוצה ליגע בהקב"ה שהוא עמהם, שני אנשים שהם מדובקים זה בזה, אם

יבוא אחד ויכה את אחד מהם, לא כאילו שניהם הכה, כביכול הקב"ה מדובק עם ישראל, אם מקלל אני אותן, כביכול בו אני נוגע, שנאמר מה אקוב לא קבה אל וגו' (במדבר כג ח), וכן ירמיהו אומר כי כאשר ידבק האזור וגו' (ירמי' יג יא), אימתי בשעה שתקיימו מה שאמר משה לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו (דברים ל כ). לפיכך דוד אומר גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי (תהלים כג ד).

פרק סז

פרק (**ס"ו**) [**ס"ז**] **תורה**.

[א] ויהי מקץ שנתים ימים (בראשית מא א). זש"ה כחלום מהקיץ ה' בעיר צלמם תבזה (תהלים עג כ), אין הקדוש ברוך הוא נגלה לרשעים ביום, ולמה בשביל לבזותן, כחלום מהקיץ, ולמה בלילה, לפי שמעשיהן חשך ואפילה. שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעי' כט טו), לפיכך נגלה להן בחושך כחלו' מהקיץ, ואף לא בלילה היו ראוין שיגלה להן הקדוש ברוך הוא, אלא שהוא עושה עצמו שליח לרשעים, כדי לעשות רצונן של צדיקים, וכן את מוצא בפרעה הראשון, כשנטל שרה, לא שלח הקב"ה עליו לא מלאך ולא שרף, אלא הוא כביכול הלך, וינגע ה' את פרעה וגומר (בראשית יב יז), יכול בזכותה, ת"ל על דבר שרי אשת אברם (שם שם), טובים השנים מן האחד. וכן כשנטלה אבימלך, כביכול הוא הלך ונראה לו בלילה, שנאמר ויבוא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (שם כ ג), וכן בלבן ויבוא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (שם לא כד), אף כך פרעה הראה לו בחלום מה שעתיד לעשות, ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם. וכן נבוכדנצר חלם חלומות, ולמה נגלה להן בחלומות, בשביל לבזותן, כחלום מהקיץ ה' בעיר צלמם תבזה.

[ב] ד"א ויהי מקץ. זש"ה כי מבית הסורים יצא למלוך (קהלת ד יד), זה אברהם, שיצא מכבשן האש ונתגדל בעולם, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך וגו' (בראשית טו ז). ד"א כי מבית הסורים. זה יצחק, שהצילו הקב"ה מחרבו של אביו, שנאמר ויאמר אל תשלח ידך אל הנער וגו' (שם כב יב), יצא ונתגדל בעולם, שנאמר ויצא יצחק לשוח וגומר (שם כד סג). ד"א כי מבית הסורים. זה יעקב, שיצא מבית אביו כשברח מן עשו, שנאמר ויצא יעקב (שם כח י), ומה כתיב בו, ויפרוץ האיש מאוד (שם ל מג), אלא כי גם במלכותו נולד רש (קהלת שם), בשעה שבא עשו ונטל שלו עזים מאתים וגו' (בראשית לב טו). ד"א כי מבית הסורים, זה יוסף, שיצא מבית האסורים ומלך, שנאמר שלח מלך ויתירהו וגומר, שמו אדון לביתו וגו' (תהלים קה כ וכא), אלא כי גם במלכותו נולד רש (קהלת שם).

שמלך ולא הגביה את עצמו, אלא כשם שהיה לבו כשהיה חבוש בבית האסורים, שנאמר ויוסף הוא השליט וגו' והוא המשביר (בראשית מב ו), וכי איני יודע שהוא השליט והוא המשביר, אלא ללמדך שהוא היה בנערותו והוא היה כשמלך, לפיכך שלמה אומר אם רוח המושל וגו' (קהלת י ד).

[ג] ד"א ויהי מקץ זש"ה כי אעלה ארוכה לך וגו' (ירמי' ל יז). אין מידותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, ב"ו מכה בחרב, ומרפא ברטייה, אבל אינו יכול להכות בחרב ולרפאות בחרב, אבל הקב"ה אינו כן, מרפא בחרב ומכה בחרב, את מוצא במה שלקו ישראל בו בדבר מרפא אותן, חטאו בענן, דכתיב סכותה בענן (איכה ג מד), ולקו בענן, דכתיב הנה כעננים יעלה וגומר (ירמי' ד יג), ומתרפאין בענן, דכתיב מי אלה כעב תעופנה וגו' (ישעי' ס ח), וכן וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם (שם ד ה). חטאו בעב, דכתיב ומכביד עליו עב - טיט (חבקוק ב ו), ולקו בעב, איכה יעיב באפו וגו' (איכה ב א), ומתרפאין בעב, מי אלה כעב תעופינה (ישעי' ס ח). חטאו במשפט, ומשפט אביונים לא שפטו (ירמי' ה כח), ולקו במשפט, וידבר אתו משפטים (שם לט ה), ומתרפאין במשפט, ציון במשפט תפדה (ישעי' א כז). לקו בחלומות כחלום מהקיץ (תהלים ע"ג כ), ומתרפאין בחלומות זקניכם חלומות יחלומון (יואל ג א). כך אף יוסף לא נמכר אלא בשביל חלומות, שנאמר [הנה בעל החלומות הלזה בא] ועתה לכו ונהרגהו וגו' (בראשית לז יט כ), ונתרפא בחלום ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם, הה"ד כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך (ירמי' ל יז).

פרק סח

פרק (ס"ז) [ס"ח] נביאים.

בשנת שתים לדריוש וגו'. היה דבר ה' ביד חגי הנביא (חגי א א). זש"ה קול קורא במדבר וגומר כל גיא ינשא וגו' ונגלה כבוד וגומר (ישעי' מ ג ד ה), קול קורא [במדבר]. א"ר [לוי] למה במדבר, אלא בנוהג שבעולם מי שהיה בידו מרגלית ואיבדה, היכן הוא מבקשה לא במקום שאיבדה, כך הקב"ה איבד את ישראל במדבר, שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר יד לה), ולשם הוא הולך ומבקש, קול קורא במדבר, [פנו דרך], ומה יש לנו לפנות, אמר להן פנו ע"א מבתיכם, שכן לבן אומר לאליעזר, מתירא את ליכנס לכאן, מפני ע"א, כבר עקרתי אותה מכאן בשבילך, שנאמר ואנכי פניתי הבית (בראשית כד לא), ומהו ומקום לגמלים (שם שם), אמר לו לבן, אין רבקה גונבת ע"א, ואנכי פניתי הבית, ומי גונבת רחל העתידה לעמוד גונבת ונותנת אותן במקום הגמלים,

שנאמר ורחל לקחה את התרפים ותשימם בכר הגמל (בראשית לא לד). ד"א ואנכי פניתי הבית מצלמו של מנשה, ואימתי כשיצא נבוכדנצר להחריבה שנמשל בגמל, שנאמר רכב חמור רכב גמל (ישעי' כא ז), רכב חמור זה משיח, רכב גמל זה נבוכדנצר, שביום שהחריב נבוכדנצר את הבית נולד משיח, שנאמר והלבנון באדיר יפול (ישעי' י לד), ויצא חוטר וגומר (ישעי' יא א). לכך פנו דרך ה' ישרו בערבה (ישעי' מ ג), ישרו עצמכם כאותה שישרתי למי שהיו בארץ ערבה ושוחה, ישרו בערבה למי מסילה לאלהינו כל גיא ינשא (שם שם), שאין אתם מתיראין עוד מן העונות, שנאמר ראי דרכך בגיא (ירמי' ב כג). ד"א כל גיא ינשא. מנשא אני את משה אותו שנקבר בגיא, שנאמר ויקבור אותו בגיא (דברים לד ו). משל לחכם שמסר בנו לסופר ללמוד תורה הלכות ומדרשות, באו למנותו חכם, אמר נשבע אני שאין בני נתמנה חכם, עד שיבוא רבו ויקדש לו, כך מסר הקב"ה ישראל למשה ולמד אותן הכל, שנאמר ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים (דברים ד ה), והמשיח בא לגאול אותן, והקב"ה אומר לו נשבע אני שאין בני נגאלין עד שיבוא משה רבן, שנאמר וירא ראשית לו וגומר, למה שאני מנשאו כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו (ישעי' שם), אלו המלכיות, שנאמר ואשא עיני (וארא) [ואראה] והנה ארבע מרכבות [יוצאות] מבין שני ההרי' וגו' (זכרי' ו א), והיה העקוב למישור (ישעי' שם), זה יצר הרע, שנאמר עקוב הלב וגו' (ירמי' יז ט). והרכסים לבקעה (ישעי' שם), אלו בני אדם הרשעים, שכן דוד אומר תסתירם בסתר פניך מרוכסי איש וגו' (תהלים לא כא), ואח"כ ונגלה כבוד ה' וגו' (ישעי' שם), לפי שבעולם הזה הנביאים מתנבאים זה אומר ראיתי את השם במזבח, שנאמר ראיתי [את] ה' נצב על המזבח (עמוס ט א). יחזקאל אומר היו היה דבר ה' וגומר על נהר כבר (יחזקאל א ג). עמוס אומר בחומה, שנאמר הנה ה' נצב על חומת אנך וגומר (עמוס ז ז), והתנבא חגי נביא על יהודיא די ביהוד ובירושלים (עזרא ה א), אבל לעתיד לבוא [הכל] רואין אותו שנאמר ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר (ישעי' מ ה).

[ב] ד"א בשנת שתים לדריוש. מה ראה הקב"ה להזכיר לציון בשנת שתים, אלא את מוצא שכל מה שאירע ליוסף אירע לציון, יוסף וישראל אהב את יוסף (בראשית לז ג), וציון אוהב ה' שערי ציון (תהלים פז ב). יוסף ויוסיפו עוד שנוא אותו (בראשית לז ה) וציון נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמי' יב ח). יוסף והנה אנחנו מאלמים אלומים (בראשית לז ז), וציון בוא יבוא ברינה נושא אלומותיו (תהלים קכו ו). יוסף ויאמרו לו אחיו המלך תמלך עלינו (בראשית לז ח), וציון אומר לציון מלך אלהיך (ישעי' נב ז). יוסף ויחלום יוסף חלום (בראשית לז ה), וציון בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים

(תהלים קכו א). יוסף הבא נבוא אני ואמך וגו' (בראשית לז י), וציון אפים ארץ ישתחוו לך (ישעי' מט כג). יוסף ויקנאו בו אחיו (בראשית לז יא), וציון קנאתי (לירושלים ולציון) [לציון] קנאה גדולה (זכרי' ח ב). יוסף לך נא ראה את שלום אחיך (בראשית לז יד), וציון ודרשו את שלום העיר (ירמי' כט ז). יוסף ויראו אותו מרחוק (בראשית לז יח), וציון מרחוק ה' נראה לי (ירמי' לא ב). יוסף ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית שם שם). וציון על עמך יערימו סוד וגומר (תהלים פג ד). יוסף ויפשיטו את יוסף (בראשית לז כג), וציון והפשיטוך את בגדיך (יחזקאל כג כו). יוסף וישליכו אותו הבורה (בראשית לז כד), וציון צמתו בבור חיי (איכה ג נג). יוסף והבור רק אין בו מים (בראשית שם שם), וציון נתנו לירמיה בבור, שנאמר ובבור אין מים כי אם טיט וגומר (ירמי' לח ו). יוסף וישבו לאכל לחם (בראשית לז כה), וציון אשור לשבוע לחם (איכה ה ו). יוסף וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור (בראשית לז כח), וציון וימשכו את ירמיהו בחבלים ויעלו מן הבור (ירמי' לח יג), יוסף ויקרע יעקב שמלותיו (בראשית לז לד), וציון עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו (איכה ב יז). יוסף וישם שק במתניו (בראשית שם), וציון ולקרחה ולחגור שק (ישעי' כב יב). וימאן להתנחם (בראשית לז לה), וציון אל תאיצו לנחמני (ישעי' כב ד). יוסף והמדינים מכרו אותו (בראשית לז לו), וציון ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם לבני היונים (יואל ד ו), הרי [הרעות] מה שאירע ליוסף אירע לציון. הטובות מנין, ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה (בראשית לט ו), וציון הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי (איכה ב טו). יוסף איננו גדול בבית הזה ממני (בראשית לט ט), וציון ה' בציון גדול (תהלים צט ב). יוסף ויהי ה' את יוסף (בראשית לט כא), וציון והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג). יוסף ויט אליו חסד (בראשית לט כא). וציון על כן משכתיך חסד. יוסף ויריצוהו מן הבור [ויגלח ויחלף שמלותיו] (בראשית מא יד), וציון אם רחץ ה' את צואת וגו' (ישעי' ד ד). יוסף וילבש אותו בגדי שש (בראשית מא מב), וציון עורי עורי לבשי עוזך ציון (ישעי' נב א). יוסף נפדה לשתי שנים, מיום שפתר חלום לשר המשקים, ויהי מקץ שנתים ימים, וציון נפדה לשתי שנים בשנת שתים לדריוש המלך (חגי א א), לפיכך דוד אומר גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (תהלים עז טז).

פרק סט

פרק (ס"ח) [ס"ט] כתובים.

[א] שיר המעלות רבת צררוני מנעורי (תהלים קכט א) זש"ה בשש צרות יצילך וגו' (איוב ה יט), ושלמה מפרש שש הנה שנא ה' וגו' (משלי ו טז), אמר דוד אני קיימתי אותן,

עינים רמות (שם שם), לא גבה לבי ולא רמו עיני (תהלים קלא א). לשון שקר (משלי שם), הצילה נפשי משפת שקר וגומר (תהלים קכ ב). וידים שופכות דם נקי (משלי שם), נקי אנכי וממלכתי מעם ה' וגו' (ש"ב ג כח). לב חורש מחשבות און (משלי שם) נכון לבי אלהים נכון לבי וגו' (תהלים נז ח). רגלים ממהרות לרוץ לרע (משלי שם), רגלי עמדה במשור (תהלים כו יב). יפיח כזבים עד שקר (משלי שם), אל תתנני בנפש צרי כי קמו בי עידי שקר (תהלים כז יב). ומשלח מדינים בין אחים (משלי שם), ואני שמעוני אחי ועמי (דה"א כח ב), כנגד אלו בשש צרות יצילך ובשבע לא יגע בך רע (איוב ה יט), שהציל הקדוש ברוך הוא לדוד מן הדברים הללו על ידי שקיים אותו הדברים.

[ב] ד"א לפי שיעקב אבינו הי' מרנן ואומר רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל (תהלים קכט א). אמר לו הקדוש ברוך הוא וכי בכל צרה שנכנסת לא הייתי אצלך ומצילך, ברעב פדך ממות (איוב ה כ), אימתי וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגומר (בראשית מב א), ובמלחמה מידי חרב (איוב שם), בשעה שבאו עם עשו ארבע מאות איש, בשוט לשון תחבא (איוב שם כא), אימתי וישמע את דברי בני לבן וגו' (בראשית לא א), ולא תירא משוד כי יבא (איוב שם), אימתי באנשי שכם ויסעו ויהי חתת אלהים וגו' (בראשית לה ה), לשוד ולכפן תשחק (איוב שם כב), אימתי בשעה שיצא מבית אביו שנתן (נראה דפליג אדלעיל ריש פ' ויצא) לו יציאות וקדמו עשו ונטלן ממנו, אעפ"כ לא הניחו הקדוש ברוך הוא, שנאמר כי במקלי עברתי את וגומר (בראשית לב יא), ומחית הארץ אל תירא (איוב שם), שכל זמן שהיה רועה, אחד מן החיות לא נגע בצאן, שנאמר טריפה לא הבאתי אליך (בראשית לא לט), כי עם אבני השדה בריתך (איוב שם כג), אימתי ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו (בראשית כח יא), וחית השדה השלמה לך (איוב שם) וירץ עשו לקראתו (בראשית לג ד), שנקרא חיה, שנאמר גער חית קנה (תהלים סח לא), וידעת כי שלום אהלך (איוב שם כד), אימתי ויהי בשכון ישראל (בראשית לה כב), ומה כתיב אחריו, ויהיו בני יעקב שנים עשר (שם שם), ורבצת ואין מחריד (איוב יא יט) וישכון ישראל בטח בדד וגו' (דברים לג כח), וחלו פניך רבים (איוב שם), והלכו עמים רבים וגו' (ישעי' ב ג), אמר הקב"ה ליעקב אחר כל אלו הדברים שעשיתי לך את קורא תגר, ואומר רבת צררוני מנעורי (תהלים קכט א), התחיל יעקב אומר גם לא יכלו לי (שם שם), אמר לו דוד על כל אלו אני נותן לך שבח, שנאמר רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו ה' (שם לד כ).

פרק ע

פרק (ס"ט) [ע'] תורה.

[א] וירא יעקב כי יש שבר במצרים (בראשית מב א). זש"ה אוזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם (משלי כ יב), מה ראה שלמה לומר כך, וכי כל הגוף לא הקדוש ברוך הוא עשאו, שאמר על האוזן ועל העין ה' עשה גם שניהם, אלא כל איבריו של אדם עתידין ליתן דין, חוץ מן האוזן ומן העין, למה אלא העין שלא בטובתו אדם רואה, וכן האוזן שלא בטובתו אדם שומע, אבל הידים אם אינו רוצה אינו גונב, ואינו שורף, ואינו חונק, וכך רגלים, לכך נאמר אוזן שומעת ועין רואה, בא וראה כל אותו הזמן שמכרו את יוסף, לא ידעו יעקב ובניו שיוסף קיים, כיון שהגיע הזמן נתן הקדוש ברוך הוא לעינים ולאזנים רשות שידעו, שנאמר וירא יעקב וגו', ויאמר הנה שמעתי וגו' (בראשית מ"ב א וב).

[ב] ד"א אוזן שומעת ועין רואה. א"ר אשיין בשם ר' חלקיה לפי שבעולם הזה גרמו עונות ונעשו ישראל חרשים מן התורה, ועורים מלראות השכינה, שנאמר הנה ערלה אזנם ולא יוכלו להקשיב וגומר (ירמי' ו י), לפיכך נתחרשו מללמוד תורה, ונסתמו עיניהם מלראות השכינה. וכן ישעיה צווח החרשים שמעו והעורים הביטו לראות (ישעי' מב יח). והן אומרים לו אין אנו רואין, שנאמר נגששה כעורים קיר (שם נט י). ולא שומעים, שנאמר ואני כחרש לא אשמע וגו' (תהלים לח יד). ומה הקדוש ברוך הוא עושה, לעתיד לבוא הוא מחיה אותן תחילה, ואח"כ הוא פותח עיניהם ואזניהם, שנאמר אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה (ישעי' לה ה). והן שומעין דבריו של הקב"ה, שנאמר ואזניך תשמענה דבר וגומר (ישעי' ל כא), ורואין אותו האיך מלמדין, שנאמר ולא יכנף עוד מוריך וגו' (שם שם כ). אותה שעה יתקיים הפסוק אוזן שומעת ועין רואה, גם לא מלאך גם לא שרף עושה כך, אלא ה' עשה גם שניהם (משלי שם כ יב).

[ג] ד"א וירא יעקב. זש"ה האומר לחרס ולא יזרח וגומר (איוב ט ז). הרי כל חכמתו של איוב, וכי אינו יודע שאם יאמר הב"ה לחרס ולירח ולכוכבים שלא יזרחו, שאין זורחין, אלא על יעקב ובניו אמר, שנמשלו בחרס ובכוכבים, שנאמר והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (בראשית לז ט). עשרים ושתים שנה עשה יוסף חוץ מאביו, ונסתלקה רוח הקודש מיעקב ובניו, ולא היה רחוק מהם אלא שלשת ימים, ולא היו יודעין שבמצרים היה, וקודם כך נביאים גדולים היו יעקב ובניו, רצונך לידע כיון שאמר להם יוסף את החלומות מה אמרו לו הבא נבא אני ואמך ואחיך (בראשית לז י'), וכשנמכר לא היה יודעין היכן הוא, האומר לחרס וגומר, ולמה כך, אלא כדי שלא יהיו

הנביאים מתגאין, מתשש להן הקב"ה כחן, ומראה להן שאינן כלום, וכן את מוצא משה גדול הנביאים, על שאמר והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי (דברים א יז), אמר לו הקב"ה אתה יכול ליפתור דבר קשה, חייך אני מראה לך, כיון שהגיע לפניו עסקן של בנות צלפחד, התחיל מקשה לפניו, ולא היה יודע מה לומר, אלא ויקרב משה את משפטן לפני ה' (במדבר כז ה), אמר לו הקב"ה משה לא היית אומר והדבר אשר יקשה מכם וגו', אמר לו הרי מה שהנשים יודעות אין אתה יודע, שנאמר כן בנות צלפחד דוברות וגו' (שם שם ז), הנשים דנו דין יפה ממך. אף שמואל שהיה שקול כמשה, על שאמר לשאול אנכי הרואה (ש"א ט יט), אמר לו הקב"ה מחר אני מראה אם אתה הרואה, שנאמר מלא קרנך שמן וגו' (ש"א טז א), כיון שהלך מיד וירא את אליאב וגו' (שם שם ו), אמר לו הקב"ה אתה הוא שאמרת אנכי הרואה, הרי לא ראית, שנאמר אל תביט אל מראהו וגו' (שם שם ז), למה האומר לחרס וגומר (איוב ט ז). אף אלישע אדם גדול היה, את מוצא שכל הניסים שעשה אליהו, אלישע עשה כפלים, שנאמר ויהי נא פי שנים ברוחך אלי (מ"ב ב ט), ובא לו שעה ולא ידע כלום, אימתי כשראה השונמית באת אצלו, אמר לגחזי רוץ נא לקראתה וגומר (שם ד כו), ולא ידע שמת הילד בסוף הרגיש ואמר לגחזי הרפה לה כי נפשה מרה לה וה' העלים ממני ולא הגיד לי (שם שם כז). הרי למדת שהכל מן הקב"ה, אם ביקש ראו בני אדם, ואם ביקש שמעו, דכתיב אוזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם (משלי כ יב) לכך נאמר האומר לחרס וגו'.

[ד] ד"א וירא יעקב [כי יש שבר במצרים]. אמר דוד אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו (תהלים קמו ה). ידע יעקב שסברו במצרים היה, זה יוסף שהיה סבר (פי' תקוה שהיה מייחל לראותו שוב) שלו.

[ה] ד"א וירא יעקב כי יש שבר. אמר איוב לא יגרע מצדיק עיניו (איוב לו ז), זה יעקב, שאעפ"י שנסתלקה ממנו רוח הקודש ולא ידע שבנו קיים, אלא חזר והודיע לו הב"ה, שנאמר וירא יעקב. לכך נאמר לא יגרע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא, רק הכסא אגדל ממך (בראשית מ"א מ'), ואף משוח המלחמה שעתיד לעמוד מיוסף הראה לו, שנאמר [ויושיבם לנצח] ויגבהו (איוב שם).

פרק עא

פרק (ע) [ע"א] נביאים.

[א] ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני (ישעי' מט יד). זש"ה אם אשכחך ירושלים וגומר (תהלים קלז ה), אמר הקב"ה לציון את אומרת עזבני ה', אם אשכחך אותך אשכח את

התורה שנתתי בימין, דכתיב מימינו אש דת למו (דברים לג ב). ד"א אם אשכחך אשכח כל הניסים שעשיתי לישראל על הים, מה שאמרו לו בני ימינך ה' נאדרי בכח (שמות טו ו), ואת אומרת וה' שכחני.

[ב] ד"א ותאמר ציון. זש"ה אי לזאת אסלח לך בניך עזבוני (ירמי' ה ז). על התורה שביטלתן שנקרא זאת, שנאמר וזאת התורה (דברים ד מד), ועזבתם אותה, שנאמר ויאמר ה' על עזבם את תורתי (ירמי' ט יב). ד"א אי לזאת שחיללתם את המילה שנקראת זאת, שנאמר זאת בריתי אשר תשמרו וגומר המול לכם כל זכר (בראשית יז י). ואתם עזבתם אותה, שנאמר כי עזבו בריתך (מ"א יט י), אי לזאת אסלח לך ויתרתי על הכל לי עזבתן, שנאמר בניך עזבוני וישבעו בלא אלהים (ירמי' שם ה ז). השבעתי אתכם בסיני, ואתם הנשבעים באשמת שומרון (עמוס ח יד), ואחר כל שעזבתן אותי ואת התורה ואת השבת ואת המילה, אלא אומרת עזבני ה' וה' שכחני.

[ג] ד"א ותאמר ציון עזבני ה'. אמר דוד חשבתי ימים מקדם שנות עולמים, הלעולם תאנף בנו וגו' (תהלים עז ו). מה ראתה לומר עזבני ה', אלא אמרה חשבתי כל ימים שבראת ולא נגאלתי, חשבתי ימי נדה, שכך אמר הנביא כטומאת הנדה היתה דרכם לפני (יחזקאל לו יז), חשבתי ולא נגאלתי, חשבתי ימי לידה, שאמר הנביא לכן יתנם עד עת יולדה ילדה (מיכה ה ב). חשבתי ימי הדורות, דכתיב שנותיו כמו דור ודור (תהלים סא ז). חשבתי עשרים שנה אלו שנתרצה ליצחק אחר עשרים שנה, שנאמר ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה וגו' (בראשית כה כ), ובן ששים הוליד, שנאמר (ויהי יצחק) [ויצחק] בן ששים שנה בלדת אותם (שם שם כו), חשבתי ולא נגאלתי. חשבתי עשרים ושתים שנה ליעקב, כנגד עשרים ושתים שנה שעשה יוסף חוץ [מאביו], ואחר עשרים ושתים שנה נתוודע לו, שנאמר רב עוד יוסף בני חי (שם מה כח), חשבתי ולא נגאלתי. חשבתי המלכיות ע' שנה לבבל, שנאמר (כפי) [כי לפי] מלאת לבבל שבעים שנה (ירמי' כט י), וחשבתי של מדי ושל יון ולא נגאלתי, והרי כמה שנים ארם משעבדת אותי ולא נגאלתי, שמא השכח חנות אל (תהלים עז י), או שמא האפס לנצח חסדו וגו' (שם שם ט) לפיכך אני אומרת עזבני ה'.

[ד] ד"א למה אמרה עזבני ה', אלא אמרה ציון שבני (פי' השבאים שלי) הזכירוני שנאמר כי שם שאלונו שובינו (תהלים קלז ג), והוא לא הזכירני, שנאמר על נהרות בבל וגו' (שם שם א), אבל את אומרת אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (שם שם ה), ולא אמרת אם אשכחך ציון, הוי עזבני ה'.

[ה] ד"א ותאמר ציון עזבני ה' מה ראתה לומר כך, אלא אמרה לא שרה שכינתו במקום ונסתלק וחזר שם עוד, האיך שרה במדבר סיני, שמא משסילק שכינתו משם חזר שם עוד, שרה בנוב ושילה ובגבעון משסילק שכינתו משם, חזר שם עוד, אף אצלי שרה ואמר זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יד), וסילק שכינתו ולא חזר, ואני אומרת כשם שעשה בכל המקומות אף לי כך עושה, הוי עזבני ה' וה' שכחני, אמר לה הקב"ה התשכח אשה עולה (ישעי' מט טו), שמא אשכח האישים והעולות שקיבל ממך, גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך (שם שם). א"ר ברכיה חייך שאעפ"י שעשית לי טובות הרבה, אף רעות הרבה עשית, ואיני נזכר הרעות שעשית אלא הטובות, גם אלה תשכחנה ואנכי ה' אלהיך לא אשכחך (ישעי' שם), למה מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח ז), איזה אהבה אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב (תהלים פז ב).

פרק עב

פרק (ע"א) [ע"ב] כתובים.

[א] שיר המעלות רבת צררוני וגו' (תהלים קכט א). זש"ה בכל צרתם לא צר (ישעי' סג ט), לו קרי כשישראל עושין רצונו של הקב"ה בכל צרתם לו צר, וכשאינן עושין רצונו של מקום בכל צרתם לא צר. וכן את מוצא במצרים שעשו תבן וקש ונגלה למשה בסנה הן עושין לבינים ונראה למשה כביכול ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י), למה שכתיב אנכי עמו בצרה (תהלים צא טו), ומלאך פניו הושיעם (ישעי' שם), מלאך שרואה את הפנים בכל יום הוא מושיען, וכן יעקב אומר המלאך הגואל אותי וגו' (בראשית מח טז). באהבתו (ישעי' שם), בזכות אברהם אוהבי, שעשרים דור היו שונאין אותי ואני אותם, וכשעמד אברהם נעשה אוהבי. ובחמלתו (ישעי' שם), בזכות יצחק כשנעקד, שנאמר אל תשלח ידך אל הנער (בראשית כב יב). הוא גאלם (ישעי' שם), בזכות יעקב, שנאמר גאל ה' עבדו יעקב (ישעי' מח כ). וינטלם (ישעי' סג שם), בים, וינשאם (שם שם), במדבר, כל ימי עולם (שם שם) בארץ ישראל. ד"א וינטלם במן וינשאם במדבר כל ימי עולם בשילה. ד"א וינטלם בבנין ראשון, וינשאם בבנין שני, כל ימי עולם לעתיד לבוא, שנאמר שבתי בבית ה' כל ימי חיי (תהלים כז ד). ד"א וינטלם במלכות בית דוד, וינשאם במלכות משיח, כל ימי עולם זה הקב"ה, שנאמר ה' ימלוך לעולם ועד (שמות טו יח).

פרק עג

פרק (ע"ב) [ע"ג] תורה.

[א] ואל שדי יתן לכם רחמים (בראשית מג יד). זש"ה פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה (תהלים קלט ו). מהו פליאה דעת ממני, דבר שאדם מתקשה בו, כענין שנאמר כי יפלא ממך דבר וגו' (דברים יז ח). פליאה דעת ממני, אמר יעקב איני עומד על הדבר הזה, הבטיח הקב"ה את אברהם זקני שמעמיד הימנו שנים עשר שבטים, שנאמר הבט נא השמימה וגו' (בראשית טו ה). כשם שבשמים שנים עשר מזלות הללו שהעולם מתנהג בהם, כך אני מעמיד ממך שנים עשר שבטים שיהא העולם מתנהג בהן, שנאמר כה יהיה זרעך (שם שם), כיון שעמד ישמעאל והוליד שנים עשר נשיאים, שנאמר שנים עשר נשיאים יוליד (שם יז כ). היה אברהם סבור שמא הן שנים עשר שבטים, שנאמר לו ישמעאל וגו' (שם שם יח), אמר לו הקב"ה לא מה שאתה סבור, הרי שרה יולדת, שנאמר ויאמר אלהים אבל שרה אשתך וגו' (בראשית יז יט), כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), הוא שאמרתי לך כה יהיה זרעך (שם טו ה), וכיון שעמד יצחק ונטל לרבקה ונמצאת עקרה, התחיל אומר האיך אתה מקיים מה שאמרת לאברהם כה יהיה זרעך, והרי היא עקרה, שנאמר ויעתר יצחק [לה' לנכח אשתו כי עקרה היא] (שם כה כא) ויתרוצצו הבנים בקרבה (שם שם כב). התחילה מצטערת אמרה אם כך אני מצטערת בכרס אחד, ותלך לדרוש את ה' (שם שם), הלכה לבית מדרשו של שם, ויאמר ה' לה שני וגומר (שם שם כג). למה אמרה למה זה (שם שם כב), ז"ה בגימטריא י"ב, ויאמר ה' לה, לא מה שאת סבורה אינן עומדין ממך, אלא שני גוים בבטנך, כיון שעמד יעקב ובא לצאת אצל לבן, קרא אותו יצחק, ואמר לו תהא יודע שממך הקב"ה מעמיד שנים עשר שבטים, שנאמר ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו וגומר, ואל שדי וגומר, ויתן לך את ברכת אברהם וגו' (בראשית כח א ג ד). ברכה שברך את אברהם ואמר לו הבט נא וגו' (שם טו ה). בך הוא מקיימה, וכיון שהלך ונטל לנשיו והוליד שנים עשר שבטים, שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר (שם לה כב), התחיל רואה יוסף ברמז בחלומו, הנה חלמתי חלום וגומר (שם לז ט), התחיל יעקב משמר בדבר אביו, ואביו שמר את הדבר (שם שם יא), וכיון שנמכר יוסף ונחבש שמעון ובא ליטול אף לבנימין, התחיל יעקב צווח או לי, מה אמר איני יודע כך איני עומד על הדבר הזה, כמה שחשבתי מן אבותי להעמיד אני שנים עשר שבטים, הריני פוחת והולך, שנאמר יוסף איננו וגו' (שם מב לו), נתקיימו כל מה שהבטיח לזקן, והריני מחסר והולך, מה כך פליאה דעת ממני וגו' (תהלים קלט ו), איני

יודע מה אומר לכם, אלא דבר אחד נשתייר בידי, ברכה שברכני אבא ואמר לי ואל שדי יברך וגו' (בראשית כח ג).

[ב] ד"א ואל שדי יתן לכם רחמים. זש"ה על זאת יתפלל כל חסיד לעת מצוא (תהלים לב ו). על זאת יתפלל כל השבטים, שנאמר וזאת אשר דבר להם אביהם וגו' (בראשית מט כח). לעת מצוא, כשיצאו כל השבטים מיעקב אמר להן ואל שדי וגומר, אותו הפה שאמר יוסף איננו ושמעון איננו (שם מב לו), נמצאת לו רוח הקודש קימעא קימעא, התחיל מתנבא בתפילתו שכל בניו קיימין לעת מצוא שנמצאו לו אבדתו, שנאמר ושלח לכם את אחיכם (שם מג יד), זה יוסף, אחר (שם שם) זה שמעון, ואת בנימין (שם שם) כמשמעו. לכך נאמר על זאת יתפלל [כל חסיד לעת מצוא], כיון שירדו כל השבטים למצרים, והפך פניו ולא ראה אחד מהם, התחיל אומר או לי שמא הם משתתפין אל האומות ונעשין אחת, אמר לו הקב"ה רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו (תהלים שם לב ו), ומי הם מים רבים, אלו האומות, שנאמר הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון ושאון לאומים כשאון מים כבירים ישאון (ישעי' יז יב). למה אעפ"י שנצטערת קימעא אלא לא לעולם, שנאמר ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך (שם נד ז).

[ג] ד"א ואל שדי לא היה צריך לומר אלא יתן לכם רחמים לפני המלך, או לפני השליט, כשם שכתוב ויוסף הוא השליט וגו' (בראשית מב ו), ולמה אומר לפני האיש אלא בא וראה אמו קראה שמו יוסף, שנאמר ותקרא את שמו יוסף (שם ל כד), פרעה קרא אותו צפנת פענח (שם מא מה), מצריים קראו אותו אברך (שם שם מג). והניח יעקב כל השמות הללו, ולא אמר לבניו אלא ואל שדי וגו' לפני האיש, ולמה בשעה ששלחו אביו אצל אחיו, כיון שהלך תעה ומצאו המלאך שנמסר מן הקב"ה לשמרו, שנאמר וימצאהו איש וגומר (שם לז טו), אמר לו מה אתה מבקש, אמר לו את אחי אנכי מבקש, כיון שהלך אצל אחיו, מיד השליכו אותו לבור, ואח"כ פשטו את כתנתו, ואח"כ מכרו אותו ארבע פעמים, שנאמר כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו וגו' (עמוס ב ו). וכיון שירדו שבטים למצרים, כיון שראה אותם ריחם עליהם, שנאמר ויכר יוסף וגו' (בראשית מב ח). ויסוב מעליהם וגומר (שם שם כד), מיד ירד המלאך ונראה ליוסף בדמות איש, והיה אומר לו על אלו אתה מרחם, אין אתה יודע כמה צרות עשו בך, שהשליכו אותך לבור, ומכרו אותך ארבעה פעמים, התחיל מקטרג ואומר לפני יוסף, מיד ויתנכר אליהם וגו' (שם שם ז), אמר להם אין אתם יודעין שאני קוסם, שהיה נוטל את הגביע ומריח ועושה עצמו קוסם, אמר להם יודע אני שאתם מרגלין, אלא אם כנים אתם וגומר (שם שם יט), כיון שבאו אצל יעקב, ואמרו לו מה אתם סבור שהמלך

שבמצרים אמר לנו כלום, אין רחמן הימנו, אלא איש אחד אין אנו יודעין מהיכן שילחו הקב"ה הוא עומד ומקטרג עלינו בפניו, שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (שם שם ל). כי האיש אמר וגומר (שם מג ה). אמר להן איש הוא שמקטרג אתכם תהיו נושאין חסד לפניו, שנאמר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש (שם מג יד), ולא בפני זה בלבד, אלא בפני כל האומות, שנאמר ונתתם (אותם) לרחמים לפני שוביהם (מ"א ח נ).

פרק עד

פרק (**ע"ג**) [**ע"ד**] **נביאים**.

[א] שמעו דבר ה' בית יעקב (ירמי' ב ד). זש"ה כי כאשר השמים החדשים וגו' (ישעי' סו כב) אמר הקב"ה השמים אמרתי להם דבר וקיימו, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו), ואתם אין אתם שומעין, שמעו דבר ה', בטלתן כל הדברות, אנכי [ה' אלהיך] (שמות כ ב). כחשו בה' (ירמי' ה יב). לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות שם ג). כי מספר עריך היה אלהיך (ישראל) [יהודה]. (ירמי' ב כח). לא תשא (שמות שם ז), ואם חי ה' יאמרו אכן לשקר ישבעו (ירמי' ה ב). זכור (שמות שם ח), ואת שבתותי חיללו (יחזקאל כ כד). כבד (שמות שם יב), אב ואם הקלו בך (יחזקאל כב ז). לא תרצח לא תנאף לא תגנוב (שמות שם יג יד טו), ואתם רצוח וגנוב ונאוף (הושע ד ב). לא תענה (שמות שם טז), כי קמו בי עדי שקר (תהלים כז יב). לא תחמוד (שמות שם יד), חמדו שדות וגזלו (מיכה ב ב), בטלתן כל הדברות, קיימו דבר אחד ואני אסלח לכם, ואיזה זה שבת, שכן אמר ירמיהו לישראל לא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת וכל מלאכה לא תעשו וגומר (ירמי' יז כב), וישבה העיר הזאת לעולם (שם שם כה), ואם לא תשמעו אלי וגו' (שם שם כז), בי נשבעתי נאום ה' כי לחרבה יהיה הבית הזה (שם כב ה), לכך נאמר שמעו דבר ה', ואין שמעו דבר ה' אלא שבת, שנאמר ממצוא חפציך ודבר דבר (ישעי' נח יג). וכן הקב"ה אמר למשה ואתה דבר אל בני ישראל לאמר [אך את שבתותי תשמרו] (שמות לא יג).

[ב] ד"א שמעו דבר ה' כפרתם בעשיה, קיימו את השמיעה, משל למלך שארש אשה בת אבות, ואמר לשושבינה מה היא מכנסת לי, אמר לו שתי מרגליות מעולות, שאין להם דמים, וראה אותן משנטלה, הלכה למרחץ ואיבדה אחת, והיתה מתביישת לבא אצל בעלה, שמע המלך ואמר לה אבדת אחת שמרי את השניה, ואין כלום רע, כך כשעמדו ישראל על הר סיני לקבל את התורה, הכניסו להקדוש ברוך הוא עשייה ושמיעה, שנאמר

כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות, כד ז), אמר הקב"ה איבדתן נעשה, קיימו נשמע, שמעו דבר ה'.

[ג] ד"א שמעו דבר ה'. עד שלא תהיו משוטטין ומבקשין דבר ולא מוצאין, שנאמר ונעו מים (ועד) [עד] ים ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו (עמוס ח יב). ולא עוד אלא שאני רואה האיך אתם מחזירין אחרי ולא מוצאין, ואני משחק בכם, לומר לא שמעתם כשהייתי דר אצלכם, הרי אתם מחזירין בכל העולם, וכן שלמה אומר יען קראתי ותמאנו וגו'. גם אני באידכם וגו'. בבוא כשואה וגו' (משלי א כד כה כו). משל למלך שקרא למטרונה שלו ולא ענתה אותו, כעס ויצא לו למדינת הים, התחילה פורשת בספינות בימים ובנהרות ובמדברות חוזרת לראות דמותו, ולא מוצאו, והמלך שומע ומשחק עליה, ואומר כשהייתי אצלה בקיטון, וקראתי אותה ולא השגיחה עלי, ועכשיו היא מחזרת בכל העולם, אף אני איני משגיח בה, כך אמר הקב"ה כשהייתי בביתי עמהם, אמרתי להן שמעו דבר ה', ולא הטיתם את אזנכם, שנאמר ולא שמעו אלי ולא הטו [את אזנם] (ירמי' ז כו) הריני יוצא מכאן, שנאמר היי' אין בציון וגו', (ירמי' ח יט), והן משוטטין בימים ובנהרות ובמדברות ומבקשין דבר, שנאמר ונעו מים (ועד) [עד] ים וגו' (עמוס שם), ורוח הקודש צווחת ואומרת יען קראתי וגומר גם אני וגו' (משלי שם). שמעו דבר ה', אבל אם תשמעו תשבו בשלום ותחיו, שנאמר [ה'] שמעו ותחי נפשכם (ישעי' נה ג).

פרק עה

פרק (**ע"ד**) [**ע"ה**] **כתובים**.

[א] למנצח בנגינות מזמור לאסף [שיר, נודע ביהודה] אלהים בישראל גדול שמו (תהלים עו א וב). זש"ה אתה הראית לדעת וגו' (דברים ד לה), אמר להם משה עד שלא בחר אתכם (נתודע שמו על ידכם, אתה הראית לדעת, וכן) הקב"ה לא היה אדם יודע שהוא אלוה בכל העולם, שנאמר שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך (ירמי' י כה), משעה שבחר אתכם נתודע שמו על ידכם, אתה הראית לדעת, וכן את מוצא בפרעה שאמר לו משה כה אמר ה' אלהי ישראל וגו' ויאמר פרעה מי ה' (שמות ה א ב). אמר לו הקב"ה אתה אמרת לא ידעתי את ה' (שם שם), כיון שבאו בים היו השבטים מתיראין לירד, מיד נתן נפשו שבטו של יהודה וירד לים, שנאמר היתה יהודה לקדשו וגו' (תהלים קיד ב), מאותה שעה נתודע שמו של הקב"ה בכל העולם, שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה'

כמים לים מכסים (ישעי' יא ט), כשכסה הים את המצרים, אתה הראית לדעת על ידי מי, על ידי יהודה, הוי נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו (תהלים עו ב).

פרק עו

פרק (ע"ה) [ע"ו] תורה.

[א] ויגש אליו יהודה (בראשית מד יח). זש"ה הלא אב אחד לכלנו וגו' (מלאכי ב י). שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד (בראשית מב יג). לא כא"ה מ"ה ולא כמצריים שהן משתחוים לכל מין ומין של ע"א, שנאמר ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ ז), אבל אנו חס לנו, אלא אל אחד בראנו (מלאכי שם), ואם כן מדוע נבגד איש באחיו (שם שם). למה אתה תבגד בנו, מתחילה שמצאנו כסף בפי אמתחותינו, ולא החזרנו אותו, שנאמר הן כסף אשר מצאנו (בראשית מד ח), ואת בוגד בנו, ואומר האיש אשר נמצא הגביע וגו' (שם שם יז), הברית שכרת הקב"ה עם האבות אנו מחללין, ולא עוד אלא תנאין שהתנינו בינינו, לא כך אמרת אם כנים אתם וגו' (שם מב יט כ), ואת אחיכם הקטן וגו', ואבינו לא ביקש ועשינו אף עמו תנאין, שנאמר אם לא הביאותיו אליך וגומר (שם מג ט), ואת אומר האיש אשר נמצא וגו' (שם מד יז), אם כן היכן הוא הברית שהיתנה הקב"ה בתורתו ואמר לנו, ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה מו), וכתיב לא תעבוד בו עבודת עבד (שם שם לט), לכך מדוע נבגד איש באחיו (מלאכי שם).

[ב] ד"א ויגש אליו יהודה. זש"ה ואהיה אצלו וגומר, משחקת בתבל וגו' (משלי ח ל לא), כך גדל הקב"ה את התורה כל מי שמבקש לשחק בתורה היא משחקת עליו, שנאמר משחקת בתבל וגומר, אין לך חכם גדול משלמה ועל שבקש לבטל יו"ד מן התורה, ראה מה אירע לו, אימתי אלא כיון שמלך וישב על כסאו ונטל משנה תורה והסתכל, דכתיב והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר, כיון שראה לא ירבה לו נשים וגו' (דברים יז יח), אמר הריני מרבה נשים וזהב וסוסים (שם שם יז), נשים מנין, שנאמר ויהי לו נשים שרות שבע מאות ופלגשים שלש מאות (מ"א יא ג), סוסים מנין, שנאמר ויהי לשלמה ארבעים אלף אורוות סוסים וגו' (שם ה ו) וכסף וזהב מנין, שנאמר ויתן המלך הכסף והזהב בירושלים כאבנים וגו' (שם י כז), מיד עלתה תורה אצל הקב"ה, ואמרה לפניו רבש"ע למה אני עוד ממתנת בארץ, אם שלמה חכם שבחכמים ביטלני, מי מקיימני עוד, אמר לה הקב"ה חייך אלף אלפים כשלמה בטלין, ויו"ד מן התורה אינו בטל, מה ביטל לא יו"ד ביטל, מעלה אני עליו כאילו ביטל את

כלה, שנאמר ויאמר ה' לשלמה יען אשר היתה זאת עמך ולא שמרת בריתי וחקותי (שם יא יא), התורה שנקרא זאת, שנאמר וזאת התורה (דברים ד מד), עמך היתה, שנאמר והיתה עמו וגומר (שם יז יט), וכך עשית קרוע אקרע את הממלכה מעליך (שם יא יא), למה, משחקת בתבל ארצו.

[ג] ד"א משחקת בתבל ארצו. אלו השבטים שבקשו לבטל דבר מן התורה, אימתי כשראה יוסף החלום ואומר והנה השמש והירח (בראשית לז ט), אמרו לו הבוא נבוא וגומר (שם שם י), כיון שיצא אמרו זה לזה ועתה לכו ונהרגהו וגו' (שם שם כ), אמר להן הקב"ה אתם מבקשין לבטל דבר מן התורה ואמרתם לכו ונהרגיהו וגומר, נראה מי מקיים דבריו, לא עשה אלא כיון שנמכר יוסף לעבד ונעשה שליט, שנאמר ויוסף הוא השליט וגו'. ויבאו אחי יוסף וגו' (שם מב ו), התחיל אומר להן מרגלים אתם (שם שם ט), אמרו לו לא אדוני ועבדיך באו וגו' שנים עשר וגו' (שם שם י ויג), אמר להם לאו, אלא ילדים אתם גונבים ומוכרים לעבדים, אלא שלחו מכם אחד וגו' (שם שם טז). ובסוף כשנמצא הגביע ביד בנימן, התחיל אומר מי הגנב בנימין בנה של גנבת, אמך רחל גנבה, שנאמר ותגנב רחל וגו' (שם לא יט). הרי את גונב, התחילו אומרים לו, מה נאמר לאדוני (שם מד טז), על יוסף. ומה נדבר (שם שם), על שמעון. ומה נצטדק (שם שם) על הגביע, אלא האלהים מצא את עון עבדיך וגומר (שם שם). אמר להן הקב"ה מה יכלתם לבטל דבר אחד שאמרתם לכו ונהרגיהו, הרי אתם מבקשין שיטול אתכם לעבדים והוא אינו רוצה, שנאמר ויאמר חלילה מעשות זאת וגו' (שם שם יז). מי שחק למו, הוי משחקת בתבל ארצו.

[ד] ד"א ויגש אליו יהודה. זש"ה אחד באחד יגשו וגו' (איוב מא), לא כשם שעתיד לעשות בהמות ללויתן, בהמות מנגח ללויתן בקרניו, ולויתן מוציא אש ונוצח לבהמות, שנאמר מנחיריו יצא עשן (שם שם יב). כך היה יוסף הנקרא בכור שורו, מקיש בקרניו זה לזה, נוטל לאחיו וחובשן, שנאמר ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים (בראשית מב יז), כיון שיצא יהודה ולא יכול יוסף להתאפק, לכך נאמר ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל (משלי ל ל).

פרק עז

פרק (ע"ו) [ע"ז] נביאים.

[א] ויהי בעלות המנחה (מ"א יח לו), זש"ה תכון תפלתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב (תהלים קמא ב), אין לך חביבה יותר מתפלת מנחה, וכן את מוצא בדניאל שעשה

אחד ועשרים יום מתפלל, ולא נענה אלא בתפילת מנחה, שכן הוא אומר ועוד אני מדבר בתפילה והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחילה מועף ביעף נוגע אלי (בעת) [כעת] מנחת ערב, ויבן וידבר עמי ויאמר דניאל עתה יצאתי להשכילך בינה (דניאל ט כא וכב), כיון שראה יצחק שכך חביבה היא תפלת מנחה לא יצא אלא בה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג). אף דוד כן ביקש, שנאמר תכון תפלתי וגומר, לפיכך כשראה אליהו שכך היא חביבה תפלת מנחה, לא התפלל אלא בה, שנאמר ויהי בעלות המנחה.

[ב] ד"א ויהי בעלות המנחה. אמר דוד ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים סט יד). לכל דבר נתן הקב"ה זמן ועת, חוץ מן תפלה, אימתי שיתפלל נענה, שנאמר כי לכל חפץ יש עת ומשפט (קהלת ח ו), למה שאלו היה אדם יודע אימתי הוא מתפלל ונענה, הי' מניח כל הימים ולא היה מתפלל אלא באותו יום, אמר הקב"ה לפיכך איני מודיע לך אימתי את נענה, כדי שתהא מתפלל בכל שעה, שנאמר בטחו בו בכל עת וגו' (תהלים סב ט), שאפילו אבות העולם את מוצא שפעמים נענו ופעמים לא נענו, משה גדול העולם התפלל ונענה, שנאמר ויעש ה' כדבר משה (שמות ח ט), וכן בכל מקום סלחתי כדבריך (במדבר יד כ), ובא לו שעה ולא נענה, שנאמר ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי וגו' (דברים ג כו), דוד בכל שעה נענה, שנאמר דרשתי את ה' וענני (תהלים לד ה), וכן ויענהו באש מן השמים (דה"א כא כו), ובאה שעה ולא נענה, אימתי כשצם שיחיה הנער, שנאמר ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה (ש"ב יב טז), ובסוף מת הילד, למה שעה היא לכל, שנאמר בעת רצון עניתיך (ישעי' מט ח), אמר לו דוד רבון כל העולמים כל שעה שאני מתפלל עשה אותה כעת רצון שתהא עונה, שנאמר ואני תפילתי לך ה' עת רצון (תהלים סט יד), אימתי עת רצון, זו תפלת מנחה, לכך נאמר ויהי בעלות המנחה.

[ג] ד"א ויהי בעלות המנחה. אימתי בנה את המזבח, ואימתי תיקן את העצים ואת האבנים, ואת המים אשר בתעלה, ואימתי שחט השור, ואימתי התפלל, ויהי בעלות המנחה, אלא מלמד שהעמיד אליהו את השמש באותו היום, ואמר לו תדע כל זאת בשביל אדניך, בימי יהושע כשעמד בשביל ישראל שינצחו את שונאיהן עמדת, שנאמר וידום השמש וגו' (יהושע י יג), ועכשיו עמוד לא בשביל יהושע, ולא בשביל ישראל, אלא בשביל קדושת שמו של הקדוש ברוך הוא כיון שאמר לו כך, מיד עמד, שנאמר כי כהר פרצים יקום ה' (ישעי' כח כא), כשהיו בהר הכרמל כמו שעשה שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (יהושע י יב), כעמק בגבעון ירגז (ישעי' שם), למה, בשביל לעשות מעשיהו זר מעשיהו ולעבוד עבודתו (ישעי' שם), לכך נאמר ויהי בעלות המנחה.

[ד] ד"א ויהי בעלות המנחה. ולמה לא אמר אלהי אברהם אלהי יצחק אלהי יעקב, אלא אמר אלהי אברהם יצחק וישראל, אלא אמר אליהו עכשיו אני יודע שנשתקעו ישראל אחר הבעל, ואין יודעין עוד מהו האלהים, ואם אתפלל ואומר אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, עכשיו הן אומרים שלשה אלוהות הן, שהרי אף אליה כך ביקש, לפיכך לא הזכיר אלא אחד בלבד, ה' אלהי אברהם יצחק וישראל, אם אין אתה עושה בזכות האבות, עשה בזכות השבטים, שנאמר שוב למען עבדיך שבטי נחלתך (ישעי' סג יז) וכן הוא אומר ויקח אליהו שתים עשרה אבנים (למספר שבטי בני ישראל) [כמספר שבטי בני יעקב] (מ"א יח לא) ואמר היום יודע (שם שם לו), הנח לי מה שעשית למצרים, דכתיב וידעו מצרים כי אני ה' (שמות יד ד), והנח לי מה שעשית לאבותינו, שנאמר וידעו הגוים אשר ישארו סביבותיכם (יחזקאל לו לו), והנח לי מה שאתה עתיד לעשות, שנאמר והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים (יחזקאל לח כג), אותה שעה כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך (מ"א יח ל"ו), אם אין אתה עושה בשביל אברהם ויצחק ויעקב, עשה להודיע כי עבדיך אני כבר אמרתי להם הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג כג), אם תעשה עכשיו הן מאמינין מה שאתה עתיד לעשות עמדי, ובדבריך עשיתי (מ"א שם), על שמך עשיתי, כל אלו האוכלוסין עשו בשביל הבעל, ואני לעצמך, בשביל שמך, אלא בבקשה ממך אל תביישני מהר ענני, ענני ה' ענני (מ"א שם לז) ענני באש, ענני במים, ענני בעולם הזה, ענני לעתיד לבא, ענני בנביאי הבעל, ענני בנביאי האשרה, ואם תעשה כך, שירה אנו אומרים לפניך, וכן דוד אומר אודך כי עניתני ותהי לי לישועה (תהלים קיח כא).

פרק עח

פרק (ע"ז) [ע"ח] כתובים.

[א] למנצח בנגינות מזמור לאסף שיר נודע ביהודה וגו' (תהלים עו א וב). זש"ה נודע ה' משפט עשה בפועל כפיו נוקש רשע וגו' (שם ט יז), אין הקב"ה נתודע בעולמו אלא על ידי שהביא יסורין על הבריות, שנאמר נודע ה' משפט עשה, ואע"פ שהוא מביא את היסורין, מוזג את עולמו משפט עם רחמים, שנאמר נודע ה' (שם) ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו), וכן הוא אומר כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל (ישעי' כו ט), ואף הדורות הראשונים מפני שלא הי' יסורין נוגעין בהם, מרדו בהקב"ה, וכן את מוצא בדור המבול בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם (איוב כא ט). ומה אמרו ויאמרו לאל סור ממנו וגומר. מה שדי כי וגו' (שם שם יד וטו), לפיכך כילה אותן,

שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא א). (צ"ע וצ"ל שחסר כאן) כיון שעשה משפט נתודע, נודע ה' משפט עשה, אבל ישראל מתקדש שמו עליהן, שנאמר [נודע ביהודה אלהים] בישראל גדול שמו (תהלים עו ב).

פרק עט

פרק (ע"ח) [ע"ט] תורה.

[א] ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף (בראשית מו כח). זש"ה עיר קטנה (קהלת ט יד), זו גן עדן. ואנשים בה מעט (שם שם), זה אדם וחוה. ובא אליה מלך גדול (שם שם), זה נחש. ובנה עליה מצודים גדולים (שם שם), כי יודע אלהים וגו' (בראשית ג ה). ומצא בה איש מסכן וחכם (קהלת שם), זה אדם, שנאמר ויקרא האדם שמות וגו' (בראשית ב כ), ואילו היה בגן עדן כשהטעה נחש את חוה לא היו אוכלין מן האילן. ומלט הוא (קהלת שם), האשה אשר נתת עמדי וגו' ואוכל (בראשית ג יב), שאילו לא הודה שאכל, היה הקב"ה מחריב גן עדן בשבילם, אלא על ידי שהודה נתגרש מגן עדן, שנאמר ומלט וגומר (קהלת שם). ואדם לא זכר (קהלת שם), אמר הקב"ה אדם לא זכר, אלא אני נזכר, שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם וגו' (בראשית ג ח).

[ב] ד"א עיר קטנה. זה דור המבול ואנשים בה מעט, המה הגבורים וגו' (שם ו ד), ובא אליה מלך גדול, זה מלכו של עולם. ובנה עליה מצודים גדולים, אמחה את האדם וגו' (שם שם ז). ומצא בה איש מסכן וחכם, זה נח. ומלט הוא, מכל הבהמה הטהורה וגומר, גם מעוף השמים וגו' (בראשית ז ב וג), ואדם לא זכר אמר הב"ה אדם לא זכר אני נזכר לו ויזכור אלהים את נח. (שם ח א).

[ג] ד"א עיר קטנה זה דור המדבר, ואנשים בה מעט, אלו ישראל, דכתיב כי אתם המעט (דברים ז ז), ובא אליה מלך גדול, זה מלכו של עולם, ובנה עליה מצודים גדולים, הרף ממנה ואשמידם (דברים ט יד). ומצא בה איש מסכן וחכם, זה משה, דכתיב עיר גבורים עלה חכם (משלי כא כב). ומלט הוא, לולי משה בחירו וגומר (תהלים קו כג). ואדם לא זכר, אמר הקב"ה ואדם לא זכר, אלא אני נזכר, שנאמר ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעי' סג יא).

[ד] ד"א עיר קטנה. זה בית יוסף, ואנשים בה מעט, אלו השבטים, שנאמר ואני מתי מספר (בראשית לד), ובא אליה מלך גדול, זה יוסף, שנאמר שמני אלהים לאדון (שם מה ט). ובנה עליה מצודים גדולים, ויאמר אליהם מרגלים אתם. ומצא בה איש מסכן

וחכם, זה יהודה, ומלט הוא, אנכי אערבנו (שם מג ט), ואדם לא זכר, אמרו לא דיין שלא זכרו אותו, אלא עשה אותו שליח עליהן, שנאמר ואת יהודה שלח.

[ה] ד"א ואת יהודה. זש"ה זאב וטלה ירעו כאחד וגו' (ישעי' סה כה), בעולם הזה הזאב רודף אחר הטלה, ארי אחר השור, לעתיד לבוא הכל מתרפאין, ונחש אינו מתרפא, אלא ונחש עפר לחמו (שם שם), ולמה מפני שהחזיר את הכל לעפר, שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט), לפיכך אין לו רפואה לעולם, אלא ועפר תאכל (שם שם יד), ואף לעתיד לבוא ונחש עפר לחמו, וכשם שהנחש אין לו רפואה לעולם, כך האומר לשון הרע על חבירו אין לו רפואה לעתיד לבוא, שנאמר אם ישוך הנחש וגו' (קהלת י יא), כך אין יתרון לבעל הלשון (שם שם), וכן דוד אומר מלשני בסתר וגו' (תהלים קא ה). (בזוהר פ' שלח עש"ה אמר ר"ש על כלא מחיל הקב"ה בר מן לישנא בישא).

[ו] ד"א זאב וטלה [ירעו כאחד], משעה שנמכר יוסף לא יצא בנימין שנמשל כזאב עם השבטים שנמשלו כטלה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמי' נ יז), שנאמר לא ירד בני עמכם וגומר (בראשית מב לח), וכיון שנתודע יוסף ירד עמהם, שנאמר וישא עיניו וירא את בנימין וגו' (שם מג כט), וארי' כבקר יאכל תבן (ישעי' שם), בכור שור הדר לו (דברים לג יז), ונשתלח אריה אצל הבקר, שנאמר ואת יהודה שלח וגומר, ואריה כבקר יאכל תבן (ישעי' יא ז), למה שאין עוד קנאה ביניהם, שנאמר וסרה קנאת אפרים (ישעי' יא יג), אף לעתיד לבוא כשיעמוד משוח המלחמה מן יוסף, ומשיח בן דוד מן יהודה, אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים (שם שם).

פרק פ

פרק (ע"ט) [פ] נביאים.

[א] ויהי בעלות המנחה (מ"א יח לו). זש"ה כחוט השני וגומר, כמגדל וגו' (שה"ש ד ג וד), כחוט השני שפתותיך, הייתם אומרים נעשה ונשמע, כחוט של פרוכת, שהיה מבדיל בין קודש לחול, כך הבדלתי אתכם מכל האומות, למה נמשלו ישראל בפרוכת, א"ר ברכיה שלא היה בכל כלי בית המקדש משובח מן הפרוכת, (וכך שנינו בפרק אחרון משקלים) ארבעים אמה היה ארכה, ועשרים רחבה, ארוגה על שבעים ושניים נימים, והחוט כפול לעשרים וארבעה, והכל מתאוין לראותה, והרואה אותה לא היה שבע הימנה, שלא היה צורה בעולם משובחת כמותה, ולא היתה צורה בעולם שלא הי' עליה, שנאמר מעשה חושב (שמות כו א), עשה אותם כרובי' סדרין סדרין של צורות, כך הייתם לפני, כחוט השני שפתותיך. ומדברך נאוה (שה"ש שם), כשאמרתם למשה

אם יוספים אנחנו וגו' (דברים ה כב). לפיכך אמרתי למשה הטיבו כל אשר דברו (שם שם כה), ומה שכר קבלו, מיד זכו שיעמדו מהם נביאים, שנאמר נביא אקים להם (שם יח יח), ומדברך נאוה, כשאתם מדברים בדברי תורה. ד"א ומדברך נאוה המדבר שבכם נאה לפני, על אחת כמה וכמה מיושב שבכם, ואיזה הוא המדבר, אלו עם הארץ שאינן יודעין לא לקרות ולא לשנות ולא לדרוש, כמדבר שאינו מגדל פירות, והן נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומברכין ברוך יוצר המאורות ומחיה מתים, שהוא ברא ומחיה מתים, והן עונים אחריו אמן, ואומרים מאמינין אנו שהוא מחיה מתים, והוא שברא את העולם, אפילו אין בידן אלא שכר אמן זה דים, לכך ישעיה נותן שבח לפני הקב"ה ה' אלהי אתה ארוממך (ישעי' כה א), אלו אין בידינו אלא הודייה, שאנו מודים לך דיינו, כי עשית פלא (שם שם), פלאים מעשי ידיך גדלת (צ"ע), ואת מדקדק עמם, כל כך למה, כדי לתן להן שכר, הייתי אומר שיטלו שכר על התרומה, ועל המעשרות, ועל חלה, ועל מילה ותפילין, ושבת ומועדות, ועל המזוזה ועל הציצית, אבל על האמן הזה שהן אומרים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות את נותן שכר, עשית (פלאים) [פלא] עצות מרחוק אמונה אומן (שם שם), לכך נאה לשבח לרומם, שאין את מאבד שכר מצוה בין קטנה ובין גדולה. ד"א ומדברך נאוה. ואין מדברך אלא מנהג, בנוהג נאה ברכותיהם, כיצד, מברכין על המאורות, וקורין קרית שמע ומתפללין, וקורין בתורה, קורא כהן בראש, לוי שני, ישראל שלישי, ומפטירין בנביא, ועומדין ומתפללין, ועוברין לפני התיבה, כהנים פורשים כפיהם, ומברכין את ישראל, הרי מנהג נאה, כחוט השני, זה אפוד, ומדברך זה החושן, שהיו אבנים טובות קבועות בו סדרין סדרין, ושמות שבטים כתובות עליהן. א"ר אחא ולמה נקרא שמותן של שבטים על האבנים, אלא מפני שכולן נקראו כהנים בסיני, שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות יט ו), אמר הקב"ה אפשר שיהי' כולן מקריבין על גבי המזבח, אלא יהיו כולם כתובים שמותם על לבו של כהן גדול, כשיהא כהן גדול נכנס להקריב לפני [ולפנים] כל אחד ואחד מהן כאילו כהן גדול לפני לבוש בגדי כהונה, כפלח הרימון, זה הציץ, מבעד לצמתך, זה הנזר, שהוא קשור מאחריו. ד"א כפלח הרימון רקתך. הרקים שבישראל מלאים מצות כרמון. מבעד לצמתך, שהן מצטמתין (פי' מתקבצין), ועומדין צפופין בבתי כנסיות ושותין דברי תורה בצמא. כמגדל דוד צוארך, זה בית המקדש, שנמשל כצואר, ולמה, כשם שצואר יותר חביב מכל הגוף, שאם ינטל אחד מאיבריו של אדם יש לו חיים, נטל הצואר אין לו חיים, כך אין לישראל חיים משחרב בית המקדש. ד"א כמגדל דוד [צוארך] כשם שצוארו של אדם גבוה מכל איבריו, כך בית המקדש גבוה מכל העולם, שנאמר ויניחני (על) [אל] הר גבוה מאוד

(יחזקאל מ ב), וכתיב על הר גבוה עלי לך (ישעי' מ ט). ד"א כמגדל דוד צוארך. זה אברהם, כשם שכל איבריו של גוף תלוין בצואר, כך כל ישראל תלוין באברהם, שנאמר מגן אברהם, אלף המגן תלוי עליו (שה"ש שם), עושה חסד לאלפים (שמות כ ו), דבר צוה לאלף דור (תהלים קה ח), בזכות אברהם נתלה עליו עד אלף דור, בזכות ג' האבות על אחת כמה וכמה. כל שלטי הגיבורים (שה"ש שם), יכול בגיבורים ממש הכתוב מדבר, לאו אינו מדבר אלא בצדיקים, שנאמר גיבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ).

[ב] ד"א כחוט השני [שפתותיך]. זה אליה בשעה שאמר לישראל עד מתי אתם פוסחים וגומר (מ"א יח כא). ומדברך נאוה, בשעה שאמר והיה האלהים אשר יענה באש הוא האלהים וגומר (שם שם כד), מיד ויען כל העם ויאמרו טוב הדבר (שם שם). ומדברך נאוה, שעשית לישראל לומר ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים (שם שם לט), כפלח הרימון רקתך. זה דורו שהיו רקים מן המצות, ואע"פ כן נעשו חביבין כרימון, בזכות מה על ידי שנצטמתו (פי' שנתקבצו) בהר הכרמל, שנאמר ועתה שלח קבוץ אלי את כל ישראל אל הר הכרמל (שם שם יט). כמגדל דוד צוארך, זה מזבח שבנה, שנאמר וירפא את מזבח ה' ההרוס (שם שם ל), שהיה אותו המזבח רפואה לישראל. אלף המגן, זכותן של שבטים, שנאמר ויקח אליהו שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב (שם שם לא). כל שלטי הגבורים, זכות האבות שהזכיר, ולא הוא לעצמו, אלא כל שלטי הגבורים אינן תלוים אלא במגדל זה, ואיזה המגדל הזה, זה אברהם, שכל תפילתן תלויה בו, משה אמר זכור לאברהם (שמות לב יג), דוד אמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה זאת לעולם (דה"א כט יח), וכן אמר אליהו ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל (מ"א יח לו), לפיכך אלף המגן תלוי עליו.

פרק פא

פרק (פ) [פ"א] כתובים.

[א] למנצח בנגינות מזמור לאסף שיר נודע ביהודה אלהים (תהלים עו א ב). זש"ה אשא דעי למרחוק (איוב לו ג), אמר הקב"ה אשא את אברהם למרחוק, קורא ממזרח עיט [מארץ מרחק איש עצתי] (ישעי' מו יא), מי שמודיע אותי בעולמי, ולפועלי אתן צדק (איוב שם), למי שנעשה פועלי, כשם שהפועל יגע במלאכתו, כך אברהם פועל בנסיונות שנסהו הב"ה, אימתי והאמין בה' (בראשית טו ו).

[ב] ד"א אשא דעי למרחוק. זה יעקב, כשירד למצרים הודיע כוחו של הקב"ה, שנאמר ויברך את יוסף ויאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח ט"ו). אמר להן

יהי רצון שתלכו כשם שהלכו אברהם ויצחק בדרכי המקום. הקבצו ושמעו (שם מט ב), ולמה קרא אותן, אלא אמר, אברהם זקני שני בנים היו לו יצחק וישמעאל, ישמעאל רשע, יצחק צדיק, וכן יצחק שני בנים היו לו עשו ואני, עשו שנא דרכי המקום, ואני אהבתי דרכיו, ואני נתן לי י"ב בנים, תאמר חציין צדיקים וחציין רשעים, אמרו לו יודעין אנו מה בלבך, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), כיון ששמע יעקב, מיד השתחוה, שנאמר וישתחו ישראל (בראשית מז לא), התחיל אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. א"ר חנינא למה השתחוה, אלא השתחוה שלא יצא ממיטתו פסולת, אותה שעה נתקיים נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו.

פרק פב

פרק (**פ"א**) [**פ"ב**] **תורה**.

[א] ויקרא יעקב אל בניו (בראשית מט א). זש"ה כי לא שאול תודך (ישעי' לח יח), לא היה לך לומר ויקרא עשו אל בניו, שהוא היה גדול, ולמה לא עשה הוא דייתקי (פי' צוואה) אלא יעקב, ויקרא יעקב, אלא בנוהג שבעולם אין לוד"ר (פי' רוצח) עושה דיית"יקי, למה שאינו יודע אימתי הוא נהרג, ומי עושה דייתקי בני אבות, מי שהוא מת על מיטתו, כך חס לעשו לעשות דייתיקי, למה שהוא לוד"ר, שנאמר הלעיטני נא מן האדם האדם הזה כי עיף אנכי (בראשית כה ל). ואין עיף אלא הורג, שנאמר אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים (ירמי' ד לא). לפיכך אינו קורא לבניו, שנאמר לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו (תהלים פב ה), לכך כי לא שאול תודך וגומר חי חי וגומר, אב לבנים יודיע וגו' (ישעי' שם לח יח ויט), הוי ויקרא יעקב.

[ב] ד"א ויקרא יעקב. זש"ה כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כה ב), את מוצא שהראה לו הקב"ה ליעקב אבינו מה שלא הראה לאברהם וליצחק, לא הראה לאברהם אלא מה שלפניו, שנאמר כי את כל הארץ אשר אתה רואה וגומר (בראשית יג טו). ליצחק גור בארץ הזאת (שם כו ג). ליעקב הראה לו מה שבפניו ומה שלא בפניו, שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה (שם כח יד), הרי הראה לו ארבע רוחות העולם, כיון שבא לפטור מן העולם בא להודיע הכל לבניו, אמר לו הקב"ה ומה יעקב כבוד אלהים הסתר דבר, כך את מודיע לבניך מסטי"רין (פי' סודות) שלי, אין המידות אלו שלך, וכן שלמה אמר הולך רכיל מגלה סוד (משלי יא יג), אין זו שלך, בלעם הרשע הוא אומר אראנו ולא עתה [דרך ככב מיעקב וקם שבט מישראל וגומר והיה אדום ירשה וגומר] (במדבר כד יז ויח), זה הולך רכיל, אבל את נאמן רוח מכסה דבר (משלי שם).

[ג] ד"א ויקרא יעקב. זש"ה אחזת שמורות עיני (תהלים עז ה), זה יעקב שהראה לו הקב"ה כל מה שעתיד לעשות, האיך הנביאים עומדים, האיך בית המקדש נבנה וחרב, והאיך גוג ומגוג עתידין לעלות על ה' ועל משיחו, והאיך יוצא הקב"ה ונלחם עמהם, בא להראות לבניו את הכל, שנאמר האספו וגומר באחרית הימים (בראשית מט א), אימתי גוג ומגוג עולה, שנאמר באחרית הימים תהי' והביאותיך (אל) [על] ארצי (יחזקאל לח טז), אימתי בונה הקב"ה את ביתו, דכתיב והיה באחרית הימים נכון וגומר (ישעי' ב ב), עד אימתי המלכיות עומדות, שנאמר ואומרה אדוני מה אחרית (האלה) [אלה], כיון שבא להודיע הכל לבניו, נגלה עליו הקב"ה, ונטמטם לבו, שנאמר אחזת שמורות עיני נפעמתי ולא אדבר (תהלים שם). משל למלך שעשה לאוהבו קטולי"קוס (פי' נאמן) שלו, האמינו על האוצרות של מלך, כיון שבא למות קרא לבניו שיאמר להן היכן האוצרות של מלך, וידע המלך ונגלה עליו, כיון שראה את המלך נתבהל, ולא אמר מה שהיה מבקש לומר, אלא אמר הוי מכבדין את המלך, כשם שכבדתיו אני, כך יעקב בקש להראות לבניו מה שעתיד להיות, מיד נתראה לו הקב"ה לא מצא מה לומר, אלא אמר להן התיראו מן הקב"ה ושמעו לו, שנאמר ושמעו אל ישראל אביכם (בראשית מט ב), לכן נאמר אחזת שמורות עיני וגומר.

[ד] ד"א ויקרא יעקב. זש"ה לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם (תהלים לד יב). בשעה שהצדיקים נפטרין מן העולם. אינן מצוין לבניהם לא על ידי ממון, ולא על ידי נכסים, אלא בשביל יראתו של הקב"ה, וכן מוצא בדוד מה כתיב ויקרבו ימי דוד וגומר ושמרת וגו' (מ"א ב א וג), אף יעקב צוה לבניו בשביל יראתו של הב"ה, שנאמר יראת ה' אלמדכם.

פרק פג

פרק (פ"ב) [פ"ג] נביאים.

[א] אסוף אאסוף יעקב כלך [קבץ אקבץ שארית ישראל] (מיכה ב יב). זש"ה התקבצו ושמעו וגומר (בראשית מט ב). אעפ"י שאינו ידוע אימתי יום הדין, אלא הרי אני אומר לכם כשתאספו ותקבצו, אותה שעה אתם נגאלין, שנאמר אסוף אאסוף יעקב כלך, מיד ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה שם יג). ראובן בכורי אתה (בראשית מט ג). שלא ראיתי קרי מימי אלא בך. כחי וראשית אוני (שם שם), שמיום שנולדת הייתי אומר שמא עולה ראובן לגג וימת, שמא ירד למטה ויפול, את הייתי ראשית אוני. יתר שאת ויתר עז (שם שם), ומפני שעשית אותו מעשה נטלו ממך שלשה כתרים, ונתנו לאחיך, בכורה ליוסף, כהונה ללוי, מלוכה ליהודה, אלולי כך, בכורי אתה, זה בכורה. יתר שאת,

זה כהונה, שנאמר ונשא אהרן את עון הקדשים (שמות כח לח), יתר שאת, ראוי הייתי להיות מטהר אותן שהיה להן שאת, דכתיב לשאת ולספחת (ויקרא יד נו), ויתר עז זה מלכות, שנאמר ויתן עוז למלכו (ש"א ב י). פחז כמים (בראשית מט ד), שנו רבותינו שלשה משקין אסורים משום גילוי, המים והיין והחלב, מצא חלב גלוי וכן המים וכן היין ישפכו, כך את פחז כמים. ד"א פחז פחזת פרצת חרפת זרית, כשם שהכלים שבהן משקין שופכן או מערן והן משיירין, אבל המים אינן משיירין, כך אף אתה, כיון שחטאת אל תותר בך. ד"א פחז כמים. כשם שהמים מטהרים לכל, כך תטהר מעונותיך, כשיבוא אותו שניצול מן המים, הוא נותן לך דימוס, ומי הוא זה משה, דכתיב ותקרא שמו משה [ותאמר כי מן המים משיתהו] (שמות ב י), ואימתי הוא נותן לך דימוס, אז חללת יצועי עלה (בראשית שם), כשיבוא לעלות אל הר העברים, ומה כתיב שם יחי ראובן ואל ימות וגומר (דברים לג ו). שמעון ולוי אחים (בראשית שם ה) וכי כולם לא הי' אחים, אלא שניהם נעשו אחים לעשות דינה של דינה, שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי וגומר (בראשית לד כה). כלי חמס מכרותיהם (בראשית מט ה). לשון יונית הוא חרבותיהם, אמר יעקב אם יושבין שני שבטים הללו כאחת מחריבין את כל העולם, אלא הריני מפזרן, אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל (שם שם ז). יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך (שם שם ח), שהוא הרג לעשו. וכן משה אמר ידיו רב לו וגומר (דברים לג ז). גור אריה יהודה (שם שם ט), אתה כשמך שהודית, כך אמך אמרה, הפעם אודה את ה' (בראשית כט לה), והודי' במעשה תמר, וכל השבטים יודוך. מטרף בני עלית (שם מט ט), מטרפה של תמר נתעלית, שכבר היתה טרופה היא ושני בניה, שנאמר הוציאוה ותשרף (שם לח כד), אלא שהודית והצלת אותה ושני בניה, אף שלשה בניך חנניה מישאל ועזריה כשיושלכו לכבשן האש הן עולין שלמים. כרע שכב כארי (שם מט ט), זה דוד המעומד ממך, שנאמר אשר לבו כלב האריה (ש"ב יז י). אוסרי לגפן עירו [ולשרקה בני אתונות] (בראשית מט יא). זה משיח שעתיד לעמוד ממך, שנאמר עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות (זכרי' ט ט). ולשורקה וגומר. היכן נאסרין ישראל ומסרקין עונותיהם בתחומו של יהודה בירושלים. לא יסור שבט מיהודה (בראשית מט י), זה מלכות, ומחוקק (שם שם), זה נשיא עד מתי, עד כי יבוא שילה (שם שם), עד כי יבוא נשיא ויחזור המלכות לדוד, שנאמר ועבדי דוד נשיא בתוכם (יחזקאל לד כד). וכן כתיב אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם (הושע ג ה), וכן הוא אומר ותאכל ותשבע ותותר (רות ב יד). ותאכל, זה הנגיד, שנאמר ולנגיד ממנו (דה"א ה ב), ותשבע זו המלכות, ותותר זו נשיאות. זבולון לחוף וגומר (בראשית מט יג). שעושה ספינות, ופורש והולך

ובא ומספיק לשבטו של יששכר, שהן עוסקין בתורה, שנאמר יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתים. וירא מנוחה כי טוב וגומר (בראשית מט יד וטו). שיגע בתורה, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים [ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם] (דה"א יב לג), מלמד שעמדו מאתים סנהדרין משבטו של יששכר, כל אלו בכחו של זבולן, שיוצא במים ומביא להן, שנאמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך (דברים לג יח). דן ידין עמו (בראשית מט טז). זה מנוח. יהי דן נחש (שם שם יז), זה שמשון, כשם שהנחש יוצא לעצמו (פי' יחידי), כך שמשון יוצא לעצמו והורג. ד"א כשם שהנחש אם ילקה בזנבו או במעיו אינו מת, כיון שהוא לוקה בראשו מת, שנאמר הוא ישופך ראש (בראשית ג טו), כך היה שמשון אסרו אותו בידיו וברגליו ולא נודע כחו, כיון שגזזו ראשו, מיד ויסר כחו מעליו (שופטים טז יט), ואעפ"כ הנושך עקבי סוס [ויפול רוכבו אחור] (בראשית מט יז), שהוא אחז בשני העמודים והפיל את הבית, שנאמר וילפת שמשון וגומר, ויפול הבית על הסרנים וגומר (שם שם כט ול), כיון שראה אותו יעקב התחיל אומר לישועתך קויתי ה' (בראשית מט יח). גד גדוד יגודנו (שם שם יט), זה אליהו שמגדד שרשן של מ"ה. מאשר שמינה לחמו (שם שם כ), שארצו מקדמת בפירות ושמן טוב עושה והוא מקריב שמן זית, שנאמר והוא יתן מעדני מלך (שם שם). נפתלי אילה שלוחה (שם שם כא). שכולם עסוקין בתורה וחביבין לפני הקב"ה כאילות, שנאמר אילת אהבים ויעלת חן (משלי ה יט). בן פורת יוסף, בן פותר יוסף כשראה פרעה את החלום שאמרת לו את הכל שמא שם היית, שנאמר אין נבון וחכם כמוך (שם מא לט). עלי עין (בראשית מט כב), בן שפרה ורבה ואין עין הרע נוגעת בהן, וכך בני יוסף אומרים ליהושע ואני עם רב עד אשר עד כה ברכני ה' (יהושע יז יד). אמר להן יהושע וכך אתם אומרים, ואין אתם מתיראין מן העין, אמרו לו כבר התפלל עלינו יעקב אבינו שלא תשלוט בנו עין הרע, שנאמר עלי עין. בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז). שבתחומו בית המקדש נבנה, ומקריבין שם, את הכבש אחד וגו' (במדבר כח ד). כיון שברך כל אחד ואחד לפי צרכו, עשה אותן שבטים, שנאמר כל אלה שבטי ישראל וגו' (בראשית מט כח). אמר להן הרי ברכתי אתכם, שנאמר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם וגו' (שם שם), יבוא אדם נאמן ויחתום ברכתי, ומי הוא זה, זה משה, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה (דברים לג א).

פרק פד

פרק (**פ"ג**) [**פ"ד**] **כתובים**.

[א] שמע אלי יעקב וישראל מקוראי וגו' (ישעי' מח יב). זש"ה אתם ראיתם אשר עשיתי וגומר, ועתה אם שמוע תשמעו בקולי וגו' (שמות יט ד וה). לא באתם אלי אלא שתשמעו בקולי, הוי שמע אלי יעקב, א"ר אבהו לעתיד לבוא עתידין הכל להיות תמיהין כנגד מי ששמעו להקב"ה, ואומר מה הוא כך פלוני שישב ולא שנה מימיו ולא קרא, והרי הוא יושב עם האבות, ומסיח עמהן, והקב"ה אומר להן מה לכם תמיהין, לא זכו אלו אלא מפני ששמעו לי בחייהן, שנאמר אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין (משלי טו לא), הוי שמע אלי יעקב.

[ב] ד"א שמע אלי יעקב. זש"ה ולא אותי קראת יעקב (ישעי' מג כב), משל למלך שהיה לו אוהב עני, ועשה לאותו עני משתה, וקרא לבניו, הלך המלך מעצמו, ועמד לו באמצע הבית, ואמר לעני, לכל בניך קראת, ולי לא קראת, איני אוהבך, אמר לו בבקשה ממך, עני אני ולא עשיתי לפי כבודך, והייתי מתבייש לקרות אותך, אמר לו המלך חייך לא תתבייש, חביב לי שלך יותר ממה שמתקנין לי בפלטין שלי, כך בשעת שבא יעקב אבינו ליפטור מן העולם, קרא לבניו, ואמר להן צואתו וברכן, והשרה אותן בכל הארץ, מיד נגלה עליו הקב"ה, ואמר לו יעקב לי [אין] את קורא, ולא אותי קראת יעקב, אמר לפניו רבש"ע מתבייש הייתי לקרותך, שאני עני, אמר לו אין את יודע שאם יקרא אותי עני, לו אני שומע, שנאמר זה עני קרא וה' שמע (תהלים לד ז), היה לך לקרות אותי עם בניך, אמר לו מתבייש הייתי, אמר לו ח"ו לך מבושה, שנאמר לא עתה יבוש יעקב וגומר (ישעי' כט כב), כיון שראו אותו בניו, התחילו משבחין להקב"ה ולענותונותו שאינו מבזה ליראיו, ומה כתיב אחריו כי בראותו ילדיו וגומר (שם שם), ואם כן שמע אלי יעקב,

[ג] ד"א שמע אלי יעקב. אותן שנהרגין וקוראין בשמו, שנאמר כי עליך הורגנו וגומר (תהלים מד כג). וכן איוב אומר הן יקטלוני וגומר (איוב יג טו), אותן שבכל שנה ושנה קוראין אותי, שנאמר כוס ישועות אשא וגו' (תהלים קטז יג), צרה ויגון אמצא וגו' (שם שם ג), אמרו לו הדורות הללו רבש"ע הראשונים היו להן האבות, וזכותן עומדת להן, אנו יתומים היינו ואין אב וגומר (איכה ה ג), אלא כתבת ואמרת אשר בך ירוחם יתום (הושע יד ד), אתה היית עוזר (תהלים י יד) פקדת על היתומים בתורה בהרבה מקומות, כי תבצור כרמיך, כי תקצור, כי תחבוט, למה לגר ליתום ולאלמנה [יהיה] (דברים כד יט כ כא), ואנו יתומים רחם עלינו, דכתיב אשר בך ירוחם יתום (הושע יד ד), עובדיה נתברך ביתו כשנעשו בניו יתומים, יצחק אימתי נתברך, משהניחו אביו, שנאמר ויהי

אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא). השבטים כך וימת יוסף וגומר (שמות א ו). ובני ישראל פרו וגו' (שם שם ז). עיניך על היתומים אשר בך ירוחם יתום, אמר להן עשו תשובה ואני מרפא משובותיכם, אמר, הקב"ה עד שלא עשו תשובה פסקתי עמם שאני מרפא את משובותיכם, שנאמר שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם (ירמי' ג כב) וכתיב ארפא משובתם אוהבם נדבה (הושע יד ה), אהבה שאינה פוסקת אני אוהב אתכם, יצחק היה קורא לעשו בכורו, ואני קורא ליעקב בני בכורי (שמות ד כב), ובטלה בכורתו של יצחק, ונתקיימה בכורתו של יעקב, יצחק היה אוהב את עשו, שנאמר ויאהב יצחק את עשו (בראשית כה כח), ואני אוהב את יעקב, בטלה אהבתו של יצחק, ונתקיימה אהבתו של יעקב, כמה נתקעו א"ה להטיל שנאה בינו לביניהו, ואין יכולין לבטל, שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח ז). אלו האומות שנמשלו כמים, שנאמר הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון ושאון לאומים כשאון מים וגומר (ישעי' יז יב), ולא עוד אלא כמה א"ה הורגין בהן בישראל בשביל להחזירם מאחר הב"ה, וכנסת ישראל אומרת להן אין אני יכולה לכפור בו, שנאמר ומעי המו עליו (שה"ש ה ד), נפשי יצאה בדברו (שם שם), משדבר בסיני שמע נפשי, והרי לבי חולה עליו, שנאמר כי חולת אהבה אני (שם ב ה), אמרו לו א"ה מה דודך מדוד וגו' (שם ה ט), אמרה להן הרי אני מונה לכם שבחו ופורטת לפניכם מעשיו, ואתם יודעים שלא לחנם חוזרני אחריו, דודי צח ואדום (שם שם י), צח לישראל ואדום לעשו, שנאמר מדוע אדום ללבושך (ישעי' סג ב), דגול מרבבה (שה"ש שם שם), שאין ברבבות של מעלה כמותו. ראשו כתם פז (שם שם יא), זו תורה, דכתיב הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים יט יא). קווצותיו תלתלים (שה"ש שם), אלו פרשיות של תורה, שהן עשויות פסוקות, שחורות כעורב (שה"ש שם), זה הכתב. ד"א שחורות זו כנסת ישראל, שנאמר שחורה אני, עיניו כיונים, זו חמה ולבנה, ידיו גלילי זהב, זה הקשת, מעיו עשת שן, זה האויר, שוקיו עמודי שש, אלו ההרים, מיוסדים על אדני פז, אלו יסודי ההיכל, מראיהו כלבנון, זה בית המקדש, בחור כארזים, שהוא מהלך עם הצדיקים, שנאמר והתהלכתי בתוככם (ויקרא כו יב). חכו ממתקים, בשעת מתן תורה, וכולו מחמדים, כשהוא מקבל את השבים, אמרו להן אומות העולם הואיל שמקבל את השבים, אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו עמך (שה"ש ו א), אמר הקב"ה א"ה משניאין אותי על בני, ובני מאהבין אותי על כל האומות אלו אני נותן להם מאה עולמות מלאין באהבה שאהבתי את בני, שנאמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שה"ש ח ז). סליק מדרש אגדת בראשית.